Gigi Dumitru Olariu

SULINA
Spaţiu construit multietnic, identităţi şi locuri ale memoriei

Editura Universitară „Ion Mincu”
București, 2025

Foto coperta: prelucrare după carte poștală (vedere) de epocă, colecție privată a autorului („Sulina 1887”)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
OLARIU, GIGI DUMITRU
Sulina : spaţiu construit multietnic, identități şi locuri ale memoriei / Gigi Dumitru Olariu. - Bucureşti : Editura Universitară "Ion Mincu", 2025

ISBN 978-606-638-396-7

72

Lucrarea de faţă reprezintă strict punctul de vedere al autorului. Responsabilitatea lucrării îi revine în întregime autorului, atât în ceea ce priveşte conţinutul, cât şi forma.

Toate drepturile rezervate. Nici o parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanice, de copiere, înregistrare sau alte forme fără permisiunea scrisă a autorului și a editurii.

© 2025, Editura Universitară „Ion Mincu”, Str. Academiei, nr.18-20, sector 1, Bucureşti, cod 010014, tel. 40.21.30.77.193

Cuprins:

I. Cuvânt înainte / **5**

II. Abordări teoretice / **9**

III. Context spaţial şi teritorial / **24**

IV. Caracteristici etnice, demografice şi urbanistice / **30**

V. Arhitectura Sulinei ca expresie a caracterului urban multietnic / **77**

VI. Locurile memoriei / **193**

VII. Cimitirele din Sulina / **224**

VIII. Concluzii / **267**

IX. Glosar / **271**

X. Bibliografie selectivă / **272**

„acolo unde bătrânul Danubius îşi pierde şi apa şi numele în Mare...”.

Jean Bart

I. Cuvânt înainte

Această cercetare este dedicată, în primul rând, arhitecților interesați de studierea legăturilor dintre spaţiul construit şi caracteristicile multietnice ale unei aşezări umane. Inevitabil, acest proiect, prin însăși tematica lui, presupune o dimensiune interdisciplinară. În aceste condiţii, la fel cum ne-au fost de un real folos studiile şi metodele de lucru ale istoricilor, istoricilor de artă, antropologilor, sociologilor, geografilor sau chiar ale scriitorilor (care au avut ca subiect de interes Sulina şi identitatea ei), sperăm ca cercetarea noastră să nu se mărginească doar la interesul manifestat de cercul restrâns al specialiştilor din domeniul istoriei arhitecturii sau ai urbanismului, ci să poată fi utilă unei game cât mai largi de cercetători. Mai mult, ne dorim ca această cercetare să poate fi de folos şi autorităţilor şi comunităţii locale din Sulina, în ideea de a găsi soluţii viabile, în ceea ce priveşte protejarea şi valorificarea patrimoniului construit şi patrimoniului natural, cu scopul unei dezvoltări durabile şi sănătoase a Sulinei şi a întregii regiuni.

În paginile următoare ne-am propus analizarea modului în care fiecare etnie din această localitate de frontieră şi-a lăsat amprenta asupra elementelor arhitecturale, spaţiilor locuite şi culturii locale. Am acordat o atenţie particulară modului în care grupările etnice au conviețuit şi s-au influenţat reciproc, au locuit una alături de cealaltă şi au supraviețuit în timp. De asemenea, acest demers a presupus şi realizarea unei analize de discurs identitar, deoarece am pornit de la premisa că fiecare etnie emite, într-un fel sau altul, o poveste despre propriul trecut, încărcând, în acest fel, clădirile, spaţiile publice sau, altfel spus, „locurile memoriei”, cu un profund sens identitar. Totodată, identitățile etnice au fost dublate, în bună măsură, şi de o identitate socio-economică, deoarece fiecare etnie s-a specializat, în bună măsură, în anumite activităţi economice, care au influenţat direct

spaţiul construit şi locurile memoriei. De exemplu, rușii lipoveni s-au specializat în pescuit, iar evreii şi greci s-au specializat mai ales în comerţ etc. În acest fel, inclusiv statutul social al diferitelor etnii a determinat un anumit tip de edificare sau de ocupare a terenului, care a venit să se adauge preferințelor estetice date de orizontul cultural al fiecărei etnii în parte.

Am avut în vedere o abordare diacronică şi interdisciplinară a materialului studiat, deoarece am analizat mărturiile călătorilor străini şi români din secolele XIX-XX, care au lăsat o serie de descrieri (unele de o maximă precizie) a caselor, străzilor şi oamenilor din Sulina. Deşi nu ne-au mai rămas astăzi multe urme materiale, am putut reconstitui, grație mărturiilor scrise, evoluţia urbanistică a localităţii, aspectul inițial al multor clădiri sau apartenența la o etnie sau alta a proprietarilor lor. În acest fel, am putut observa în ce măsură etnia proprietarilor de clădiri a influenţat alegerea stilului sau a materialelor de construcţie. În acelaşi timp, am putut identifica anumite zone în care s-au concentrat membrii unei etnii sau ai alteia, precum şi răspândirea în spaţiu a anumitor modele arhitecturale şi decorative, care au fost încărcate şi cu un sens identitar.

Un element important al analizei a fost reprezentat de repertoriul elementelor arhitecturale şi decorative din Sulina. Acest repertoriu este valoros, nu numai datorită faptului că el surprinde specificul identitar al clădirilor din Sulina, ci şi pentru faptul că el fixează (printr-o analiză descriptivă şi prin imagini fotografice) elementele arhitecturale caracteristice Sulinei, care sunt amenințate de degradare sau de distrugere. Ne referim aici la terase, balcoane, bovindouri, acoperișuri, parament şi la diferite elemente decorative ale fațadelor. Aceeaşi metodă a fost aplicată şi în cazul cimitirului din Sulina, în încercarea identificării unor tipologii.

Identitatea arhitecturală a unei localităţi este în strânsă legătură cu locurile memoriei. Noțiunea de *loc al memoriei* a fost lansată şi coordonată de Pierre Nora în voluminoasa lucrare: Pierre Nora (ed.), *Les lieux de mémoire*, III vol., Paris, Gallimard, 1984-1992. Pentru o mai bună înţelegere a noțiunii, pentru istoricul francez, locurile memoriei sunt o expresie a memoriei colective, prin care amintirea trecutului este (re)încărcată cu sens identitar, dintr-o perspectivă mereu contemporană; printre locurile memoriei numărându-se: clădirile reprezentative, locuri monumentale, precum cimitirele sau monumentele de for public, sau chiar localităţile, în ansamblul lor.

În analiza *locurilor memoriei* am avut în vedere principalele clădiri şi locuri reprezentative din Sulina, care au fost încărcate cu sens identitar. Am trecut de la o analiză pur formală a clădirilor şi monumentelor, la o analiză culturală, încercând să înțelegem mecanismele prin care stilurile arhitecturale sau edificiile reprezentative ale localităţii au căpătat o dimensiune identitară în conștiința oamenilor. Ne-am concentrat pe mai multe studii de caz, care au făcut trecerea de la domeniul pur teoretic, la cel practic, care ne-a interesat, pentru o mai bună înţelegere a specificului identitar al Sulinei.

Intervalul de timp propus pentru analiză este cuprins între mijlocul secolului al XIX-lea – când Sulina, dintr-un sat pescăresc devine oraș, datorită, mai ales, înființării aici a sediului Comisiunii Europene a Dunării – şi perioada contemporană. Deoarece am analizat locurile memoriei, care mereu se raportează la un discurs al prezentului despre trecut –, am făcut referiri la perioada comunistă şi la cea din ultimii ani, folosind surse recente sau de istorie orală.

Considerăm că o abordare interdisciplinară poate da un răspuns mult mai solid întrebărilor pe care şi le ridică arhitectul în legătură cu evoluţia şi cu specificul arhitecturii din Sulina. Spunem acest lucru, deoarece numai prin înțelegerea altor domenii umaniste se poate decoda adevăratul mesaj al monumentelor arhitecturale, mesaj care are o profundă încărcătură identitară. În această ordine de idei, analiza amplasării geografice ne spune foarte multe despre izolarea şi despre sentimentul insular al Sulinei, deoarece localitatea nu este legată la sistemul naţional rutier, accesul făcându-se doar pe Marea Neagră sau pe Dunăre. Mai mult, în condiţiile în care localitatea se află la doar 4 m deasupra nivelului mării, inundațiile şi aluviunile i-au influenţat decisiv evoluţia arhitecturală şi urbanistică. Pe de altă parte, analiza istoriei localităţii ne aduce informaţii prețioase în legătură cu sferele de influenţă (culturală, economică, politică) şi cu cei care au stăpânit Dobrogea, situaţie care a influenţat în mod direct evoluţia patrimoniului arhitectural. În plus, războaiele au afectat sau au distrus o serie de clădiri istorice, marcând aspectul actual al orașului. La fel, demografia istorică ne va ajuta foarte mult să înțelegem varietatea stilistică a arhitecturii din Sulina, deoarece aici au conviețuit foarte multe etnii (români, greci, turci, evrei, armeni, italieni, ruși-lipoveni, ucraineni etc.), de confesiuni diferite, care, fiecare, şi-au lăsat amprenta asupra identităţii arhitecturale a așezării.

Am acordat o atenţie deosebită cercetării de teren, deoarece am fost preocupați să evidențiem observația personală directă a materialului studiat, fără a mai fi nevoiți, în acest fel, să apelăm la sursele secundare, care, de cele mai multe ori, au fost parţiale. Credem că în acest fel, am adus multe noutăţi interpretative şi documentare, deoarece, până în prezent, majoritatea subiectelor analizate de noi nu s-au bucurat de o asemenea atenţie, de detaliu.

II. Abordări teoretice

Spaţiu – loc – peisaj

Pentru o înţelegere mai bună a spaţiului locuit şi a spaţiului geografic circumscris unei aşezări umane, este absolut necesară parcurgerea unei bibliografii dedicate aspectelor teoretice legate de loc, peisaj, întindere, mediu, periferie etc.

Christian Norberg-Schulz a subliniat în repetate rânduri că peisajul nu este doar unul strict natural, ci că el este investit, în acelaşi timp, şi cu un înţeles profund cultural. Am putea spune că acesta este un spaţiu „scenografic" în care se desfăşoară contactul şi convieţuirea dintre om şi natură şi, mai mult decât atât, în care omul îşi găseşte un sens pentru propria existenţă. În această ordine de idei, savantul norvegian a apreciat următoarele: „*Natural landscape thus becomes cultural landscape, that is, an environment where man has found his meaningful place within the totality*"[1]. Apelând la mitologia romană antică, Christian Norberg-Schulz a atribuit spiritul locului (*genius loci*), calitatea de a reuni o serie de trăsături fizice, culturale şi spirituale pe care omul le va resimți, la un moment dat, la contactul cu acesta, sau le va valorifica în domeniul peisagistic, arhitectural sau urbanistic. În bibliografia de specialitate din România, profesoara Cristina Olga Gociman a dezvoltat aceste idei, aplicându-le spaţiului geografic şi cultural românesc, ea apreciind următoarele: „*Placing in the topo-climatic space, the orientation, the material dominant, the space configuration and the decorative conformation give the first buildings a certain character. ist assimilation by the collectivity gives it an identity, which, in time, turns its representations and meanings in specificity*"[2].

Filosoful şi sociologul francez Henri Lefebvre, în deja celebra sa carte *La production de l'espace*, ne atrage atenţia, încă de la începutul cercetării, asupra faptului că spaţiul a avut, în înțelesul

---

[1] Christian Norberg-Schulz, *Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York, 1980, p. 40.

[2] Cristina Olga Gociman, „Tradition, Nature and Meaning – approuach from Ecosystem Viewpoint", în Popescu C., Teodorescu I. (coord.). *Genius loci*, Simetria Publishing House, Bucureşti, 2002, p. 288.

comun, doar un sens geometric, desemnând un spaţiu vid. Însă în ceea ce privește lumea ideilor, întotdeauna s-a simțit nevoia adăugării cuvântului spaţiu a încă unui cuvânt cu rol clarificator, rezultând astfel expresii de felul: „spaţiu euclidian", „spaţiu izotrop" sau „spaţiu infinit". Cu toate acestea, nu s-a ieșit din câmpul de interes patronat de matematică. Însă secolul al XX-lea a adăugat spaţiului şi alte înțelesuri, până atunci nefolosite, cum este acela de „spaţiu social"[3]. În acest fel, Henri Lefebvre a conferit spaţiului o dimensiune socială, culturală şi, prin urmare, subiectivă, acesta fiind scos, în acest fel, de sub imperiul absolut al unei înțelegeri obiective impuse de imperativele unei științe exacte prin definiţie, cum este matematica/ geometria. În același timp, Henri Lefebvre a trecut în revistă noile teorii despre spaţiu ale secolului al XX-lea, din domeniul științelor socio-umane, care, toate, au încercat, în domeniul lor de activitate (filosofie, critică literară, lingvistică, psihanaliză etc.) să confere spaţiului o dimensiune profund culturală şi subiectivă. Pentru o mai bună înţelegere a spaţiului, Maurice Merleau-Ponty a evidenţiat existenţei unei perspective „intelectualiste" şi unei perspective „empiriste" asupra tematicii abordate, care, ambele, îşi au limitările lor. În această ordine de idei, savantul francez a precizat următoarele: „*L'intellectualisme et l'empirisme ne nous donnent pas un compte rendu de l'expérience humaine du monde; ils en disent ce que Dieu pourrait en penser. Et sans doute c'est le monde lui-même qui nous invite à substituer les dimensions et à le penser sans point de vue. Tous les hommes admettent sans aucune spéculation l'équivalence de la profondeur et de la largeur; elle est partie dans l'évidence d'un monde intersubjectif, et c'est ce qui fait que les philosophes comme les autres hommes peuvent oublier l'originalité de la profondeur. Mais nous ne savons rien encore du monde et de l'espace objectifs, nous cherchons à décrire le phénomène du monde, c'est-à-dire sa naissance pour nous dans ce champ où chaque perception nous replace, où nous sommes encore seuls, où les autres n'apparaitront que plus tard, où le savoir et en particulier la science n'ont pas encore réduit et nivelé la perspective individuelle*" [4] . Cu această ocazie, încă o dată, ne confruntăm cu incapacitatea de a da o definiţie clară şi definitivă

[3] Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, Éditions Anthropos, Paris, 1981, p. 7.
[4] Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, Gallimard, Paris, 2001, p. 296.

termenilor cu care lucrăm, fiind nevoiți să acceptăm caracterul variabil al definițiilor și să lucrăm cu niște termeni care au o profundă dimensiune subiectivă.

Cartea lui Gilles Deleuze şi Félix Guattari *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, Éditions de Minuit, Paris, 1980, ne oferă bagajul teoretic pentru o înţelegere mai clară a simbolisticii spaţiului urban. Conviețuirea într-un oraș presupune o geometrizare sau o segmentare foarte precisă a spaţiului locuit, care presupune o transformare și o amenajare a teritoriului, printr-o înlocuire a spaţiului „simplu" în locuri şi în teritorialități[5].

Gilles Deleuze și Félix Guattari au fost influențați, în concepția lor filosofică, de științele naturii. Ei au fost de părere că asemenea plantelor şi animalelor, şi ideile au nevoie de un anumit mediu (*milieu*) pentru a lua naștere şi a se dezvolta. În acest fel, mediile diferite vor genera specii indigene diferite, inclusiv la nivel ideatic sau identitar. Principalul pericol pe care îl identifică gânditorii francezi este cel al mondializării, care impune o omogenizare a tuturor mediilor (*milieux*), ce va determina inevitabil o distrugere a particularităților locale[6]. În această ordine de idei, putem considera Sulina un produs al „mediului" său. Conviețuirea aici a mai multor națiuni și confesiuni diferite, a creat un climat cultural specific, care s-a materializat și la nivel arhitectural. Gilles Deleuze şi Félix Guattari sunt de părere că, la fel cum animalele şi mediul sunt strâns legate, nici oamenii nu ies de sub incidența acestei reguli. Mai mult, există o legătură de interdependență între mediu și oameni, organismul şi mediul devenind astfel o „unitate"[7]. Valorificând aceste idei pentru cazul nostru, oamenii din Sulina sunt dependenți de mediul înconjurător (reprezentat de Dunăre, Marea Neagră și Deltă), pentru a putea supraviețui şi continua existenţa aici, dar, în acelaşi timp, şi mediul înconjurător este dependent de intervenţia oamenilor, pentru prevenirea sau dezamorsarea dezastrelor naturale sau schimbările neprielnice de *statu-quo*. În această ordine de idei, putem considera Sulina un produs al „mediului", ea fiind o certificare a relaţiei dintre

---

[5] *Gilles Deleuze şi Félix Guattari, Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, Éditions de Minuit, Paris, 1980, p. 258.
[6] Andrew Ballantyne, *Deleuze and Guattari for architects*, Routledge, London - New York, 2007, p. 85.
[7] *Ibidem*.

locul şi identitatea spaţiului, ca o expresie a relaţiilor metabolice ce se stabilesc în interiorul ecosistemului urban.

În cartea semnată de Gilles Deleuze şi Félix Guattari, *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, Éditions de Minuit, Paris, 1980, se subliniază faptul că, exploatând ideile lui Henry Miller, în teritoriile locuite, iarba creşte doar între marile spaţii cultivate, ea completând oarecum vidul. În aceste condiţii, iarba devine o plantă interstițială, care „crește între" ceva şi altceva. Mai mult, ea crește şi „pe lângă" alte lucruri, devenind şi o plantă care „însoţește" alte plante sălbatice mai importante. Astfel, din perspectiva gânditorilor francezi, iarba crescută în exces, într-un anumit spaţiu dat (evident, alături de alte plante, care sunt greu de domesticit, cum ar fi mărăcinii, boschetele sau arbuștii), căpătând o dimensiune morală[8]. Sensul etic este dat de faptul că spaţiul acoperit în exces de ierburi sălbatice, crescute în mod haotic – care se învecinează cu un spaţiu cultivat sau îngrijit de oameni –, reprezintă în permanenţă o amenințare a ordinii omenești, deoarece el mereu tinde să se extindă, precum se extinde răul în lume. În acelaşi timp, el reprezintă un spaţiu ideal în care se ascund sau se refugiază animalele sălbatice, care amenință culturile agricole, precum şi prădătorii de orice fel. Adaptând aceste idei cazului nostru, reprezentat de Sulina, stufărişul, aşezat în imediata apropiere a localităţii, nu reprezintă doar un rezervor accesibil la mică distanță, pentru procurarea paielor, ci şi un spaţiu necunoscut, inaccesibil omului în totalitate, care ascunde şi amenințări. Pe de-o parte, el se extinde în permanenţă, ocupând terenurile deja domesticite, iar pe de altă parte, în interiorul său se pot adăposti, la mică distanță de Sulina, porcii mistreți, vulpile şi șacalii. Un exemplu, în această ordine de idei, este un articol de presă, din luna februarie a anului 2023, care are următorul titlu: *Șacalii terorizează locuitorii din Dobrogea*[9]. Spaţiul verde „invadator" deschide, la fel de bine, şi discuția mai largă legată de hazarduri şi vulnerabilități. Plantele crescute în exces reprezintă doar o mică amenințare la adresa spaţiului locuit din Sulina, în comparaţie cu amenințarea pe care o presupun apele Dunării (viituri, inundații) ori ale Mării Negre (valuri şi vânturi puternice), care pot fi cu mult mai invadatoare şi mai distrugătoare.

---

[8] Gilles Deleuze şi Félix Guattari, *op. cit.*, p. 28-29.

[9] https://www.europafm.ro/lumea-europa-fm-sacali-terorizeaza-locuitorii-din-dobrogea-cum-pot-ajuta-lupii-reportaj/

Pentru David Morris, care își fundamentează teoriile (în bună măsură) pe scrierile lui Jean-Paul Sartre, spaţiul capătă un sens doar în momentul în care omul se află în mișcare, în raport cu lucrurile neînsufleţite, care sunt prin excelenţă statice. Se realizează, în acest sens, o opoziție între mișcare, care este o expresie a vieții, și cea a staticului, care este o expresie a morții, a lucrurilor neînsufleţite. Însă tocmai această opoziție capătă un dublu sens: în primul rând, omul ia act de propria individualitate, prin raportarea la spaţiul înconjurător neînsufleţit (aici nu sunt avute în vedere ființele vii, ci doar formele de relief și obiectele); iar în al doilea rând, omul are conștiința propriei finitudini. David Morris precizează: „*In one and the same moment, our movement opens us into something excessive that we cannot encompass, yet claims to encompass it in articulating a sense of space. Our sens of space makes sense of living movement—and thus abbreviates, disowns, and articulates the excessiveness, indeed, death, that hovers within movement as non-sens*”[10]. Adaptând aceste idei cercetării noastre, parcurgerea străzilor din Sulina – cu casele, bisericile sau cu monumentele lor de for public – sau vizitarea monumentelor funerare din cimitirul localităţii, nu mai are valoarea unei simple traversări neutre, fără vreo valoare. Ba dimpotrivă, *mișcarea* dintr-un punct în altul al localităţii, în sensul pe care David Morris îl atribuie acestei acţiuni, primeşte o dimensiune ontologică, deoarece omul, privind clădirile de altădată sau monumentele funerare, se va gândi la oamenii de altădată (care au construit acele clădiri, care au locuit în acele clădiri sau care dorm sub acele pietre de mormânt), care au murit între timp. În acest fel, călătorul va conștientiza propria lui existență efemeră. Totodată, mișcarea într-un spaţiu cu lucruri neînsufleţite (în sensul dat de David Morris), și aici ne referim la clădirile istorice, la monumentele de for public sau la monumentele funerare, va declanșa în interiorul trecătorului și o anumită conștiință a memoriei, cu profunde implicații identitare. În acest fel, spaţiul înconjurător nu mai rămâne neutru, ci este încărcat cu sens memorial și identitar, deoarece fiecare casă, monument ori mormânt va stârni în interiorul privitorului o anumită reacție intelectuală ori sufletească. Astfel, în această ordine de idei, străzile și cimitirele din Sulina vor deveni niște adevărate spaţii de lecturare ale istoriei. Potrivit lui David Morris, mișcarea oferă omului „sentimentul spaţiului”, în condiţiile în

[10] David Morris, *The Sense of Space*, State University of New York Press, New York, 2004, p. 177.

care, atingerea şi traversarea frontierelor de orice fel semnalează întotdeauna, în mod implicit, şi iminenţa morţii[11]. În aceste condiţii, putem aprecia că spaţiul înconjurător este perceput de om într-o cheie melancolică, iar în momentul în care trecătorul, aflat în mod imperativ în mişcare, ia contact cu nişte obiecte sau locuri (a se înţelege, pentru cazul nostru, spaţii publice, clădiri, monumente de for public sau funerare) cu o semnificaţie memorială puternică, acestea îşi vor schimba statutul, transformându-se în locuri ale memoriei.

David Morris nu pierde din vedere faptul că, într-un spaţiu dat, omul nu interacţionează doar cu lucrurile neînsufleţite, ci şi cu semenii săi. În aceste condiţii, interacţiunea dintre oameni presupune prezenţa unor imperative cu valoare etică şi comportamentală, care fac posibilă convieţuirea indivizilor dintr-un grup. Astfel, este necesar ca ceilalţi să nu atenteze la integritatea noastră corporală, dar nici noi, la rândul nostru, nu trebuie să transgresăm libertatea şi integritatea celorlalţi[12]. Inevitabil, limitările convieţuirii interumane vor impune existenţa unei *pluralităţi de perspective asupra unui spaţiu dat*, toate acestea fiind legitime, deoarece fiecare om va reacţiona în felul său specific la stimulii exteriori şi va emite propria sa viziune asupra realităţii înconjurătoare, care, totuşi, va trebui să ţină seama în permanenţă şi de perspectivele celorlalţi oameni cu care interacţionează, deoarece, altfel, se va instaura anarhia. Prin interacţiunea cu alţi oameni, în acelaşi spaţiu dat, mişcarea fiecărui individ, va deveni, în aceste condiţii, o „mişcare limitată”[13], care nu-şi va impune niciodată monopolul absolut asupra unui teritoriu dat, deoarece va trebui, în permanenţă, să ţină seama de existenţa celorlalţi oamenii şi de perspectivele acestora asupra lumii, în condiţiile impuse de regulile convieţuirii în societăţile umane. Existenţa omului în spaţiu/ lume presupune şi o profundă interogaţie ontologică, care vine să descrie raportul fiecărei fiinţe umane cu spaţiul înconjurător, cu semenii săi dar şi cu sine însăşi. Deşi în analiza de faţă nu avem de-a face cu o cercetare filosofică, nu putem să nu-l amintim aici pe Martin Heidegger, care a apreciat următoarele: „Omul ca *Dasein* nu este o fiinţare obişnuită, ci, în perimetrul fiinţărilor, el este *locul* în care „a fi” este înţeles, rostit şi, la limită, interogat în privinţa sensului său. În topografia fiinţei, locul central este ocupat tocmai de fiinţarea care are

[11] *Ibidem*, p. 178.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*, p. 179.

cunoașterea lui „a fi” și care îl utilizează în mod curent; mai mult, de ființarea care *are ca miză* propria sa ființă și care, de fiecare dată, suntem noi înșine. Cu *Dasein*-ul e vorba nu de om în genere, ci de fiecare dată de mine, cel de „aici”, care am de fiecare dată de a fi, care am în sarcină, clipă de clipă, realizarea propriei mele ființe. *Da*, „aici”, sunt pe de o parte eu ca loc de realizare al „a fi”-ului meu, și da, „aici”, este pe de altă parte „locul” din cadrul ființării ocupat de o ființare exemplară capabilă să se raporteze la ființa ființării care e diferită de el însuși și la propria lui ființă, întrebător-de-ființă, înțelegător-de-ființă și rostitor-de ființă. Pe scurt, locul privilegiat - *das Da* - al ființării în care ființa, „faptul-de-a-fi” - *Sein* - iese la lumină. Omul ca *Dasein* este *locul de deschidere al ființei*, ființarea prin care, în cele din urmă, „știința ființei”, ontologia, devine cu putință”[14].

Sprijinindu-și opiniile pe cercetările lui Edward Casey, David Morris a simțit nevoia de a face o distincție definițională, pentru a nu apărea confuzii terminologice între *loc* și *spațiu*. Astfel, locul este în mod fundamental ireductibil, el fiind unic prin excelență. În aceste condiții, se creează o legătură mult mai strânsă între om și loc, decât între om și spațiu, deoarece omul este legat de un anumit loc specific, prin nașterea și prin moartea sa, pe când spațiul capătă o înțelegere mult mai generală și mai vagă, deoarece numai un zeu ar putea fi oriunde într-un anumit spațiu (care, evident, are o întindere mai mare decât cea a unui loc, și care poate varia de la caz la caz, în funcție de un criteriu referențial sau altul), nu însă și oamenii. Locul este întotdeauna unic, având o marcă profund identitară, în timp ce spațiul are o valoare generală, mutabilă, înglobantă, relativă. În această ordine de idei, David Morris a precizat următoarele: „*We could rewrite Joseph Conrad's matchbook-cover novel — «He was born, he suffered, he died» — in the following way: «He was born one place, he moved, he died and was buried in another place». But everywhere he moved, he was in space, the 'same' space*”[15]. În cele din urmă, putem afirma că locul este elementul care dă sens unui spațiu mai larg, care este caracterizat de un sens general, vag sau, mai mult decât atât, cum ar spune Edward Casey și David Morris, de non-sens.

După toate cele afirmate până aici, putem spune că ne raliem și noi concluziilor exprimate deja de un grup de cercetători români,

---

[14] Martin Heidegger, *Ființă și timp*, trad. Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Editura Humanitas, București, 2003, p. 589-590.
[15] *Ibidem.*

concluzii care ne ajută să înțelegem mai bine dimensiunea identitară a Sulinei, care s-a exprimat la nivelul unui spaţiu construit multietnic: „arhitectura, prin crearea de locuri conţinătoare de viaţă, are o valoare umană”[16], iar „spaţiul arhitectural este o concretizare a spaţiului existențial şi, reversibil, spaţiul existențial are repere arhitecturale”[17].

Locul memoriei

Dacă, după cum am putut observa deja, David Morris a încercat o definire cât mai clară a termenilor, de unde a rezultat o mare diferențiere conceptuală dintre *loc* şi *spaţiu*, în schimb, Dylan Trigg a fost de o părere contrarie, el pledând nu pentru încorsetarea termenilor (şi a conceptelor din spatele lor) în nişte definiții standardizate, care să fie aplicate cu o precizie inginerească, ori de câte ori ne vom confrunta, la un moment dat, cu un concept sau altul, ci, dimpotrivă, el a pledat pentru nişte definiții deschise, care să se adapteze în funcție de context, tocmai în scopul unei mai bune înțelegere a sensului adevărat al cuvintelor, care, de fapt, este unul polisemantic şi aflat mereu în schimbare[18]. În cele din urmă, merită reproduse ideile lui Dylan Trigg: „*Luckily, the refutation of fixed definitions does not entail either a postmodernist retreat into the «multiplicity of meanings» or an orientation without guidance. Rather, we must begin to work through the knots that concepts create through several different angles. As some of the knots prove permanently bound, so our task will be to redirect the emphasis, assessing indirect ways to chart the relation between phenomenology and place. First of all, then, having admitted that «place» and «phenomenology» refuse unambiguous definitions, my concession to pairing these terms is also a tacit admission that «phenomenology» as a method and «place» as a concept have potential to encounter each other in a meaningful manner. Let us explore these parts*”[19]. Aceste opinii ne sunt utile şi nouă, deoarece am folosit de multe ori, cuvintele „loc”, „spaţiu”, „teritoriu”, etc., cu sensuri care au variat, în funcţie de un context

[16] Cristina Olga Gociman, Emil Sever Georgescu, Tiberiu Constantin Florescu et alii, *Strategii şi rezilienţă în reducerea riscului la multihazard*, Editura Universitară “Ion Mincu”, Bucureşti, 2016, p. 112.
[17] *Ibidem*.
[18] Dylan Trigg, *The memory of place. A phenomenology of the uncanny*, Ohio University Press, Ohio, 2012, p. 2-3.
[19] *Ibidem*, p. 3.

interpretativ sau altul. Aceasta nu înseamnă că am trădat definiţiile sau nu am avut proprietatea cuvintelor, ci doar faptul că fiecare cuvânt are o polisemie determinată de contextul social-cultural sau de momentul istoric la care se referă etc. Mai mult decât atât, dacă la un moment sau altul acelaşi cuvânt a avut sensuri uşor diferite, în alte cazuri, cuvinte diferite, cum este „loc" sau „spaţiu" au avut un grad ridicat de sinonimie, ele putând fi foarte uşor interschimbabile. În aceste condiţii, contextul discursiv şi elementele descrise, de la caz la caz, dau adevăratul sens al cuvintelor/conceptelor, care se deduce din context, de către cititor. Astfel, definiţiile dicționarelor au un rol mai curând orientativ, care, în permanenţă ar necesita note de subsol lămuritoare. Însă, pentru a nu îngreuna inutil lectura, pentru un cititor avizat, ne-am dat seama că „relativitatea cuvintelor/conceptelor", subliniată de Dylan Trigg, poate fi dedusă din context, fără mari probleme. În acest fel, se vor depăși și barierele conceptuale impuse de definiţiile rigide, deoarece suntem conștienți că fiecare cuvânt are o profundă dimensiune culturală și plurală, care se supune mai curând unor permanente redefiniri.

Dylan Trigg a dezbătut cu folos pentru cercetarea noastră şi problemele legate de gestiunea memoriei şi de legătura dintre faptele trecute şi de modul în care acestea sunt asumate şi rememorate în timp. Autorul britanic a atras atenţia că în ceea ce priveşte legătura dintre *loc* şi *memorie*, aceasta din urmă se manifestă într-o formă paradoxală, ea fiind prezentă şi absentă simultan. Mai curând, este vorba de o reactualizare fragmentară a memoriei, care este completată de imaginație, pentru a oferi timpului prezent un discurs coerent, verosimil și „întreg" despre trecut. Numai că prin amestecul dintre memorie și imaginație, realitățile trecute riscă să fie modificate prea mult sau chiar falsificate. În această ordine de idei, Dylan Trigg a apreciat următoarele: „*In doing so, the relation between the original experience and the preserved version of that experience draws an increasing distance. In time, we may adjust ourselves to the distance and lose sight of the original experience altogether. Indeed, on an individual level, the experience of this distance may amount to nothing more than a vague estrangement from one's own past. Publicly, however, a different set of problems is at stake*"[20]. În asemenea condiţii, amplasarea unui monument de for public nu va avea niciodată o valoare simbolică neutră, ci dimpotrivă, acesta va crea în

[20] *Ibidem*, p. 71-72.

jurul său un *loc al memoriei*, reprezentat de monumentul în sine, şi un *spaţiu al memoriei* publice, reprezentat de spaţiul public imediat înconjurător (piața sau strada care îi poate purta numele, cartierul etc.). Însă monumentul de for public nu este altceva decât o proiecție a prezentului asupra unor realități trecute, înfăptuite de către alți oameni. Astfel, în asemenea condiţii, pe de-o parte, monumentul de for public este o realizare materială a oamenilor din prezent făcută „în numele" celor din trecut, de la care se revendică într-un fel sau altul. Totodată, monumentele de for public vor fi acompaniate, dacă nu complet „acoperite", începând de la crearea lor şi până în momentul înlăturării lor (acolo unde este cazul, datorită, mai ales, schimbării unor regimuri politice sau ideologice), de un *discurs* al prezentului despre trecut, care încearcă să creeze, în funcţie de interesele momentului, o identitate colectivă (pentru o anumită colectivitate umană), bazată întotdeauna pe o memorie comună, care se reactualizează cu regularitate, prin ceremonii publice, discursuri, servicii religioase, pelerinaje, vizite organizate etc. În această ordine de idei, Dylan Trigg a ridicat o serie de întrebări, care scot în evidență legătura strânsă dintre monument, loc, memorie, discurs şi prezent: „*How can a chunk of materiality deposited into the ground claim to speak on behalf of another person's memory? Moreover, how can such a block of mass assume a role in the public's imagination, such that the construction of a "public memory" is inaugurated? These are complex questions and will require a careful negotiation between the lived experience of a monument and the hermeneutic attention to interpret what the monument embodies*"[21].

Dylan Trigg a atins şi problematica reprezentată de legătura dintre loc şi traumă. Această perspectivă ne este utilă şi cercetării noastre, deoarece am fost preocupați în lucrarea noastră şi de traumele şi vulnerabilitățile Sulinei. Poate cele mai semnificative traume cu efecte identitare şi patrimoniale au fost la Sulina cele realizate în cele două războaie mondiale. Atunci au fost distruse câteva monumente religioase importante şi mai multe clădiri civile reprezentative pentru localitate, care nu au mai fost recuperate sau reconstruite niciodată. Doar imaginile de epocă ne mai pot da o impresie despre monumentele arhitecturale distruse sau amintirea lor, transmisă din generație în generație, care s-a păstrat în cadrul comunităţii locale. Dylan Trigg a ajuns la concluzia că locurile în care s-a produs o traumă sunt tot nişte

[21] *Ibidem*, p. 72.

„locuri ale memoriei", deoarece ele prezintă un anumit magnetism, care atrage în jurul lor pe supraviețuitorii sau pe descendenții supraviețuitorilor traumei respective, ori pur și simplu vizitatorii atrași de povestea neobișnuită a unui loc care a trecut printr-o traumă deosebită. Locurile traumatizate la un moment dat imprimă celor care iau contact cu ele un anumit sentiment de doliu, care este mult mai ușor de sesizat, dar și o anumită atracție mai greu de explicat, care dă oamenilor impulsul de a contempla rămășițele materiale ale unei traume din trecut, printr-un proces de memorare și rememorare, la care va contribui în mod decisiv, după cum am putut observa anterior, și imaginația[22].

Ruinele survenite în urma unei traume (război, calamitate naturală etc.) nu sunt doar niște simple ruine, deoarece ele vor depăși cu mult simpla lor dimensiune materială, fizică, căpătând una imaterială, identitară. În asemenea condiţii, trauma asupra unui patrimoniu arhitectural se va transforma automat într-o traumă asupra memoriei şi identităţii unei colectivități umane. În asemenea condiţii, potrivit lui Dylan Trigg noțiunea de memorie este „conținută" de loc[23], ruinele rămase sau locul gol (care a găzduit cândva un edificiu sau un monument distrus) jucând rolul unor „substitute" memoriale, care reactualizează în prezent atât o traumă colectivă, cât şi un monument dispărut.

Cele două războaie mondiale au distrus la Sulina, pe lângă clădirile unor instituţii publice sau edificii religioase, mai multe case private din centrul istoric. Aceste distrugeri au lăsat, pe de-o parte, o traumă la nivelul întregii colectivități umane din localitate, care s-a resimțit într-un fel mai vag, printr-un anumit fenomen de empatie și de contagiune mentală. Însă, pe de altă parte, au existat şi traume mult mai directe, care au avut un impact mult mai puternic, uneori aproape devastator, care s-a manifestat atunci când anumiți cetățeni și-au pierdut definitiv casele, în urma bombardamentelor aviatice. În acest fel, pentru aceste victime s-a năruit un întreg univers personal, constituit din amintiri personale și de familie, care au fost găzduite de zidurile caselor lor. În aceste cazuri, nu mai contează deloc valoarea estetică, istorică sau patrimonială a unei case, ci valoarea ei afectivă, care este de neprețuit pentru proprietarii săi. În această ordine de idei, Gaston Bachelard a subliniat următoarele: „*Car la maison est notre*

---

[22] *Ibidem*, p. 263.
[23] *Ibidem*, p. 271.

coin du monde. Elle est vraiment un cosmos. Un cosmos dans toute l'acception du terme. Vue d'intimement, la plus humble demeure n'est-elle pas belle?"[24]. Filosoful francez a conferit casei un statut privilegiat, deoarece, în opinia sa, ea reușește să reunească, cu o mare putere de atracție, gândurile, amintirile şi visele oamenilor. În acelaşi timp, casa oferă omului un element solid, material, pe care se va construi principiul continuității, unde trecutul, prezentul și viitorul se întâlnesc, interferând într-o manieră mai mult sau mai puţin conflictuală[25].

În ceea ce priveşte gestiunea memoriei, pentru Maurice Merleau-Ponty experiențele traumatice sunt cele mai greu de uitat, ele revenind mereu în prezent, deşi pentru alții, care nu sunt direct afectați de aceste traume, pot avea la bază nişte evenimente aparent nesemnificative. Actul rememorării unui eveniment traumatic presupune un proces de „reexperimentare", cu o mare încărcătură emoțională[26]. Ideile lui Merleau-Ponty se încadrează în curentul existențialist, ele putând fi pune, pentru cazul cultural francez, în legătură cu cele ale lui Sartre, iar pentru cel german, cu cele ale lui Heidegger, care a introdus conceptul de *Dasein*, care presupune o *prezenţă intenționată*, *aici şi acum*[27].

Pornind de la ideile lui Maurice Merleau-Ponty, putem identifica un alt pericol care este capabil să destabilizeze un „ecosistem" identitar. Acesta poate fi reprezentat de o anumită formă de manifestare a oboselii, care, în cele din urmă, are ca efect direct lipsa de interes sau chiar disprețul pentru mediul imediat înconjurător. Mai precis este vorba de scăderea capacităţii de a fi receptivi la nişte stimuli exteriori, repetați în mod continuu[28]. În acest sens, putem explica şi o lipsa de interes a locuitorilor din Sulina, pentru salvarea şi restaurarea patrimoniului arhitectural din centrul istoric al localităţii, deoarece, în acord cu ceea ce am afirmat mai sus, ei s-au obişnuit cu

---

[24] Gaston Bachelard, *La poétique de l'espace*, Presses Universitaires de France, Paris, 1961, p. 24.
[25] *Ibidem*, p. 26.
[26] Jonathan Hale, *Merleau-Ponty for Architects*, Routledge, London - New York, 2017, p. 21.
[27] Cristina Olga Gociman, *Identitate şi vulnerabilitate. Managementul riscului în spaţiul construit* (curs universitar), Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu", Bucureşti, s. a., p. 52.
[28] *Jonathan Hale, Merleau-Ponty for Architects...*, p. 21-22.

starea proastă de conservare a clădirilor istorice, aceasta nemaifiind ceva extraordinar, ci, dimpotrivă, a devenit ceva obişnuit, „normal", care face parte din realitățile cotidiene. Astfel, de un mai mare folos pentru salvarea patrimoniului arhitectural din Sulina, ar fi o privire străină, realizată, de exemplu de către un vizitator, care va fi mult mai receptiv la contactul cu monumentele deteriorate, deoarece șocul „primei întâlniri" este mult mai mare.

Pentru Pierre Nora, „locurile memoriei" sunt un fel de „altfel de locuri" (pentru a ne exprima după formula conceptuală propusă de Michel Foucault), în care memoria unei colectivități umane se „cristalizează" şi se „refugiază", oferind oamenilor un sentiment de continuitate şi de legătură directă cu trecutul, prin care se transmit o serie de valori morale şi identitare[29]. Legătura dintre loc şi memorie oferă unei colectivități umane coordonatele spaţiale şi temporare pentru crearea, recrearea şi întreţinerea unei conştiințe de sine[30]. În acelaşi timp, locurile memoriei rămân un fel de ultime vestigii concrete ale trecutului în timpul prezent, care se vor confrunta în permanenţă cu fenomenul natural al uitării. Un bun exemplu, în acest sens, este reprezentat de societatea țărănească, care, în Occidentul european şi-a terminat o existență istorică reală şi funcţională, rămânând doar „conservată" în anumite „locuri ale memoriei". La fel, şi în cazul Sulinei, doar anumite clădiri, monumente sau spaţii publice restrânse mai joacă rolul unor locuri ale memoriei, care readuc în prezent amintirea unor vremuri trecute. Însă, în permanenţă, memoria este amenințată de uitare, în aceste condiţii, doar memorarea şi rememorare/ comemorarea fiind singurele soluții de salvare pentru prezent și viitor ale unor realități trecute. După cum precizează Pierre Nora, „*There are* lieux de mémoire*, sites of memory, because there are no longer* milieux de mémoire*, real environments of memory*"[31].

Conceptul de „loc al memoriei" poate fi înţeles (sau completat) şi dintr-o perspectivă desprinsă din filosofia lui Gaston Bachelard. Pentru gânditorul francez, orice spaţiu locuit poartă în sine noțiunea de casă. Imaginația va juca un rol esențial în acest construct, deoarece, cu ajutorul ei, fiecare om îşi poate trasa în minte pereţi

---

[29] Pierre Nora, *Pierre Nora en Les lieux de mémoire*, trad. Laura Masello, Ediciones Trilce, Montevideo, 2008, p. 19-20.
[30] Idem, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", în *Representations*, No. 26, Special Issue, 1989, p. 7.
[31] *Ibidem*.

imaginari, sau, la fel de bine, poate depăși cu mintea cele mai inexpugnabile ziduri. Luând ca reper formula pe care o decretează Bachelard, „*la maison abrite la rêverie, la maison protège le rêveur, la maison nous permet de rêver en paix*”[32], reveria va juca rolul central, care va da valoare unui anumit loc. Mai mult, locul/ spaţiul în care a avut loc o reverie, se va reactualiza mai apoi, în timpul prezent, în noi şi noi reverii. În asemenea condiţii, chiar dacă o anumită casă a dispărut demult, amintirea ei va fi reactualizată mereu, atunci când omul trăiește un moment de reverie, clădirea devenind, în acest fel, nepieritoare în sufletul şi în mintea omului[33].

Cartea gânditorilor francezi Gilles Deleuze şi Félix Guattari ne este de un real ajutor şi pentru o mai bună înţelegere a semnificaţiei cimitirelor din Sulina, ca spaţii ale memoriei. La un moment dat, autorii apreciază faptul că pot fi identificate atât „spaţii moarte”, cât şi „perioade istorice moarte”[34]. Potrivit filosofilor francezi, figura (adică forma) reprezintă moartea, în condiţiile în care ceea ce se schimbă (adică ce îşi schimbă forma) îşi schimbă şi identitatea, iar ceea ce rămâne cu aceeaşi formă se imortalizează. În această ordine de idei, monumentele funerare capătă calitatea unor forme realizate în materiale dure (de cele mai multe ori marmură, piatră, ciment, fontă sau fier forjat), care au rolul de a păstra intactă „imaginea” celui defunct, adică, cu alte cuvinte, amintirea sa. În acelaşi timp, anumite perioade istorice (cum este, prin excelenţă, „epoca de aure” a Comisiunii Europene a Dunării), datorită monumentelor funerare care au rezistat în timp, sunt mult mai bine reprezentate, în schimb, alte perioade istorice nu mai sunt reprezentate de niciun monument funerar, deoarece nu există la Sulina monumente funerare mai vechi de secolul al XIX-lea. În acelaşi timp, datorită materialului perisabil din care au fost confecţionate (lemnul), majoritatea monumentelor funerare musulmane nu s-au mai păstrat până în zilele noastre.

După toate cele scrise în acest capitol, trecând în revistă teoriile principalilor autori de talie internaţională, care au scris despre spaţiu, loc, peisaj sau „locuri ale memoriei” – concepte pe care le-am folosit în cadrul cercetării noastre, pentru o mai bună înţelegere a subiectului – putem extrage câteva concluzii principale. Christian Norberg-Schulz a revitalizat ideea antică de *genius loci*, adaptând-o

---

[32] Gaston Bachelard, *La poétique de l’espace*…, p. 26.
[33] *Ibidem*, p. 25-26.
[34] Gilles Deleuze şi Félix Guattari, *op. cit.*, p. 136.

nevoilor specifice epocii contemporane, pentru o mai bună înţelegere a legăturii profunde dintre om şi peisajul natural ori spaţiul construit. Henri Lefebvre a insistat asupra înțelesului multiplu pe care îl are spaţiul, atrăgând atenţia asupra valorilor sale culturale şi subiective, care îi dau o dimensiune socială. Mai mult, Maurice Merleau-Ponty a împins limitele interpretării, dintr-o perspectivă relativistă, acesta fiind de părere că definiţiile cuvintelor și conceptelor sunt limitate, ele având o calitate profund subiectivă şi reinterpretabilă. Gilles Deleuze şi Félix Guattari au adus în dezbaterea legată de spaţiu, loc etc. un concept suplimentar, acela de mediu (*milieu*), care, potrivit gânditorilor francezi, are un impact major asupra dezvoltării unor „specii" identitare indigene. Nu în ultimul rând, David Morris a dat valoare şi sens spaţiului, doar dacă mai apare în ecuație şi mișcarea, care, doar ea este cea care face posibilă interacţiunea dintre oameni şi locuri şi dintre oameni și alți oameni.

În ceea ce privește locurile de memorie, Dylan Trigg a realizat o valoroasă interpretare teoretică a legăturii dintre loc şi memorie, atrăgându-ne atenţia că pe lângă fenomenul de rememorare a unor evenimente trecute, care s-au desfășurat într-un anumit loc, mai sunt implicate şi uitarea şi imaginația, care deformează sau falsifică adevărul istoric reactualizat în prezent. Gaston Bachelard a acordat o mare importanţă valorii afective a unui loc al memoriei, care poate avea o însemnătate de necuantificat pentru anumite persoane, în timp ce Maurice Merleau-Ponty a adus în discuţie trauma, care este cel mai greu de uitat într-o comunitate umană încadrată unui anumit spaţiu. În cele din urmă, Pierre Nora a atribuit locurilor memoriei calitatea de a putea transmite în timp valorile unei comunități omenești, dintr-un spaţiu de o mai mică sau de o mai mare întindere.

III. Context spaţial şi teritorial

Cunoscutul citat din Jean Bart, potrivit căruia Sulina este „acolo unde bătrânul Danubius îşi pierde şi apa şi numele în Mare...", surprinde extrem de sugestiv intenţia noastră de a analiza această aşezare omenească „de la capătul lumii" din punct de vedere identitar şi memorial. Dunărea poate fi percepută drept o adevărată arteră identitară a întregii Europe, ea străbătând, în cei 4300 km ai săi, nu mai puțin de zece ţări (Germania, Austria, Slovacia, Ungaria, Croația, Serbia, Bulgaria, România, republica Moldova şi Ucraina) şi patru capitale (Viena, Budapesta, Bratislava şi Belgrad). Fiecare țară consideră Dunărea, pe drept cuvânt, ca fiind „a ei", deoarece strămoșii fiecărei națiuni au viețuit timp de secole și de milenii pe malurile ei, închinându-i nenumărate cântece, poezii sau opere plastice. Putem spune că nu numai apele se strâng în Dunăre, pierzându-se în mare, ci și identitățile noastre naţionale. În aceste condiţii, Delta Dunării s-a transformat la propriu într-un decantor de nisipuri aluvionare, dar şi de „identități aluvionare". Din depuneri vechi, aduse de la mari distanţe, din nenumărate locuri ale Europei, în Delta Dunării se creează, în permanenţă, cel mai tânăr pământ al continentului european. Însă aici nu au venit doar apele şi depunerile aluvionare, ci, urmând aceeaşi dinamică, atrași de dorinţa unui trai mai bun, într-un teritoriu extrem de fertil, au venit şi oamenii, din diferite colțuri ale lumii. În această ordine de idei, putem spune că doar scriitori precum Mihail Sadoveanu pot surprinde, în câteva rânduri, caracteristicile perene ale Dobrogei și ale Deltei Dunării, prin schițarea și încărcarea cu sens intelectual a coordonatelor sale geografice, istorice, economice și etnice: „Dobrogea s-ar putea numi ţara prefacerilor. Oameni şi peisagii s-au schimbat aici din veac în veac. Nămolurile de primăvară ale Dunării sunt destul de îmbelșugate, ca să împingă treptat hotarul Mării mai spre răsărit. Chilia era port maritim în veacul XV, în domnia binecredinciosului Voievod al Moldovei Ștefan. Iar cu șapte sute înainte de Ștefan-Voievod, slavii păgâni de la Kiev, adulmecând căile de comerţ ale împărăției bizantine, așezaseră cetate de scaun și grădini suspendate la Prislav. Din acele grădini Sviatoslav-Ţar privea marea bând vin dulce dintr-o tidvă de prinț bulgar ferecată cu aur. Acuma Prislavul e mult departe de priveliștea de altădată, pe unul din cele trei brațe ale fluviului. De asemenea, de la Babadag până la Siutghiol, toate lacurile din laturea țărmului erau în domnia Pontului

Euxin. Acuma pescarii lipoveni prind crap în balta cea mare a Razelmului; în Taşaul, Duingì şi Caranasuf intră la văratic, în apă scăzută, chefalii; iar pe fundul vechi al Mării, la Histria, îşi poartă mocanul oile şi zgârie țăranii cu plugul cimitirele trecutului”[35].

Şi alți intelectuali de renume mondial, cum este cunoscutul om de cultură italian Claudio Magris, autor al cărții *Danubius*, tradusă în aproape toate limbile europene, au ajuns la aceeaşi concluzie exprimată deja de Jean Bart, care, prin cartea sa *Europolis*, publicată în prima ediție în anul 1933, a aşezat Sulina pe marea hartă a literaturii române şi nu numai. Mai precis, la întrebarea legitimă „Unde se termină Dunărea?”, Magris a dat acelaşi răspuns: la Sulina! Alegerea acestei aşezări umane, şi nu a alteia, a fost justificată de savantul italian în felul următor: „[...] Alegerea nu poate fi, deci, decât convențională, arbitrară, cum se cuvine epocii nihilismului împlinit; dacă nu există adevăr, criteriul operativ se poate determina în funcție de plăcere, la fel ca regulile de şah sau ca semnele din codul rutier. Linia dreaptă care duce la Sulina se potrivește cu spiritul de decizie şi, mai mult, eficacitatea navigabilității sale, obţinută prin canalizare, flatează pe oricare iubitor de *Regulation* [sic!]. Se înțelege, deci, că Dunărea ia sfârşit la Sulina”[36]. S-au recunoscut implicit, eforturile de secole ale autorităţilor turceşti, valahe, ruseşti (până la mijlocul secolului al XIX-lea) şi, în cele din urmă ale Comisiunii Europene a Dunării (1856-1938) şi mai apoi ale statului român, de a amenaja şi de a întreține, pentru transport fluvial de mare tonaj, canalul Sulina. În acelaşi timp, este şi nevoia oamenilor de știință sau de cultură de a avea un punct fix, o line dreaptă, care să joace rolul de stație terminus a Dunării, în condiţiile în care celelalte guri de vărsare ale Dunării nu sunt marcate de o aşezare umană de importanţa Sulinei, şi, în acelaşi timp, se metamorfozează de la an la an, datorită noilor staturi de aluviuni pe care cel mai mare fluviu al Europei le depune zilnic.

Claudio Magris a identificat în opera lui Sadoveanu o concepție originală despre Delta Dunării, potrivit căreia aceasta este alcătuită dintr-o adevărată stratificare identitară, deoarece au fost depuse aici urmele de civilizaţie materială ale mai multor popoare. Însă solul mereu proaspăt înghite şi şterge urmele trecutului, acestea având un caracter prin excelență efemer, de ecosistem prosper, dar cu

---

[35] Mihail Sadoveanu, *Ostrovul lupilor*, Editura MS, s. l., 2015, p. 6-7.
[36] Claudio Magris, *Danubius*, trad., note şi pref. de Adrian Niculescu, Editura Univers, Bucureşti, 1994, p. 405.

durată de viaţă scurtă, deoarece se supune mereu capriciilor naturii, care i-au dat viaţă, dar care i-o vor şi lua. La fel este şi cazul Sulinei, de altfel, după cum vom vedea în paginile acestei cercetări, Magris afirmă că: „pentru Sadoveanu, Delta este şi un rezervor de popoare şi de neamuri, de parcă Dunărea ar aduce către mare şi ar răspândi în jurul său, lăsând pe de lături, pe maluri, urme de secole şi de civilizaţie, fragmente de Istorie. Însă aceste resturi îşi au viaţă scurtă, se răstoarnă de pe maluri în sezonul inundațiilor şi dispar în pământ ca frunzele şi ca alte deşeuri aduse de fluviu; poveștile Dunării, spune Sadoveanu, apar şi dispar într-o clipă, precum bălţoaca ce se usucă”[37].

Pentru înțelegerea Sulinei (şi a Deltei Dunării), din punct de vedere identitar, trebuie să realizăm, în această ordine de idei, o „arheologie identitară” a acestui spaţiu multietnic, deoarece numai prin intermediul acestui procedeu de analiză vom putem decela diferitele straturi culturale şi civilizaționale, încărcate întotdeauna cu specific etnic, confesional etc. De un real folos, în acest sens, ne-a fost perspectiva interdisciplinară folosită de Bertrand Westphal în cunoscuta sa carte *La Géocritique. Réel, fiction, espace*[38].

Există şi celălalt revers al medaliei, deoarece în locurile plasate în aval se strâng şi toate gunoaiele pe care apele le strâng de pe întinsul traseu străbătut şi din nenumărații lor afluenți. Sulina lui Jean Bart este şi un loc al eşuării, un loc unde se adună nenumărați înfrânți ai vieţii, ratați financiar, profesional, personal sau moral, care mai speră „la un ultim colac de salvare” venit din partea destinului. Sulina lui Jean Bart, cea din perioada interbelică, –considerată a fi fost încă o epocă prosperă pentru localitate – este şi Sulina lui Claudio Magris, aşa cum o descrie el în ratați anii ’80 ai secolului trecut: „Astăzi, acea istorie a abandonat Sulina, lăsând în spatele ei câte o casă turcească, farul construit cu taxele puse navelor care intrau în port, câte o fațadă vagamente liberty. La Sulina sosesc acum gunoaiele târâte pe Dunăre. În romanul său Europolis, din 1933, Jean Bart, alias Eugen P. Botez, vede sosind la Sulina şi destine umane ca resturile după un naufragiu; oraşul, cum spune numele său imaginar, trăieşte încă într-o aură de opulenţă şi de splendoare, port situat pe marile rute, loc în care se întâlneşte lume din ţări îndepărtate şi-n care se visează,

---

[37] *Ibidem*, p. 401.

[38] Bertrand Westphal, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*, Éditions de Minuit, Paris, 2007.

se-ntrevede, se manipulează, dar, mai ales, se pierde bogăţie”[39]. Între timp, fără a ne amăgi, putem spune că în zilele noastre – păstrând multă indulgență –, lucrurile nu s-au îmbunătățit deloc.

Sulina prezintă particularitatea de a fi așezată la cea mai mică altitudine din România, media fiind plasată în jurul a 4 m deasupra nivelului mării[40]. Pe lângă acest record al altitudinii scăzute, inclusiv solul așezării se diferenţiază de cel al restului Deltei Dunării, deoarece „împrejurimile oraşului sunt formate din soluri nisipoase şi sărate, parţial umede, brăzdate de canale. Intrarea se poate face numai pe calea apei, fie pe Dunăre, fie pe marea Neagră”[41]. Sulina este amplasată la extremitatea celui mai scurt şi drept braț al Dunării, de la el împrumutând și denumirea. Caracteristicile canalului au avantajat și stimulat foarte mult dezvoltarea așezării umane, deoarece traficul naval s-a putut face pe acest braț/ canal mai repede şi în condiţii mai bune de securitate. În același timp, Sulina a fost legată de o serie de canale de mici dimensiuni de zona de Nord-Est a Deltei Dunării, dominată de grindul Letea[42].

În Evul Mediu, Dunărea a reprezentat pentru populațiile băștinașe mai curând un element natural care a facilitat comunicarea şi a unit oamenii de pe cele două maluri ale sale, ori pe cei instalați de-a lungul ei, decât o barieră greu de traversat. Această calitate a Dunării a fost dată de condiţiile naturale de la acea epocă, deoarece este știut că teritorii întregi din Muntenia şi Dobrogea au fost acoperite de o pădure deasă, inaccesibilă. Din aceste imense întinderi împădurite, Codrii Vlăsiei (care au acoperit şi teritoriul de astăzi al Bucureștiului și al județului Ilfov) sunt cei mai cunoscuți, însă trebuie știut că inclusiv Dobrogea a fost o regiune intens acoperită cu păduri, care ajungeau până spre luncile Dunării[43]. Toponimia a mai păstrat până astăzi imaginea acestor realități geografice timpurii. În acest sens,

---

[39] Claudio Magris, *Danubius...*, p. 406.
[40] Vasilica Mitrea, *Sulina şi Delta Dunării*, Editura StudIS, Iaşi, 2016, p. 26.
[41] *Ibidem*, p. 27.
[42] Pentru mai multe detalii generale despre braţul/canalul Sulina, cf. Florin Duţu, *Studiul dinamicii hidro-sedimentare şi morfologice a braţului Sulina din Delta Dunării*, teză de doctorat, rezumat, coord. prof. univ. dr. Nicolae Panin, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 2014, p. 2-21.
[43] Ovidiu Papadima, *Introducere*, în Constantin Brăiloiu, Emilia Comişel, Tatiana Găluşcă-Cîrşmariu, „Folclor din Dobrogea”, studiu introductiv de Ovidiu Papadima, Editura Minerva, Bucureşti, 1978, p. IX.

cuvântul Teleorman vine din cuvântul cumanic Deliorman, care înseamnă „pădure nebună”[44].

Peste fondul populaţiei străromâne din Dobrogea, au existat de-a lungul secolelor mai multe valuri de colonizare românești, în teritoriile dintre Dunăre şi Mare. Aceste strămutări, care pot fi date începând din secolul al XV-lea şi se prelungesc până în secolul al XIX-lea, s-au produs, de cele mai multe ori, din raţiuni economice. Mai precis, ţăranii români au emigrat din Transilvania sau Muntenia pentru a scăpa de taxele excesive, care au marcat din timp în timp epoca feudală, ori, cum a fost cazul ciobanilor din Mărginimea Sibiului şi din Ţara Bârsei, pentru a paşte oile şi pentru a face agricultură în nişte teritorii mai fertile[45]. În acest fel, pot fi identificate, în Dobrogea, mai multe straturi culturale şi identitare românești, care au interferat de-a lungul timpului, producând un corp etnic specific, cu o bogată ascendență. Implicațiile acestui fenomen unic în spaţiul românesc au fost multiple. Pentru etnografi, „Dobrogea se dovedește astfel un furnal în care s-au topit, dând variante noi, atât cultura populară a străvechii populaţii românești a locului, cât şi zestrea folclorică cu care au venit aici muntenii, moldovenii, transilvănenii şi chiar oltenii, în decursul secolelor”[46]. Putem aprecia, în această ordine de idei, că Dobrogea a fost o adevărată „Românie Mare avant la lettre”, în care identitățile principalelor provincii istorice au interacționat şi fuzionat într-un mod fertil, din punct de vedere cultural şi civilizațional.

Integrarea Dobrogei în cadrul graniţelor României, în 1878, a presupus luarea unor măsuri administrative de amploare, deoarece această provincie a fost relativ rămasă în urmă, faţă de celelalte regiuni istorice ale ţării, în ceea ce priveşte dezvoltarea economiei, a infrastructurii dar şi a mentalităților. O bună administrare a ţării presupunea şi o conectare a capitalei cu teritoriul regional, printr-un sistem de transport rutier, feroviar şi naval bine pus la punct[47]. În acest context, construirea Podului Regele Carol I, de către arhitectul Anghel Saligny, între anii 1890-1895, a avut, pe lângă misiunea vitală de a lega Bucureştiul de Constanţa, şi o importanţă simbolică deosebită. Prin această construcţie spectaculoasă de inginerie, realizată peste

[44] *Ibidem*, p. IX.
[45] *Ibidem*, p. X.
[46] *Ibidem*, p. XI.
[47] Dumitru-Valentin Pătraşcu, *op. cit.*, p. 11.

Dunăre, la Cernavodă, autorităţile au subliniat vizual forța și modernitatea tânărului stat român. Performanța a fost una notabilă, deoarece podul lui Saligny a fost, la acea vreme, cel mai mare pod din Europa și unul dintre cele mai lungi poduri metalice din lume, cu o lungime de 4.088 m[48]. Extinderea reţelei rutiere și feroviare a antrenat o dezvoltare economică din ce în ce mai mare a Dobrogei, deoarece, în acest fel, regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră a fost legată funcţional de restul ţării, care s-a transformat rapid într-o piaţă de mari dimensiuni pentru desfacerea produselor venite pe calea apelor, de peste mări. În acelaşi timp, produsele românești din Moldova și Valahia au putut lua, cu mai mare uşurinţă, calea comerţului exterior, ajungând în locuri îndepărtate ale continentului european. În acest nou context, oraşul-port Constanţa a cunoscut un progres economic fără precedent, devenind „principala poartă de export a României, beneficiind de accesul la Marea Neagră și, implicit, prin Bosfor și Dardanele, la Marea Mediterană”[49]. Însă Constanţa nu a monopolizat tot comerţul românesc pe apă, deoarece și celelalte porturi dobrogene au cunoscut o dezvoltare rapidă și asemănătoare. Amintim aici porturile dunărene Tulcea și Cernavodă, care, prin intermediul marelui fluviu, legau Marea Neagră și teritoriul românesc (bogat mai ales în cereale, cunoscut fiind faptul că România era supranumită „Grânarul Europei”) de ţările din Europa Centrală. Dintre porturile dunărene, valorificând la maximum amplasarea sa geografică, la întâlnirea Dunării cu Marea Neagră, Sulina a „devenit unul dintre cele mai importante porturi europene în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea”[50].

[48] Iulia Băjenaru, „Anghel Saligny: omul și monumentul”, în *Urbanism. Arhitectură. Construcţii*, III, 1, 2012, p. 49.
[49] Dumitru-Valentin Pătraşcu, *op. cit*., p. 11.
[50] *Ibidem*.

IV. Caracteristici etnice, demografice şi urbanistice

Specificul dobrogean

Conviețuirea interculturală și conviețuirea interconfesională sunt niște caracteristici definitorii ale Dobrogei. Acest teritoriu cuprins între Dunăre și Marea Neagră a găzduit un mozaic etnic și religios de o rară bogăţie. Din perspectiva întregii Românii, în Dobrogea nu au existat conflicte etnice majore și nici o segregare a populației pe criterii etnice sau confesionale, așa cum a fost cazul Transilvaniei, unde, de multe ori, românii, maghiarii și sașii au trăit în comunități paralele și/ sau concurente. Cele mai cunoscute sunt conflictele româno-maghiare, care ies la suprafață din răstimp în răstimp, ele având, până și în ultimii ani, un puternic potenţial degenerativ, care poate destabiliza întreaga clasă politică. În acest sens, amintim ultimele scandaluri cu subiecte etnice din Transilvania, care au ocupat prima pagină a ziarelor din întreaga țară: scandalul din Cimitirul Eroilor din Valea Uzului, din 2019, care a ridicat problema etnică a gestiunii memoriei colective[51] sau scandalul din 2020, când „președintele Klaus Iohannis a declarat [...] că PSD continuă să promoveze legi care duc la o formă de autonomie a Ținutului Secuiesc”[52]. După cum am putut observa, datorită unei importante comunități etnice maghiare, în Transilvania rămâne în continuare deschisă problema segregării, iredentismului sau autonomismului. Amplasarea geografică a favorizat acest conflict, Transilvania aflându-se plasată între două state în plin proces de formare naţională (secolele XIX-XX), iar argumentele istorice au fost invocate la nesfârșit, pe postul unor dovezi irefutabile ale dreptului de proprietate asupra teritoriului intracarpatic. În această ordine de idei, merită citat istoricul Sorin Mitu: „În realitate, adevăratul start al unui conflict specific româno-maghiar s-a dat mult mai recent la scară istorică, abia

---

[51] Cf. Mirela Dădăcuș, *Scandalul continuă la Cimitirul din Valea Uzului*, https://www.rfi.ro/social-112093-scandalul-continua-la-cimitirul-din-valea-uzului (accesat în 27.01.2021).

[52] Cf. https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/iohannis-un-nou-atac-la-adresa-psd-pe-tema-tinutului-secuiesc-eu-nu-am-nimic-cu-maghiarii-psd-promoveaza-legi-care-duc-la-autonomie-1301642 (accesat în 27.01.2021).

o dată cu epoca modernă. În secolul al XIX-lea, ca peste tot în Europa, elitele politice şi intelectuale ale celor două naţiuni au demarat, fiecare, un proiect naţional, care includea emanciparea, progresul şi modernizarea. Dar spaţiul geografic al Transilvaniei era revendicat de ambele proiecte naţionale. De către maghiari, în primul rând din motive politice şi istorice (deoarece făcuse parte din regatul medieval al Ungariei), iar de către români tot din motive istorice (ca parte a Daciei cucerite cândva de romani), dar şi demografice, în calitatea lor de cei mai numeroşi locuitori ai provinciei"[53].

Spre deosebire de Transilvania, Dobrogea s-a caracterizat printr-o diversitate etnică deosebită, care nu a permis conturarea a două naţiuni concurente, care să aibă o populaţie comparabilă din punct de vedere numeric. Între Dunăre şi Marea Neagră au convieţuit „la un moment dat circa 20 de etnii inclusiv grupuri exotice de indieni, perşi, arabi – ce nu au cunoscut conflicte interetnice sângeroase de mari proporţii şi în care nu au fiinţat, nici măcar efemer, partide pur etnice sau pe baze pur religioase"[54]. Dintre toate regiunile ţării noastre, poate doar Banatul mai poate fi comparat cu Dobrogea, în ceea ce priveşte modul în care diferitele populaţii, de etnii şi de confesiuni diferite, au ştiut să convieţuiască şi să se respecte reciproc, evitând, în mod asumat, un conflict deschis. Pentru a ne susţine afirmaţiile, merită amintite pe larg observaţiile lui Josef Geml, care oferă o anumită simetrie, în ceea ce priveşte atmosfera interculturală, a celor două provincii de graniţă ale României, aflate la o extremă şi la cealaltă a ţării: „[...] în Timişoara şovinismul nu a reuşit niciodată să prindă rădăcini, căci fiecare încercare a vreunui extremist de a aduce în prim plan sentimentul naţional exagerat şi dăunător, s-a izbit de atitudinea indiferentă, cumpătată şi tradiţional păşnică a majorităţii cetăţenilor, care înăbuşea în faşă orice acţiune de acest gen. Maghiarii nu aveau niciun motiv de şovinism, căci tendinţele patriotice au fost aici sprijinite mereu de toate naţionalităţile şi promovate ca fiind de la sine înţelese, astfel încât, de-a lungul timpului spiritul maghiar, iar mai târziu limba şi cultura maghiară s-au generalizat pe neobservate, fără vreo constrângere. / Încercările pangermanice au fost respinse energic

---

[53] Sorin Mitu, *Românii şi maghiarii: un cuplu de coşmar?*, https://www.revistasinteza.ro/romanii-si-maghiarii-un-cuplu-de-cosmar (accesat în 27.01.2021)

[54] Nureid İbram, „Repere istorice şi culturale ale convieţuirii interetnice şi interconfesionale în Dobrogea – ţinut românesc", în *Akademos*, 4, 2018, p. 96.

de locuitorii vorbitori de germană de aici, aflați întotdeauna în majoritate, aici nu a existat niciodată tendinţa de a gravita în afară, iar germanii noștri cumsecade au fost întotdeauna cetățeni loiali și supuși credincioși ai ţării în care trăiau [...]. Sârbii şi românii noștri, care puteau fi desigur duși în ispită de statele învecinate, s-au comportat întotdeauna liniștit – poate și din cauza numărului redus – și-au cultivat nestingheriți limba, școala și biserica, în rest au trăit întotdeauna în bună înţelegere şi prietenie cu concetățenii lor de altă naționalitate”[55].

Cu toate că cele afirmate de Josef Geml pot fi aplicate cazului reprezentat de Timişoara, la fel au stat lucrurile şi în restul Banatului, unde proporţiile demografice nu au mai fost aceleași, existând sate întregi cu o populaţie compactă sau majoritară de români, sârbi sau maghiari. Foarte asemănător a fost şi cazul Dobrogei. Dacă oraşul Constanţa s-a bucurat de aceeași atmosferă cosmopolită, specifică marilor oraşe sau porturi, nici micile localităţi şi oraşe dobrogene nu au fost animate de alt stil de viaţă. Coabitarea şi respectul faţă de alteritate au devenit nişte valori asumate şi trăite la scara unu pe unu de diferitele comunităţi etnice şi confesionale aşezate pe cuprinsul dintre Dunăre şi Marea Neagră, făcând posibilă dezvoltarea unui microclimat specific, compus dintr-un adevărat caleidoscop identitar.

Calitatea multiculturală a unei aşezări umane sau a unei regiuni istorice presupune implicit şi existenţa unui fenomen de aculturaţie, care este completat sau înlocuit periodic de un fenomen de respingere sau de închidere asupra propriei identităţi, care are drept scop păstrarea originalităţii etno-culturale. În cele din urmă, caracteristicile popoarelor care au convieţuit timp de secole în Dobrogea s-au forjat tocmai prin intermediul formării unor elemente comune tuturor etniilor, realizate prin fenomenul de aculturaţie sau de schimb cultural, dar şi prin păstrarea cu fidelitate a anumitor particularităţi etnice imuabile[56]. În această ordine de idei, Mădălinei Serbov surprinde foarte bine specificul multietnic şi intercultural din teritoriul cuprins între Dunăre şi Marea Neagră, din care rezultă nu un

---

[55] Josef Geml, *Vechea Timişoară în ultima jumătate de secol (1870-1920)*, trad. Marlen Heckmann Negrescu, cuvânt înainte Ioan Haţegan, pref. Walther Konschtzky, Editura Cosmopolitan Art, Timişoara, 2016, p. 373.

[56] Mădălina Serbov, „Dobrogea – spaţiu al locuirii interetnice şi al multiculturalităţii. Studiu de caz: Sulina”, în *Buletinul Sesiunii Studenţilor şi Masteranzilor Filologi*, nr. 1, Alba Iulia, 2016, pp. 162-163.

melting pot de tip american, ci o „diversitate în unitate", specifică mai multor zone plurietnice europene, dintre care putem aminti Banatul, Transilvania, Alsacia sau Tirolul de Sud: „Elementele diferențiatoare n-au împiedicat însă, în Dobrogea, conviețuirea în bună înţelegere a tuturor etniilor. Fiecare şi-a adus contribuţia la conturarea civilizaţiei tradiţionale dobrogene, şi-au respectat reciproc obiceiurile, religia şi modul de viaţă"[57].

După cum ne atrăgea atenția profesorul clujean Achim Mihu, studierea comunităților multiculturale, din perspectiva antropologiei culturale, presupune neapărat o detașare ideologică și afectivă a cercetătorului interesat de subiect, care să nu implice niciun angajament politic și nicio abordare pătimașă acordate unei comunități sau alteia dintr-un anumit context multicultural dat[58]. Mai mult decât atât, spiritul lucid şi obiectivitatea pe care trebuie să şi le autoimpună cercetătorul trebuie menţinute cu atât mai mult cu cât comunităţile etnice care conlocuiesc, într-un anumit areal geografic, trăiesc nu doar în pace şi armonie, ci şi într-o atmosferă tensionată sau conflictuală[59]. Or știm că Dobrogea a reprezentat în mai multe rânduri un măr al discordiei dintre statele naţionale (România – Bulgaria) şi/ sau imperiile (Rusia – Turcia) din secolele XIX-XX, situaţie care a antrenat, pe teritoriul dobrogean, conflicte armate sau a determinat schimburi de populaţie pe criterii exclusiv etnice.

Dobrogea din perioada de confluență a epocii moderne cu cea contemporană (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) nu a fost niciodată un teritoriu intens populat. Imensele spaţii virgine ale Deltei Dunării, teritoriile aride şi puţin fertile din zona Munților Măcinului, la care s-au adăugat absența unui sistem coerent de comunicaţii rutiere, lipsa unor amenajări împotriva dezastrelor naturale şi conflictele militare – în secolul al XIX-lea s-au desfășurat pe teritoriul dobrogean patru războaie ruso-turce, cel din urmă fiind războiul de Independență al României (ca parte a unuia dintre războaiele ruso-turce), desfășurat în perioada 1877-1878[60] –, nu au

---

[57] *Ibidem*, p. 163.
[58] Achim Mihu, *Antropologia culturală*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 123.
[59] Hans-Jürgen Lüsebrink, *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*, Metzler Verlag, Stuttgart – Weimar, 2005, p. 16.
[60] Nureid İbram, *art. cit*., p. 96.

facilitat o înflorire demografică, ba dimpotrivă. Ba mai mult, tânărul stat român, după obţinerea independenței, a fost pus în situaţia de a administra o regiune aproape pustiită, care trebuia în mod necesar a fi repopulată[61]. În aceste condiţii, autorităţile centrale au demarat o adevărată politică de încurajare a colonizării şi de susținere a celor rămași, pentru a nu părăsi locurile natale. În această ordine de idei, istoricul craiovean Dumitru-Valentin Pătrașcu a subliniat faptul că: „au fost inițiate legi privind împroprietărirea cu pământ a foștilor combatanți din 1877-1878, precum și a celor ce doreau să se stabilească în regiunile izolate din Delta Dunării și din regiunile centrale ale Dobrogei, slab populate ca urmare a condițiilor dificile de trai”[62].

În acelaşi timp, au fost începute lucrările de (re)amenajare a drumurilor judeţene, în vederea realizării unui acces funcţional în zonele sau în localităţile izolate[63]. În paralel, în cadrul politicilor de transfer de populaţie – dintr-o regiune istorică a ţării în alta sau din alte regiuni europene – s-a insistat pe ideea de a antropiza mediul sălbatic, prin împroprietărirea celor care reușeau să domesticească un spaţiu geografic ostil: „coloniștii sosiți în Delta Dunării erau încurajați să inițieze lucrări de îndiguire și desecare a bălților pentru a obține noi suprafeţe de teren pe care să practice agricultura”[64]. Aceste practici nu erau deloc noi, cunoscut fiind faptul că ele au fost folosite în întreg Evul Mediu european, tocmai în ideea de a stimula creşterea demografică, în condiţiile exploatării la maximum a spaţiului geografic existent.

În ceea ce priveşte prezenţa populaţiei românești în Dobrogea, trebuie făcută o distincție importantă, deoarece pot fi identificate două categorii majore. Pe de-o parte, prezenţa etnicilor români, în teritoriile cuprinse între Dunăre şi Marea Neagră, poate fi demonstrată prin nenumărate cercetări arheologice şi documente istorice, încă din cele mai vechi timpuri ale etnogenezei noastre naţionale. Cu toate acestea, numărul românilor autohtoni în Dobrogea nu a fost suficient de mare, pentru a asigura o majoritate demografică, în raport cu celelalte etnii

---

[61] Dumitru-Valentin Pătraşcu, *Dobrogea. Evoluţia administrativă (1878-1913)*, prefaţă de Corneliu Hihail Lungu, cuvânt înainte de Sorin Liviu Damean, Editura Institutul European, Iaşi, 2014, p. 12.
[62] *Ibidem*, p. 12.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*.

conlocuitoare. În aceste condiţii, pe de altă parte, în epoca modernă şi contemporană, mai ales după ce Dobrogea a reintrat sub administrație românească, au existat mai multe valuri succesive de colonizare românească, care au fost alimentate de populațiile venite din Transilvania, Moldova sau Muntenia[65].

Pentru a ne face o imagine mai precisă asupra situației demografice a românilor dobrogeni, de exemplu, în anul 1878, în sangeacul Tulcea, populaţia românească reprezenta doar un procent de 35,3 % din totalul locuitorilor unității administrative, existând doar un număr de 5.542 familii[66]. Situaţia demografică se va îmbunătăți în județul Tulcea, doar în deceniile următoare. Dacă în 1880 au fost recenzați, în județul Tulcea, 25.248 de români, în 1900, peste doar douăzeci de ani, numărul românilor s-a dublat, atingând cifra de 50.243[67]. Sporul demografic al românilor, în județul Tulcea, nu a încetat să crească în anii următori, acesta datorându-se continuării procesului de colonizare a românilor din alte regiuni istorice, dar şi sporului demografic, stimulat de creşterea condițiilor de trai şi de îmbunătăţirea situației sanitare. În aceste condiţii, în 1905, românii ajung la un număr de 54.047, reprezentând un procent de 37,7 % din totalul populaţiei din județul Tulcea, pentru ca în anul 1913, românii să depășească pragul psihologic de 50 %, reprezentând nu mai puţin de 51,1 % din totalul populaţiei din județul Tulcea, cu un număr de 87.339 de suflete[68]. Cu această ocazie, merită lărgită perspectiva geografică, adăugând şi județul Constanţa, pentru a avea o imagine de ansamblu a fenomenului demografic dobrogean, din primele două decenii ale secolului al XX-lea, înainte de Marea Unire. Astfel, în raport cu întreaga populaţie a Dobrogei, în 1905, românii au

---

[65] Mădălina Serbov, „Dobrogea – spațiu al locuirii interetnice şi al multiculturalității. Studiu de caz: Sulina", în Buletinul Sesiunii Studenţilor şi Masteranzilor Filologi, nr. 1, Alba Iulia, 2016, p. 161; Alexandru Chiselev, *Dinamica rituală a tradiţiilor de peste an. Tradiţii emblematice ale etniilor din Dobrogea de Nord*, Editura Ex-Ponto, Constanţa, 2019, p. 14.

[66] Răzvan Limona, *Populaţia Dobrogei în perioada interbelică*, Editura-online Semănătorul, s. l., 2009, p. 16; Alexandru Chiselev, *Dinamica rituală a tradiţiilor*..., p. 16.

[67] M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Atelierele Grafice I.V. Socec, București, 1904, p. 905, apud Alexandru Chiselev, *Dinamica rituală a tradiţiilor*..., p. 16.

[68] Răzvan Limona, *op. cit*., p. 26.

reprezentat un procent de 49,2 %, adică 147.853 suflete, iar, în 1913, au reprezentat un procent de 57 %, adică 216.425 suflete[69] (Fig. 1).

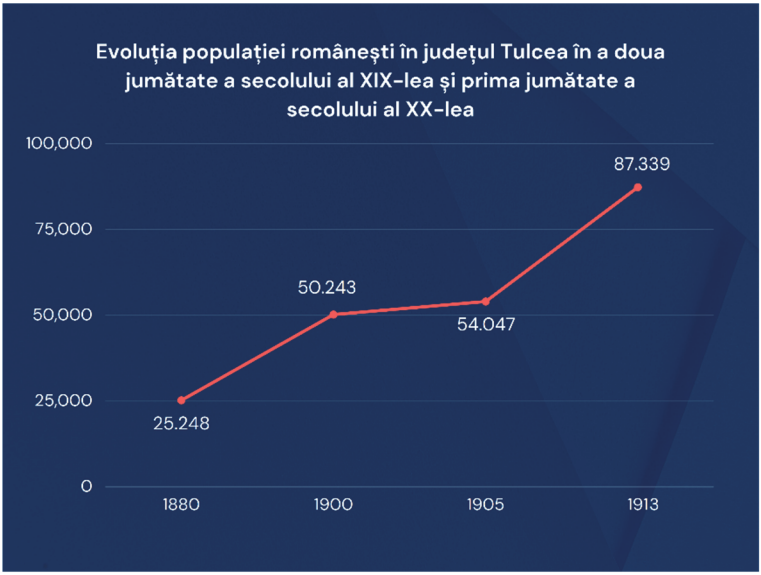

Figura 1. Evoluţia populaţiei românești în județul Tulcea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea. (sursa: autorul)

Identitatea românilor dobrogeni nu trebuie considerată a fi una monolitică. Ba dimpotrivă, doar în cadrul comunităţii de astăzi a celor care se consideră români, pot fi identificate mai multe subgrupuri identitare specifice. În primul rând se particularizează românii aşa-zişi dicieni[70], din care făceau parte românii care s-au aflat pe teritoriul dobrogean înainte de 1878, an în care Dobrogea este alipită Regatului României. Ei vorbeau un grai aparte, care astăzi a dispărut şi aveau propriile tradiţii de cultură materială şi imaterială. La aceşti români dicieni (sau autohtoni) s-au adăugat moldovenii,

[69] *Ibidem*, p. 25.
[70] Steluţa Pârâu, *Multiculturalitatea în Dobrogea*, Editura Ex-Ponto, Constanţa, 2007, p. 29.

ardelenii (în marea lor parte ciobani), moldovenii şi aromânii[71]. Toate aceste comunități au venit în Dobrogea cu propriile lor „bagaje culturale", care nu s-au pierdut nici până astăzi în totalitate. Deşi vorbeau aceeaşi limbă, cu toate acestea, românii instalați în Dobrogea s-au confruntat cu o diferenţă culturală în cadrul propriei comunități etnice. Pentru a da doar un exemplu, românii ardeleni, la venirea lor în Dobrogea, se îmbrăcau, mâncau şi vorbeau complet diferit faţă de românii veniți din Moldova sau din Balcani. Cu toate acestea, compatibilizările şi uniformizările, în interiorul variatei comunități românești din Dobrogea, s-au făcut lent, în perspectiva duratei lungi a istoriei.

Populaţia de astăzi, care alcătuieşte comunitatea turcilor dobrogeni, are origini complexe, fiind alcătuită din mai multe straturi succesive de popoare turcice. Primii care au populat Dobrogea au fost pecenegii, triburi migratoare, care au ajuns în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră, în secolul al XI-lea, după ce, mai întâi, s-au aşezat în Moldova, de unde, încă din secolul al X-lea, au realizat o serie de expediții de prăduire în teritoriile dobrogene[72]. Treptat, o parte a acestor populaţii seminomade s-a aşezat definitiv la gurile Dunării, primind sprijinul împăratului bizantin, care le-a înzestrat cu pământ şi cu trei cetăți. Drept răsplată, cei statorniciți trebuiau să păzească regiunea în faţa celorlalte populaţii turcice rămase în Moldova, care continuau să realizeze periodic expediții de jaf în Dobrogea[73].

Pe lângă pecenegi, uzii au reprezentat o altă populaţie cu origini turcice, care s-a aşezat în Dobrogea, încă de la începutul secolului al XI-lea. Chiar dacă au avut origini comune, uzii, la venirea lor, au intrat în conflict cu pecenegii, care au reprezentat, pentru teritoriile dobrogene de la acea dată, ceea ce vor reprezenta, un secol mai târziu, saşii şi secuii pentru teritoriile intracarpatice: nişte paznici sau apărători ai regiunii. Deşi au suferit pierderi demografice considerabile, în confruntările cu pecenegii, au mai rămas pe teritoriul Dobrogei grupuri de uzi, care, probabil, sunt strămoşii găgăuzilor de astăzi[74]. Dar legătura dintre uzi şi găgăuzii de astăzi este încă disputată,

---

[71] Alexandru Chiselev, *op. cit.*, p. 15.
[72] Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Editions de l'Académie de la République socialiste de Roumanie, Bucarest, 1970, p. 11-22.
[73] Mehmet Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, cuvânt înainte de Lajos Demény, Editura Kriterion, Bucureşti, 1994, p. 14.
[74] *Ibidem*.

ea rămânând controversată. În bibliografia de specialitate au fost avansate mai multe posibile origini etnice ale găgăuzilor, fiind vehiculate diferite variante: bulgari turcizați, oguzi, pecenegi, cumani sau turci selgiucizi[75].

Pecenegilor şi uzilor li s-au adăugat şi cumanii. Având şi ei o origine etnică nelămurită în mod definitiv, fiind considerați fie un popor cu origine etnică indo-europeană[76], dar turcizat mai apoi, fie un popor cu origini turcice, provenit din stepele ce se întind între Munții Ural, Marea Caspică şi Munții Altai[77]. În orice caz, indiferent de originea lor genetică, populațiile comane au avut, asemenea celorlalte populaţii turcice, o intensă activitate războinică, realizând multe expediții militare împotriva bizantinilor, rușilor şi ungurilor[78]. Deşi au realizat expediții atât pe teritoriul Transilvaniei, Moldovei, Bulgariei, cât şi pe cel al Ucrainei de astăzi, cumanii s-au aşezat în cel mai mare număr pe teritoriul Dobrogei. Acest fapt a fost remarcat în bibliografia de specialitate: „Marea majoritate a cumanilor locuiau în zona Dunării de Jos şi de aceea erau numiți «cei de la cotul mării» sau «de la Dunăre». Nu există o dată certă în legătură cu trecerea cumanilor la sud de Dunăre, însă cunoaştem o informaţie din care rezultă că Tatos a apelat la ajutorul cumanilor în confruntarea sa cu bizantinii, în apropierea localităţii Durostorum, în anul 1076. În perioada amintită unele triburi cumane se stabiliseră în regiuni mult la sud de Dunăre”[79].

În mod firesc, populațiile turcice au interacționat cu populaţia băştinaşă, influențându-i acesteia evoluţia, demografia şi modul de viață. La fel ca şi în cazul celorlalte regiuni istorice ale ţării noastre, românii au fost nevoiți, de cele mai multe ori, să se facă „frate cu codrul” – pentru a prelua o expresie populară, dar care este dublată de o realitate istorică ce se pierde în negura timpurilor –, stabilindu-se în zonele împădurite sau mai puţin accesibile, fiind feriți, în acest fel, de

---

[75] Anatolie Bajora, „Cine sunt găgăuzii şi unde s-au format ei? Un punct de vedere”, în *Institutul de Studii Enciclopedice Al Academiei de Ştiinţe a Moldovei*, p. 60-61, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/60-63_14.pdf (accesat în 06.01.2021)

[76] P. Pelliot, „A propos des Coumans”, în *Journal Asiatique*, XV, 1920, p. 138-156; Mehmet Ali Ekrem, *op. cit*., p. 15.

[77] Ioan Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Tiparul Seminarului Teologic Gr.-Catolic, Blaj, 1931, p. 3, 8.

[78] Mehmet Ali Ekrem, *op. cit*., p. 16.

[79] *Ibidem*.

jafurile şi de violenţele expediţiilor repetate ale cumanilor, uzilor sau pecenegilor. În acelaşi timp, în faţa năvălitorilor, românii au fost nevoiţi să renunţe la terenurile fertile din văi şi câmpii, pe care le cultivau, dar şi la casele lor, părăsind o serie întreagă de aşezări. S-a produs, în acest fel, o readaptare sau o reinventare a întregului mod de viaţă. În această ordine de idei, pentru a susţine cele afirmate mai sus, credem că sunt revelatoare concluziile istoricului Victor Spinei: „*The zone of contact between natives and nomads did not remain the same over the 350 years of Turkic presence in the steppe lands north of the Danube Delta. The Pecheneg communities established between the late ninth and the late eleventh century in the Bugeac and the Bărăgan do not seem to have been too numerous, and, as a consequence, native settlements continued to exist in that region. Romanians began to withdraw from the low- into the forested highlands only when the number of nomads in the Lower Danube region began to increase. By the mid-eleventh century, most settlements of the Dridu culture in the lowlands had been abandoned. The majority of the population in the contact zone between low- and highlands, and even in some hilly regions of southern Moldavia, had moved out completely by the late twelfth century. Such radical changes in the demographic structure of the region were caused primarily by the incursions of the nomads, who in turn looked for an expansion of their pasture lands. The migration of the Pechenegs, the Cumans and the other Turkic groups created a climate of uncertainty for farmers and their families, who preferred to move away from the lands now controlled by the nomads*”[80].

Tătarii au reprezentat o altă componentă etnică deosebit de importantă, în ceea ce priveşte comunităţile turcice instalate pe teritoriul dobrogean. Datorită personalităţii extraordinare a lui Genghis Han, aceste populaţii nomade mongole/ turcice, provenite din stepele central-asiatice, au întemeiat un imperiu de o întindere deosebit de mare, care şi-a extins posesiunile, din teritoriile Mongoliei de astăzi până în Estul Europei. Nepotul lui Genghis Han, Batu, a pus bazele, în secolul al XIII-lea, Hanatului Hoardei de Aur, care a stăpânit partea nordică a litoralului Mării Negre, lărgindu-şi influenţa

[80] Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill Publishing Houses, Leiden – Boston, 2009, p. 310-311.

inclusiv şi asupra Dobrogei[81]. Un alt urmaș al lui Genghis Han, Haci Ghirai, a fondat, în 1441, Hanatul Crimeii, în momentul în care mai multe triburi nomade ale Hanatului Hoardei de Aur au decis să se așeze definitiv în zonele învecinate cu Marea Neagră din Ucraina şi Rusia de astăzi, stabilindu-şi centrul de putere în peninsula Crimeea. Această structură statală a funcționat ca un stat independent, până în 1783, deși a gravitat în sfera de influenţă politică, militară, culturală şi religioasă a Imperiului Otoman[82]. Aceste afinități între turci şi tătari se datorează faptului că cele nouă popoare au fost înrudite. Deşi originea lor poate fi stabilită în Asia central-estică, cu toate acestea, tătarii din Crimeea au o origine genetică specifică, care diferă de cea a tătarilor din Kazahstan, Astrahan, Başkurdistan sau din alte spaţii geografice, deoarece la formarea ei a contribuit un fond etnic divers, format din populaţia autohtonă din peninsulă, la care s-au adăugat alte grupuri etnice europene[83].

În foarte multe localităţi ale Dobrogei a existat o structură etnică foarte compozită. Însă acest *statu-quo* nu a fost stabil de-a lungul istoriei, el fiind modificat din răstimp în răstimp de situaţia politică a României sau de cele două conflagrații mondiale. Mai mult decât atât, pentru aceleași localități, variațiile statistice ale compoziţiei etnice s-au modificat în mod radical, la un scurt interval de timp. Pentru a ne face o imagine mai concretă despre cele afirmate mai sus, oferim exemplul localităţii tulcene Cerna. În 1878, aici au locuit „37 români şi 250 bulgari”[84]; în 1896, informaţiile sunt mult mai bogate: în aceeași localitate au convieţuit „341 familii cu 1707 locuitori, din care: 1536 bulgari, 9 români, 2 greci, 160 turci”[85]; pentru ca, în 1904 să fie menționate următoarele date: „341 familii cu 1969 de locuitori dintre care 239 români, 1444 găgăuzi, 33 turci, 171 bulgari, 36 ruși,

---

[81] Toader Nicoară, *Istoria şi tradiţiile minorităţilor din România*, Ministerul Educaţiei şi Cercetării, s. l., 2005, p. 65.

[82] Nilghiun Ismail, „Identitatea istorică a comunităţii turco-tătare din România”, în coord. Adriana Cupcea, *Turcii şi tătarii din Dobrogea*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2016, p. 153.

[83] *Ibidem*, p. 153.

[84] Steluța Pârâu, Iuliana Titov, Maria Magiru, Cerasela Adelina Dobrinescu, *Memoria culturală a comunităţilor locale din Dobrogea*, s. n., Tulcea, 2010, p. 5.

[85] Arhiva Centrală de Stat, Fond MAI, comunal, dosar 224/1878, apud Steluţa Pârâu, Iuliana Titov et alii, *op. cit*., p. 4.

17 greci”[86]. În cele din urmă, trebuie precizat faptul că, la sfârşitul perioadei interbelice, bulgarii sau fost majoritari în satul Cerna, iar găgăuzii, nu au mai fost menționați, fapt care trădează ori că a existat o altă mișcare de populaţie ori că, pur şi simplu, găgăuzii au fost integrați, din punct de vedere birocratic, în rândurile altei etnii. La fel cum a fost cazul mai multor localităţi dobrogene, şi pentru satul Cerna, în 1940, lucrurile au luat o întorsătură radicală, deoarece, în contextul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost realizat un schimb de populaţie între România şi Bulgaria. În acest fel, în locul bulgarilor au fost aduşi meglenoromânii din Cadrilater, regiune care a reintrat sub administraţia bulgară[87]. Este interesant de observat că, peste mai bine de un secol, politicile demografice ale statului român au avut un efect considerabil asupra structurilor etnice ale așezărilor dobrogene. Satul Cerna este un exemplu relevant, în acest sens, deoarece, la recensământul din 2002, populaţia românească (unde au fost asimilați şi meglenoromânii) a reprezentat un procent de 99,79 %[88].

Chiar dacă putem afirma că românizarea populaţiei satului Cerna – şi exemplul poate fi reprodus în nenumărate alte cazuri – a fost realizată aproape în proporție de 100 %, ceea ce are o însemnătate enormă, dacă luăm în considerare datele etnice şi demografice de la începutul secolului al XX-lea sau chiar şi pe cele din anul 1940, au rămas, în schimb, urme materiale şi culturale ale existenţei mai multor etnii, care au avut mărcile lor identitare (tradiţii, confesiuni, construcţii etc.) distincte de cele ale românilor.

Instalarea, rămânerea şi dezvoltarea numerică a evreilor în Moldova şi Ţara Românească, din epoca medievală şi premodernă, au fost influențate, în mare măsură, de coordonatele geografice ale acestor provincii, de traseul rutelor comerciale, de raportul de forțe dintre Marile Puteri ori de perioadele de persecuții la care au fost supuse populațiile israelite. În acest fel, vom găsi comunități reprezentative de evrei aşezate în târgurile şi oraşele de pe valea Siretului, care a reprezentat, nu numai un însemnat curs hidrografic, ci şi un important traseu comercial al Moldovei, care făcea legătura dintre Nord (Polonia) şi Sud (Ţara Românească, Balcani). Dacă pentru Moldova Siretul a fost un adevărat ax comercial, care a atras prezenţa

---

[86] Grigore Gr. Dănescu, *Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tulcea*, apud Steluţa Pârâu, Iuliana Titov et alii, *op. cit*., p. 4.
[87] M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul....*, p. 4.
[88] Steluţa Pârâu, Iuliana Titov et alii, *op. cit*., p. 5.

evreilor – care s-au ocupat mai ales cu activităţile comerciale ori cu cele meșteșugărești, dar care depindeau de materiile prime aduse de la distanţe mai mici sau mai mari –, pentru Ţara Românească (indiferent de statutul său politic), Dunărea a jucat acelaşi rol polarizant. Pentru Evul Mediu, prezenţa evreilor de-a lungul Dunării a fost stimulată de politicile economice favorabile acestora duse de Imperiul Otoman. În susţinerea afirmației de mai sus, cercetătorul Silviu Costachie a apreciat următoarele: „O altă caracteristică a evoluţiei numărului evreilor din Ţara Românească a fost legată de prezenţa Dunării, care s-a constituit nu numai într-o importantă axă comercială, încă din Evul Mediu, dar a permis apariţia și dezvoltarea unor oraşe-port dunărene, în care evreii veniți din Imperiul Otoman vor găsi condiţii prielnice de dezvoltare a comunităților lor. [...]”[89].

Rușii-lipoveni alcătuiesc o populaţie cu un specific aparte, în cadrul general al Dobrogei. Într-un mod paradoxal, deși alcătuiesc o comunitate închisă, foarte conservatoare, care ţine la tradiţiile şi la particularităţile de rit ale confesiunii lor, rușii-lipoveni nu au ridicat niciodată proleme autorităților române, în ceea ce priveşte integrarea lor în structurile statului de adopție şi nu au făcut parte dintr-un conflict etnic deschis, în ciuda unor acuzații nedrepte, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când propaganda de război i-a învinuit că ar pactiza cu sovieticii[90]. O altă caracteristică definitorie a rușilor-lipoveni este aceea că ei s-au ocupat de-a lungul Dunării şi în Deltă aproape în exclusivitate cu activităţile piscicole, ajungându-se ca, în acest fel, în mentalul colectiv, termenul de *lipovean* să fie sinonimic cu acela de *pescar*.[91]

Prezenţa rușilor-lipoveni pe teritoriul de astăzi al României se explică prin faptul că între anii 1652-1658, Biserica rusă a trecut printr-o serie de reforme legate de rit, sprijinite de autorităţile țariste, în ideea de a moderniza imperiul rus, după modelul oferit de Europa Occidentală. Însă, o parte a populației nu a dorit să adopte aceste noi măsuri de modernizare a cultului ortodox. Prin urmare, autorităţile țariste au început o adevărată campanie de prigonire a celor care s-au opus

---

[89] Silviu Costachie, *Evreii din România. Aspecte etnografice*, Editura Top Form, Bucureşti, 2003, p. 70.
[90] Paul Condrat, „Studiu cultural-istoric privind minoritatea ruso-lipoveană”, https://minoritati.fundatiacorona.ro/wp-content/uploads/2016/05/2.-Rusi-lipoveni-Condrat-Paul.pdf, p. 11.
[91] *Ibidem*.

schimbărilor. Aceştia au fost numiţi „staroveri" (de credinţă veche) şi s-au caracterizat printr-o rezistenţă acerbă la orice schimbare legată de ritul ortodox, de îndreptarea cărţilor sau de acceptarea vreunei influenţe străine. Staroverii au fost deportaţi în Siberia, au fost închişi în temniţe sau au fost mutilaţi, prin tăierea unei părţi a corpului (nas, ureche, limbă)[92]. În aceste condiţii deosebit de ostile, pentru a scăpa de moarte, închisoare, mutilă sau deportare, grupuri întregi de ruşi staroveri au luat calea exilului, spre Vest, ajungând pe teritoriul care se află astăzi în componenţa României: în Bucovina, pe cursul Dunării de Jos şi în Delta Dunării. În ceea ce priveşte zona noastră de interes, ruşii staroveri, numiţi la noi ruşi-lipoveni s-au stabilit în mai multe sate din Delta Dunării. De altfel, cea mai mare concentrare demografică de ruşi-lipoveni din România se află pe teritoriul judeţului Tulcea. Aceştia sunt concentraţi în sate precum Carcaliu, Slava, Sarichioi sau Jurilovca. În ceea ce priveşte localităţile urbane, excepţie face Tulcea, unde există o comunitate istorică de ruşi-lipoveni[93]. La Brăila, ruşii-lipoveni s-au instalat între anii 1818-1830, ca urmare a eliberării oraşului de sub stăpânirea turcească, după sfârşitul războiului ruso-turc din 1828-1829[94].

Cercetătoarea Ioana Bursan ne atrage atenţia că originea etnică a ruşilor lipoveni de astăzi nu este atât de simplu de trasat, atribuind-o în exclusivitate doar ruşilor, care au plecat în pribegie din Rusia natală, din motive de ordin confesional şi pentru a scăpa de persecuţiile autorităţilor. Coroborând datele de până acum ale diferiţilor cercetători, care încă nu s-au pus de acord asupra acestui subiect, Ioana Bursan a subliniat faptul că ruşii-lipoveni nu sunt deloc o comunitate omogenă, din punct de vedere etnic, ba dimpotrivă, ea este alcătuită din mai multe populaţii distincte, care, treptat, treptat, au fuzionat, pentru a rezulta ceea ce noi numim astăzi, cu o expresie generică, ruşi-lipoveni. Astfel, cercetătoarea clujeană a precizat următoarele: „În ceea ce priveşte originea lipovenilor din Dobrogea, nu există un consens la nivelul comunităţii (nu există un mit fondator unanim acceptat). Faptul că această minoritate este preferenţiată prin

---

[92] Paul Condrat, *op. cit*., p. 2; Ilie Danilov, *Ruşii-lipoveni din România*, http://tinread.usarb.md/publicatie/arta/arta10-11/74-77_Ilie_Danilov.pdf, p. 74-75; Gabriela Cloşcă, „Ruşii-lipoveni (staroverii) din Brăila. Repere istorice şi culturale, în edit. Camelia Hristian, Ghena Pricop, Evdochia Smaznov, *Greci, evrei, ruşi lipoveni, turci. Brăila*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, Brăila, 2012, p. 333-334.

[93] Paul Condrat, *op. cit*., p. 4-5.

[94] Gabriela Cloşcă, *art. cit*., p. 335.

mai multe denumiri (lipoveni, staroveri, cazaci, nekrasoviți), face și mai dificilă clarificarea originii lor; pe de altă parte, acest fapt reflectă chiar eterogenitatea acestei etnii; un element important în istoria lipovenilor este rolul cazacilor nekrasoviți în formarea și dezvoltarea comunității lipovenești. Această idee este general acceptată de mai mulți autori care sugerează că lipovenii de azi sunt o comunitate rezultată în urma fuziunii între cazaci (o populație slavă formată din grupuri mici independente) și alți staroveri”[95].

Faptul că rușii-lipoveni au rămas într-o comunitate închisă asupra propriilor tradiţii confesionale şi valori tradiţionale, i-au făcut să fie foarte refractari la orice înseamnă noul. Aceste caracteristici fundamentale au făcut ca aceştia să dezvolte o artă religioasă proprie, cimitirul din Sulina fiind un bun exemplu în acest sens, dar şi o arhitectură tradiţională, care a păstrat multe elemente arhitecturale specifice lumii satului, inclusiv la oraş. În anumite cazuri, s-a ajuns chiar la o vieţuire în paralel cu celelalte comunităţi naţionale ale Dobrogei, decât o convieţuire. Chiar dacă în ultimele decenii, rușii-lipoveni au început treptat să-şi piardă din tradiţiile la care au ţinut cu îndârjire, cu toate acestea mai sunt exemple de bătrâni, chiar la Sulina, care, după o viaţă întreagă petrecută în România, la fel ca şi strămoşii lor, au dificultăți majore în ceea ce privește vorbirea corectă a limbii române, ceea ce dovedește că nu au fost complet integrați în cultura română, nici după mai multe secole de convieţuire. În acest sens, ne stă mărturie cercetarea Ioanei Bursan, care ne informează că: „Multe persoane de vârsta a treia din Sfiștofca, Periprava sau Sulina, se exprimă cu greu în limba română”[96]. Astfel de cazuri mai pot fi regăsite pe teritoriul României, doar în satele izolate din Ținutul Secuiesc, care, de cele mai multe ori au o populație hungarofonă care se apropie de procentul de 100% (Fig. 2).

[95] Ioana Georgeta Bursan, *Relaţia om-mediu în Delta Dunării, din perspectiva rezilienţei. Studiu de caz zona Popina – Sfiştofca – Com. C. A. Rosetti*, teză de doctorat, coord. prof. univ. dr. József Benedek, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, 2019, p. 64.
[96] *Ibidem*, p. 71.

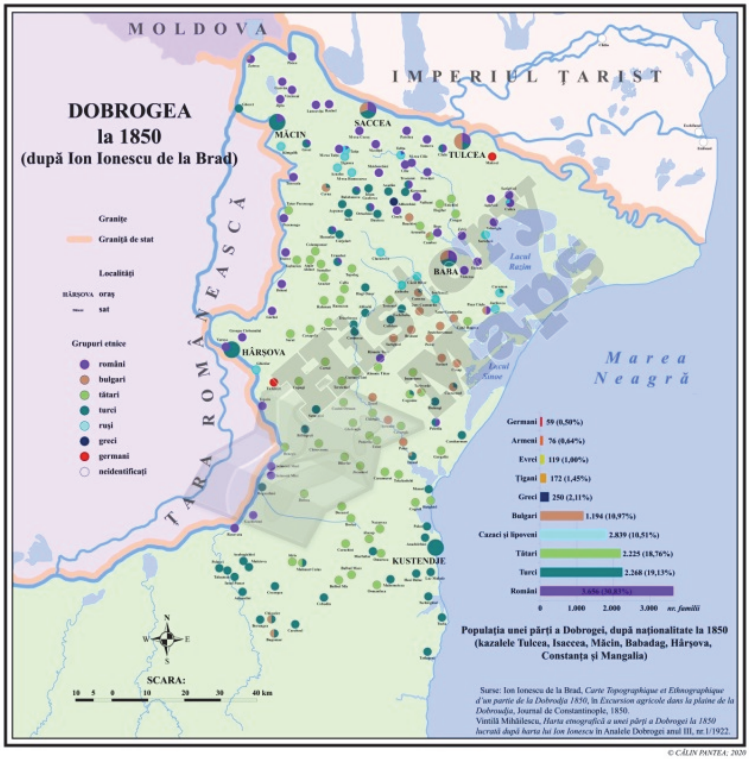

Figura 2. Harta etnică a Dobrogei la 1850
http://historymaps.ro/?p=3668 (accesat în 06.09.2021)

Sulina – caracteristici etnice şi demografice

Primele informaţii documentare despre componenţa etnică a Sulinei vin de abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ele datorându-se călătorilor străini. Până în această perioadă, din lipsa informaţiilor scrise, nu putem decât face deducţii, ţinând cont de contextul politic al epocii (din ce alcătuire politico-administrativă a făcut parte Sulina, la un moment dat), care a fost dublat şi de contextul economic. Deşi ne-am fi aşteptat, ca în timpul ocupaţiei otomane sau ruseşti, să existe la Sulina mai mulţi turci şi respectiv ruşi, pe lângă populaţia autohtonă românească, lucrurile nu au funcţionat în această logică simplă, după cum vom putea observa din paginile următoare,

prin citarea mai multor mărturii de epocă. Din complexele raporturi de forţă, manifestate la nivel politic, militar şi economic, între Marile Puteri şi Ţările Române (mai apoi România), care au avut ca măr al discordiei Sulina, cei care au profitat cel mai mult, de pe urma așezării lor la Sulina, au fost, în mod paradoxal, grecii, care, încă de la început, au desfăşurat aici activităţi economice. Aceștia au fost toleraţi de către toate autorităţile politice, care s-au succedat la putere, fie ele otomane, rusești sau românești. Grecii s-au îndeletnicit atât cu muncile legate de comerțul naval, cât şi cu cele legate de negustorie sau de practicarea diferitelor meșteșuguri. În mod constant, până la crearea României Mari, grecii au reprezentat principala comunitate etnică din Sulina, până ce au fost surclasaţi de români. În 1853, în contextul Războiului Crimeii, un viitor reprezentant al Franţei la Comisiunea Europeană a Dunării, ne informează că la Sulina vieţuiau aproximativ 1000-1200 de locuitori, din care majoritatea erau greci şi maltezi[97]. Tot în acelaşi deceniu, la trei ani diferenţă, un călător german se concentrează nu doar pe elementul etnic majoritar de la Sulina, ci surprinde aici un peisaj etnic de o complexitate deosebită, în următorii termeni: „Învălmășeală etnică la Sulina: turci, bulgari, albanezi, ionieni, maltezi, egipteni, armeni, negri, sârbi, români, matrozi englezi, italieni, francezi”[98]. Cu toate că ni se prezintă un tablou etnic deosebit de colorat, ne lipsesc, însă, datele statistice.

Trebuie să aşteptăm sfârşitul secolului al XIX-lea, pentru ca alcătuirea populației trăitoare la Sulina să fie descrisă, din punct de vedere ştiinţific. Astfel că, în 1896, Grigore Dănescu, de această dată, într-o lucrare ştiinţifică – ce nu mai este, ca înainte, un raport dat oficialităților, un articol de presă sau un pasaj dintr-un jurnal de călătorie –, intitulată *Dicţionar geografic, statistic şi istoric al județului Tulcea*, ne oferă următoarele date statistice: „450 români, 60 bulgari, 200 turci, 450 ruși, 2400 greci, 350 germani, 115 armeni, 230 evrei, restul alte naționalități” (Fig. 3). În total, trăiau la Sulina, un

---

[97] Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni”, în Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, Bucureşti, 2011, p. 23.

[98] Constantin Cioroiu, „Etnii trăitoare alături de români în Dobrogea”, în *Analele Dobrogei*, 1996, p. 29; Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni”..., *op. cit*., p. 23.

număr de „1200 familii, cu 4500 suflete, din care 957 femei, 1500 bărbați, 2043 copii”[99].

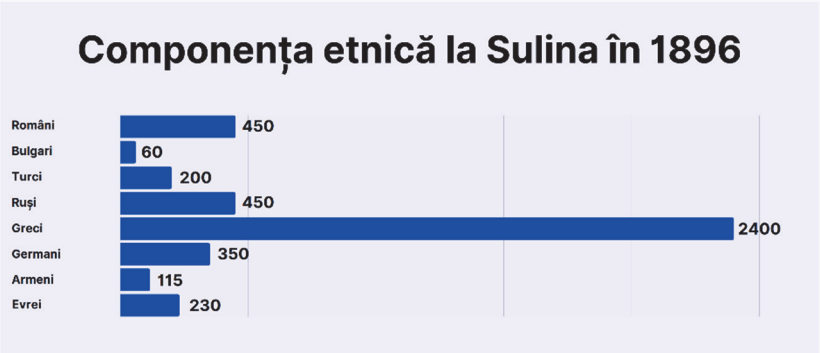

Figura 3. Componența etnică la Sulina în 1896.
Sursa: autorul, după Grigore Dănescu

În 1904, geograful român D. M. Ionescu, într-o altă lucrare ştiinţifică dedicată Dobrogei, surprinde o compoziţie etnică mult mai variată la Sulina, oferind date şi mai precise, inclusiv asupra unor grupuri etnice care anterior au fost trecute cu vederea sau care au fost încadrate ca făcând parte din alte naţiuni. În acest fel, pentru prima dată, avem informaţii despre existenţa la Sulina a găgăuzilor, italienilor, polonezilor, albanezilor, danezilor, austro-ungarilor (aici s-a ținut cont de proveniența oamenilor din cadrul Imperiului Austro-Ungar, şi nu de etnia lor: români, saşi, şvabi, maghiari, slovaci etc.), francezi şi inclusiv indieni. Pentru prima dată, deşi de aceeaşi etnie, cultură şi limbă, se face distincția dintre ruşi şi ruşii lipoveni. De asemenea, se face distincția dintre turci, găgăuzi şi tătari, deoarece cercetătorul român a fost conştient că, deşi cele trei populaţii au origini etnice, lingvistice şi culturale comune, acestea fiind populaţii turcite, ele sunt, totuşi, trei entităţi etnice diferite. În 1904, D. M. Ionescu a numărat, la Sulina, o populaţie de 4913 locuitori, populaţie care a crescut cu aproximativ 400 sute de membri, faţă de cea din 1896 (după datele oferite de Grigore Dănescu). În ceea ce priveşte compoziţia etnică, aceasta se prezenta în felul următor: „români – 803, găgăuți – 5, turci – 268, tătari – 22, bulgari

[99] Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni”..., *op. cit*., p. 23.

– 35, ruși – 594, lipoveni cu popă – 7, greci – 2056, armeni – 444, evrei – 173, germani – 49, italieni – 45, albanezi – 117, muntenegreni – 22, englezi – 24, poloni – 17, danemarchezi – 6, francezi – 11, indieni – 4, austro-unguri – 211”[100] (Fig. 4).

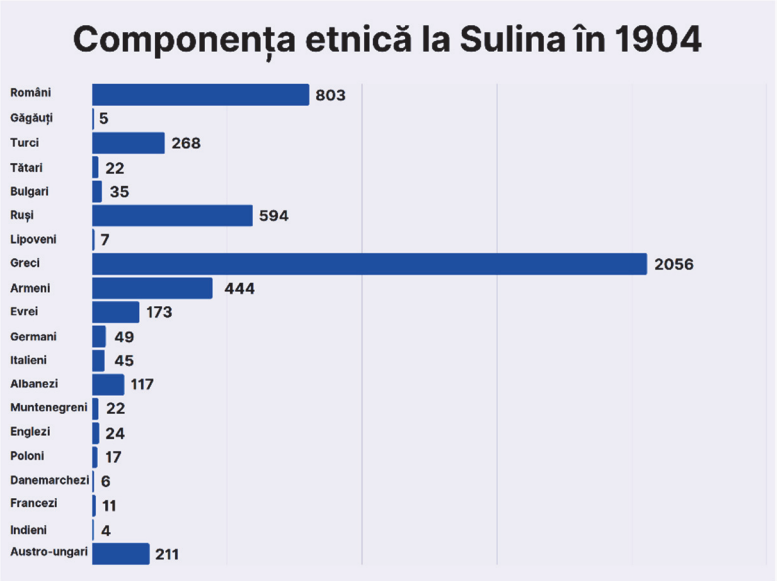

Figura 4. Componența etnică la Sulina în 1904.
Sursa: autorul, după D. M. Ionescu

Peste doar câțiva ani, aflăm, din recensământul din 1912, că populaţia Sulinei a crescut în mod considerabil, ajungând la 7347, ea reprezentând un procent de 40% din totalul populaţiei trăitoare la acea dată în Delta Dunării, mai precis din 18.618[101]. În bibliografia de specialitate, datele statistice cu relevanță demografică,

[100] M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică şi militară*, Atelierele Grafice I. V. Soceco, Bucureşti, 1904, p. 395; Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni”..., *op. cit*., p. 29; Mădălina Serbov, *art. cit*., p. 166.
[101] Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni”..., *op. cit*., p. 23.

realizate în anul 1912, au fost iar interpretate sumar, trecându-se cu vederea peste numirea anumitor grupuri etnice. Astfel că, cercetătorul Romulus Seișanu, într-o monografie dedicată Dobrogei, reţine doar următoarele informaţii: români – 2891, unguri – 36, ruși – 182, bulgari – 21, turci – 1074, evrei – 175, alte naționalități – 2954[102] (Fig. 5).

Figura 5. Componența etnică la Sulina în 1913.
Sursa: autorul, după Romulus Seișanu

Datele statistice ne ajută să înțelegem fluctuațiile de populaţie la Sulina, într-un timp istoric relativ scurt. De exemplu, recensământul din 1912 surprinde existențial la Sulina a unui număr de 1074 de turci, spre deosebire de informaţiile statistice culese de D. M. Ionescu, în 1904, care număra la Sulina doar 268 de turci. De asemenea, în 1896, Grigore Dănescu număra 200 de turci. Suntem de părere că datele statistice nu trebuie analizate „în litera" lor (sau mai bine spus în „cifra" lor), deoarece ele au întotdeauna o dimensiune culturală (cu implicații imagologice foarte puternice), care nu trebuie neglijată. Aminteam anterior că existenţa anumitor grupuri etnice, la Sulina, a fost total trecută sub tăcere sau, în cazul fericit, acestea au fost asimilate altor grupuri etnice. De exemplu, nu putem vorbi de un grup etnic compus din austro-ungari, deoarece știm foarte bine că în Imperiul austro-ungar

[102] Romulus Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării şi Insula Şerpilor. Schiţă monografică, studii şi documente*, Editura Ziarului Universul, Bucureşti, 1928, p. 195; Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni"..., *op. cit*., p. 29.

au conviețuit grupuri etnice cu o identitate foarte bine definită, aflate uneori chiar în competiție. Prin urmare, nu putem ști cu certitudine ce grupuri etnice se ascund sub formula cu titlu general „austro-unguri". La fel au stat lucrurile şi în cazul turcilor, găgăuzilor şi tătarilor de la Sulina. Numărul mare de turci înregistrați la 1912 se explică prin simplul fapt că au fost asimilați, ca făcând parte din grupul lor etnic, şi găgăuzii şi tătarii. Cu toate acestea, trebuie observat faptul că numărul populațiilor turcice crește la Sulina, într-un interval temporal foarte scurt (1904-1912), cu mai mult de două ori.

Dacă populațiile turcice au crescut în mod considerabil, la începutul secolului al XX-lea, de la 295 de persoane (268 turci + 22 tătari + 5 găgăuzi) la 1071 de persoane, în schimb, un fenomen invers, de scădere demografică, se petrece în sânul celei mai importante comunități etnice de la Sulina, în rândul grecilor. Acest fenomen are loc în perioada interbelică, grecii ajungând, în 1930, la un număr de 1332[103]. În schimb, românii, începând din aceeaşi perioadă istorică, au devenit din ce în ce mai numeroși, ajungând, în cele din urmă, populaţia majoritară la Sulina, încă din anii '30 ai secolului trecut. În 2002, conform datelor furnizate de recensământul din acel an, românii au devenit majoritari în mod absolut, reprezentând un procentaj de 81,93%, dintr-o populaţie de 4601 locuitori, în timp ce rușii lipoveni au mai rămas doar aproape 9,88%, grecii sub 1,69% şi ucrainenii 1,23% [104] (Fig. 6). Astăzi, conform statisticilor parţiale ale recensământului din 2022, Sulina este pe cale să devină comună, deoarece are o populaţie insuficient de mare, pentru a mai putea avea calitatea de oraş[105].

Scăderea numărului populaţiei unui grup etnic sau a altuia a fost determinată în principal de factori economici şi politici. După Războaiele Balcanice sau după crearea României Mari, s-au făcut în Dobrogea schimburi de populaţie. În aceste condiţii, mulţi greci, turci sau bulgari au plecat în ţările lor de origine. În acelaşi timp, şi situaţia economică a influenţat prezenţa unei comunități sau a alteia la Sulina.

---

[103] Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Vremuri şi oameni"..., *op. cit*., p. 30.

[104] https://ro.wikipedia.org/wiki/Sulina#cite_note-insse_2011_nat-2 (accesat în 01.05.2023).

[105] https://social.ro/dupa-recensamant-predeal-azuga-sulina-codlea-si-altele-vor-deveni-comune-avand-prea-putini-locuitori-pentru-a-mai-fi-incadrate-ca-orase/ (accesat în 01.05.2023).

De exemplu, rușii lipoveni s-au ocupat mai ales de pescuit, fiind mult mai legați de spațiul rural, în timp de grecii, armenii şi evreii s-au ocupat de comerţ, fiind legaţi de activităţile specific-urbane. Sabin Manuilă, într-o sinteză dedicată componenței populaţiei Dobrogei, publicată în 1928, pune pe seama îndeletnicirii principale a grecilor, armenilor şi evreilor plecarea acestora dintr-o localitate, deoarece practicarea comerţului presupune o mult mai mare mobilitate, faţă de alte meserii. În aceste condiţii, comercianţii au fost dispuşi mult mai uşor să-şi schimbe locul de activitate, deplasându-se din loc în loc, în funcţie de fluctuaţia vadurilor comerciale şi de interesele economice de moment[106].

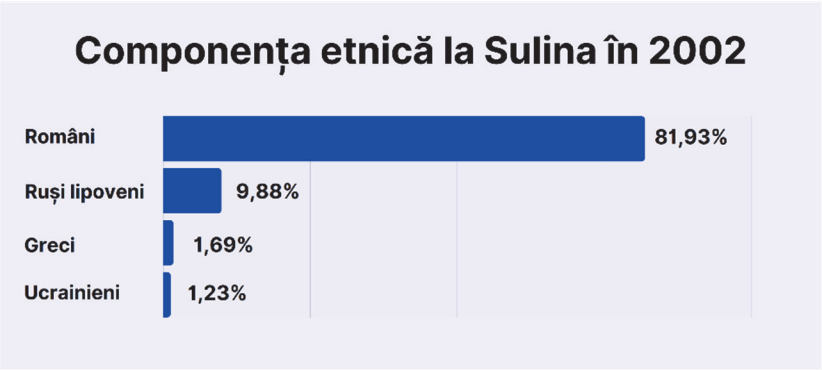

Figura 6. Componența etnică la Sulina în 2002.
Sursa: autorul, după https://ro.wikipedia.org/wiki/Sulina#cite_note-insse_2011_nat-2

Toate aceste date, care ar putea fi considerate de interes mai ales pentru cercetătorii demografiei istorice, pentru sociologi sau pentru statisticieni, sunt deosebit de importante şi pentru noi, deoarece toate aceste etnii diferite au construit la Sulina, de-a lungul istoriei, case, monumente religioase, au creat monumente comemorative sau au fost îngropate în cimitirul multietnic din localitate. În aceste condiţii, vom putea decoda mult mai bine în ce măsură identitatea diferitelor etnii, care au trăit la Sulina, a lăsat urme şi la nivelul arhitecturii ori al „locurilor de memorie”.

---

[106] Sabin Manuilă, *La population de la Doboudja*, Institut Central de Statistique, Bucarest, 1928, p. 18.

Sulina – spaţiu natural antropizat

Ne putem întreba, pe bună dreptate, cum au ajuns atât de multe populaţii diferite la Sulina? Care au fost cauzele principale? În primul rând, putem distinge anumite determinări de natură istorică, deoarece în Dobrogea există populaţii istorice, pe care le putem considera autohtone. Aici putem încadra românii dobrogeni, turcii, tătarii, grecii, bulgarii. În al doilea rând, au existat şi populaţii care au venit la Sulina şi în zona dobrogeană, din raţiuni economice: românii ardeleni (veniți cu oile), grecii, turcii și nenumărate alte etnii. O subdiviziune a celor care au venit la Sulina, din raţiuni economice sau de serviciu, ar fi angajații occidentali (englezi, francezi, italieni și alți occidentali), care au lucrat la Comisiunea Europeană a Dunării. În al treilea rând, au mai existat şi populaţii emigrate aici din raţiuni politice şi confesionale. În acest caz îi încadrăm mai ales pe rușii lipoveni (de rit vechi) sau pe ucraineni, care au fost prigoniți de autorităţile din ţările lor, găsind un refugiu în Delta Dunării şi la Sulina.

Amplasarea geografică a marcat, într-un mod fundamental, destinul localităţii Sulina. Schimbul de produse de pe mare pe Dunăre, şi invers, a făcut din Sulina un nod comercial de primă importanţă, nu doar regională sau naţională, ci chiar europeană și mondială. Mai mult, amplasarea aici a sediului Comisiunii Europene a Dunării a oferit aşezării, pe lângă o importanţă economică, şi una strategică şi simbolică. Atât dorinţa de îmbogățire, cât şi nevoile de funcţionare ale unui organism internaţional (CED), au adus la Sulina un număr impresionant de etnii, venite din toate colţurile lumii.

Portul din Sulina a atras un număr mare de muncitori, veniți de pe mai multe continente, deoarece, spre deosebire de alte porturi, aici activităţile portuare se desfășurau, pe de-o parte, atât ziua, cât şi noaptea, iar pe de altă parte, acesta nu era închis nici în sezonul rece, asigurându-se, în acest fel, locuri sigure de muncă pe toată durata anului. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, găsim, în portul Sulina, mai ales muncitori greci, turci, curzi, armeni şi ruși[107].

Cercetătorul Tudose Tatu are meritul de a fi adus în atenţia celor interesați o serie de date rare, răspândite în diferite publicații,

---

[107] Nicolae Bîrdeanu, „Greva muncitorilor din portul Sulina din luna mai 1913”, în *Studii şi Articole de Istorie*, XIII, 1969, p. 167-168.

reunindu-le, pentru a încerca o înţelegere diacronică a evoluţiei de-a lungul timpului a localităţii Sulina. Aceste informaţii au o mare relevanţă pentru studierea dezvoltării demografice dar şi arhitecturale a localităţii. Din datele reunite până în prezent, vom avea surpriza să constatăm că primul nucleu al Sulinei s-a constituit pe malul stâng al brațului Dunării, și nu pe cel drept, cum am fi tentaţi să credem astăzi. Din păcate, nu ne-au mai rămas vestigii arhitecturale în picioare, care să ne confirme datele oferite de izvoarele scrise sau de cele grafice. Oricum, deja ne putem face o idee despre Sulina, la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Într-un proiect moldoveano-turcesc de organizare a canalului, ne apar foarte clar reprezentate pe hartă (pe malul stâng) farul, un edificiu religios musulman și mai multe clădiri civile/ militare (Fig. 7). Pe malul drept, unde se află astăzi centrul istoric al localităţii, pare să fie reprezentată o biserică creștină și doar o casă (care în mod simbolic sugerează prezenţa mai puţinor locuinţe aici, decât pe malul stâng al brațului Sulina). Coroborând datele furnizate de documentele grafice de epocă, cu cele documentare, din aceeași perioadă istorică, Tutose Tatu ne-a propus o succintă, dar sugestivă descriere a Sulinei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Astfel pe malul stâng al brațului Sulina „«se află o mică baterie de pământ fiind dotată cu 8 tunuri așezate pe pământ. Pentru paza acestei Guri de vărsare se află acolo o trupă de 64 de oameni dintr-o oartă de ieniceri conduși de un comandant. Micile lor plăți fiind suportate de cele 9 cafenele care se întreţin acolo, cafenele la care toţi noii sosiți și oaspeţi care pleacă sunt nevoiți să apeleze, fiindcă mai întâi de toate nu se întâlneşte nicio localitate sau casă în tot ținutul»[108]. Alte mărturii consemnează că: «... pe malul stâng, se află o redută veche de lemn, o moschee de lemn, o casă pentru comandant, în fața căreia sunt instalate 7 tunuri de metal de 6 funzi, fără afecte, 11 cafenele cu prăvălioare, unde corăbierii în trecere pot să-și cumpere hrana necesară...»[109]". Deci centrul de greutate al așezării de sfârșit de veac XVIII se afla pe malul stâng al Dunării. Va reprezenta zona militară, așa cum o vor moșteni, stabili și dezvolta și rușii la 1807 iar apoi după 1829. Locuitorii Sulinei erau reprezentați de cei 3 lucrători la farul de pe malul drept, 64 soldați conduși de un agă, proprietarii celor 9-11 cafenele și ajutoarele lor, hai să spunem minimum două persoane de fiecare stabiliment, cei 8

[108] Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1930, p. 230.
[109] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. X, pt. 1, p. 329.

oameni care aveau în grijă magaziile în număr de 4 pentru diverse obiective şi hambarele tot 4, hamamii poate 3-4 inși ce deserveau băile menționate, imamul la moschee. Ei erau oamenii de uscat, în număr total de aproximativ 95 până la 105 suflete”[110]. Ceea ce putem reţine de aici este numărul deja mare de oameni, care locuiau, cu statut permanent, la Sulina, la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Apoi, ne surprinde numărul foarte mare al cafenelelor, fie că sunt ele 9 sau 11, după cum ne informează martorii de epocă. Cu toate acestea, trebuie să o spunem, populaţia majoritară era formată, la acea vreme, din soldați şi din puținii comercianți şi lucrători în servicii (magazii, hambare, băi) – care trăiau de pe urma soldaților încartiruiți aici şi de pe urma marinarilor aflați în tranzit –, la care se adăuga imamul, pentru asigurarea vieţii spirituale a comunităţii. Încă, la acea epocă, nu exista o populaţie numeroasă pe care s-o putem numi autohtonă, care să aibe alte activităţi decât cele menționate mai sus, cum ar fi meşteşugurile, agricultura, pescuitul etc.

Grație călătorilor străini, ne putem face o imagine generală despre aspectul Sulinei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, deoarece nu ni s-au mai păstrat până astăzi martori de epocă, sau, dacă s-au mai păstrat, aceştia au suferit transformări notabile ori au mai rămas pentru posteritate, doar datorită unor desene sau gravuri de epocă. Cărturarul francez Taitbout de Marigny, specializat în cercetarea Mării Negre, ne-a lăsat, în prestigioasa revistă *Bulletin de la Société Géologique*, V, 1836, p. 353-372, o descriere a Sulinei, pe care a văzut-o, la faţa locului, un an mai devreme. Informația este deosebit de importantă pentru cercetarea noastră, deoarece se face o primă descriere a aşezării, insistându-se asupra elementelor care ţin de domeniul cercetării de faţă. Astfel, Taitbout de Marigny ne înfățișează Sulina în următorii termeni: „Souli sau Soulina era odinioară un mic burg; astăzi nu se găsesc decât opt barăci construite din stuf şi lemn unde locuiesc căpitanul vasului de pază împreună cu familia sa, echipajul canonierei şi câțiva pescari”[111].

---

[110] Tudose Tatu, *Afurisita Strâmtoare de Sulina au Sünne Boğazi (1745-1786)*, Editura Axis Libris, Galaţi, 2020, p. 324-325.

[111] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării” împărăteşti. Sulina cea mâlită*, Editura Sinteze, Galaţi, 2013, p. 29.

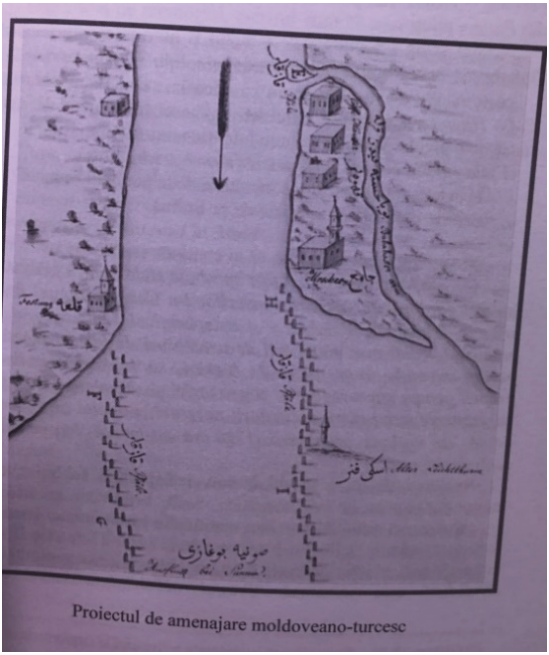

Figura 7. Proiectul de amenajare moldoveano-turcesc al canalului Sulina, după Tudose Tatu

Un an mai târziu, de data aceasta un scoțian, pe nume James Bailie Fraser, autorul unei cărți cu memorii de călătorie, scrise sub forma unor scrisori, a făcut o altă descriere a Sulinei, insistând şi el pe aspectele legate de subiectul cercetării noastre, oferindu-ne date prețioase referitoare la arhitectura localității, așa cum a fost ea în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Astfel, James Bailie Fraser ne-a lăsat următoarea mărturie: „Posturile de pază rusești se întind în lungul țărmului pe partea stângă până la vărsare; iar acolo unde Dunărea se desparte şi canalul Sfântul Gheorghe o ia la stânga se afla staționată o canonieră cu un tun lung şi cred că încă două mai mici. La aproximativ o jumătate de milă mai sus de postul de pază de la Sulina se afla o alta de acelaşi timp, iar a 3-a în însăși Sulina. Această stațiune de pază constă din 3 clădiri aflate în interiorul unei incinte alcătuite din trunchiuri de copaci, clădiri care formează lazaretul; iar alte două împrejmuiri adăpostesc câteva maghernițe ce reprezintă locuințele ofițerilor şi ale corpului de pază staționat aici. [...] pe malul drept se

află o jumătate de duzină de case din lemn şi câteva colibe alături de care se ridicau câteva grămezi de cherestea”[112].

Informaţiile istorice, chiar dacă sunt deosebit de importante prin raritatea lor, trebuie analizate cu multă precauție, deoarece acestea ne pot furniza informaţii eronate, subiective sau incomplete. Suntem de părere că, în primul caz, cercetătorul francez ne-a lăsat doar o descriere a unei părţi din localitate, concentrându-se asupra barăcilor şi clădirilor din lemn, care au fost administrate de căpitanul vasului de pază din Sulina. De altfel, însuși Taitbout de Marigny ne precizează faptul că Sulina a fost „odinioară un mic burg”, realitate urbanistică ce nu poate dispărea atât de uşor, rămânând în urma ei doar câteva barăci şi construcţii primitive. Mai mult, descrierea călătorului scoțian, din 1837, realizată la diferenţă de doar un an, ne oferă informaţii mult mai variate. În primul rând, scoțianul face diferenţa dintre clădirile cu rol administrativ, aflate în folosinţa celor care se ocupau de gestionarea şi controlul traficul naval pe brațul Sulina, şi clădirile civile, aflate pe celălalt mal, care compuneau aşezarea Sulinei. Văzând relativitatea datelor furnizate de izvoarele scrise, nu putem lua sub titlu definitiv informația potrivit căreia, la Sulina, în 1837, ar fi existat doar şase case din lemn şi câteva colibe alăturate. Mai curând putem nuanța această informaţie şi putem spune că, de pe corabie, în viteza trecerii sale prin dreptul Sulinei, călătorul James Bailie Fraser a numărat cel puţin şase case din lemn şi alte câteva colibe sau bordeie. Mai mult, putem corela datele celor doi călători străini. Pe de-o parte, aflăm că Sulina a fost considerată deja un „mic burg”, iar pe de altă parte, a fost sesizată prezenţa câtorva „grămezi de cherestea”, care, dacă nu erau pur şi simplu depozitate, în vederea transportării lor mai departe, puteau fi folosite, la fel de bine, în scopul aprovizionării unor șantiere locale şi construirii de noi case la Sulina, afirmație care poate fi probată de informaţiile aduse de un ziar francez, la foarte puţin timp distanță, în 1838, care ne precizează foarte clar: „Trebuie să se transporte acolo lemn, piatră, cărămizi, var, în sfârşit orice articol care este utilizat la construcția de case”[113]. Tot din informaţiile de epocă aflăm că la Sulina a fost activ şi un lazaret, folosit pentru izolarea pe care au impus-o rușii, într-o carantină, a personalului de pe navele

[112] *Ibidem*, p. 69.
[113] *Journal des débats politiques et littéraires*, 22 iulie 1838, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 84.

comerciale venite din diferite colțuri ale lumii, şi nu pentru acordarea unei îngrijiri de specialitate localnicilor din Sulina.

Sulina a devenit, treptat, treptat, un subiect de discuţie la nivelul cel mai înalt, ea ajungând să facă obiectul unor întregi articole din marea presă occidentală. Deşi punctele de vedere exprimate asupra Sulinei au fost părtinitoare, angajate pentru sprijinirea intereselor unei tabere politice (Marile Puteri occidentale şi Turcia) sau ale alteia (Rusia), ele ne sunt, totuşi, de un mare folos pentru cercetarea noastră, deoarece ne oferă informaţii inedite – pe care, din păcate, nu le avem din prea multe surse – despre modul în care arăta Sulina şi teritoriul imediat înconjurător, în deceniul patru al secolului al XIX-lea. Ba mai mult, avem şansa unică de a obţine date utile despre modul în care se construiau primele case de negustori la Sulina, din ce materiale erau făcute şi de unde erau aduse acestea. Datorită valorii sale documentare, redăm *in extenso* descrierea făcută Sulinei, la 1838, în ziarul *Journal des débats politiques et littéraires* – care citează, la rândul său, o sursă engleză –, tradus pentru cititorii români de Tudose Tatu: „Circulă zvonul la Constantinopol că guvernul rus a iniţiat un proiect de a construi un oraş la gura de vărsare a Dunării, pe Insula Sulina, unde deja Rusia a înfiinţat stabilimente de Carantină, stabilimente care au stârnit de 2 ani anumite reclamaţii. [...] Persoanele care cunosc deja natura locului ales de contele Voronţov pentru a-şi plasa viitorul său oraş consideră acest proiect ca fiind impracticabil. Limba de pământ, plată, lungă şi joasă care se întinde între gura de vărsare de Nord şi de Sud a Dunării este, după opinia lor, improprie cultivării şi de nelocuit datorită insalubrităţii sale. Din cele mai vechi timpuri acest loc este cunoscut ca fiind sediul maladiilor periculoase precum: frigurile putride, dizenteria, etc; este infestat de miriade, de insecte şi ţânţari şi nu oferă decât o imagine a dezolării şi mizeriei. Solul acestor insule constă din teren aluvionar şi nu asigură nici-unul dintre materialele necesare pentru construcţii. Trebuie să se transporte acolo lemn, piatră, cărămizi, var, în sfârşit orice articol care este utilizat la construcţia de case. Dacă se va reuşi să se găsească negustori care ar dori să-şi înfiinţeze stabilimente de comerţ şi să-şi expună vieţile la pericolul acestui climat mortal, oare se vor putea găsi sate în aceste insule pentru a putea asigura nevoile zilnice ale acestor insule? [...] Înfiinţarea acestui oraş, pe de altă parte, va deveni, şi nu trebuie uitată această observaţie, foarte prejudiciabilă intereselor celor două porturi ruseşti Ismail şi Reni de pe Dunăre. Dar aceste remarci de asemenea natură

nu sunt suficiente pentru a deturna Rusia de la urmărirea scopurilor sale generale. [...]”[114].

Opinia occidentalilor despre intenţiile Rusiei de a întemeia un oraş la Sulina, nu au rămas fără ecou, Imperiul țarist publicând, în paginile aceluiași jurnal parizian, un „drept la replică”. În cele ce urmează, redăm un fragment din acesta, oprindu-ne asupra pasajelor care au relevanță pentru subiectul cercetării noastre: „Se spune mai întâi că climatul locului unde trebuie fondat oraşul este mortal şi că materialele de construcţie lipsesc cu desăvârşire; apoi fără a sesiza că intră în contradicţie, susţinem că Rusia va obţine mari avantaje de pe urma acestui proiect şi invită serios guvernele străine de a împiedica realizarea lui. [...] Guvernul rus nu a intenționat niciodată să fondeze un oraş pe Insula Sulina; cu toate acestea, după cum comerțul Dunării cu Marea Neagră şi cu Mediterana trece prin acest punct, va fi foarte avantajos pentru Turcia, Austria şi Anglia, de a stabili o stațiune de aprovizionare şi de odihnă pentru echipajele vaselor care sunt forţate adeseori să aștepte vânturile favorabile. Iată de ce Rusia, conform tratatului de la Adrianopol, a stabilit la Sulina o Carantină şi un depozit de provizii. Amplasamentul cu care autoritatea locală s-a ales în acest scop nu este deloc insalubru, deoarece este mai înalt decât nivelul fluviului şi al mării. Nu se află niciun fel de mlaştini şi revărsarea Dunării nu ajunge niciodată să inunde Sulina”[115].

Ce idei se desprind din polemica, purtată în prestigiosul ziar francez, între punctul de vedere franco-englez şi punctul de vedere rusesc asupra întemeierii unui oraş la Sulina? În primul rând, putem observa faptul că Marile Puteri occidentale nu au rămas deloc indiferente, cu privire la posibilitatea întemeierii de către ruși a unui oraş la Sulina. Putem observa cum o mică așezare umană, de la Gurile Dunării, a devenit un adevărat subiect de dispută, cu implicații politice de prim ordin. Occidentalii au încercat să compromită definitiv imaginea Sulinei, aducând argumente care ating probleme legate de climă, de cadrul natural, de calitatea vieţii sau chiar de domeniul medical. Ei au dorit acreditarea ideii potrivit căreia, la Sulina, nu numai că nu au existat condiţii prielnice pentru dezvoltarea unei așezări umane, ci, ba mai mult, aceasta reprezintă un adevărat focar

---

[114] *Journal des débats politiques et littéraires*, 22 iulie 1838, p. 1, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 83-84.
[115] *Journal des débats politiques et littéraires*, 9 octombrie 1838, p. 2, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 87.

de infecție, cu boli mortale, pentru cei care poposesc aici pentru o vreme. În mod evident, occidentalii au atacat clădirile construite de ruși (din care făcea parte și un lazaret), folosite pentru impunerea carantinei pentru vasele comerciale străine, care tranzitau brațul Sulina. În cele din urmă, s-a dorit acreditarea ideii potrivit căreia Sulina oferă un cadru natural ostil unei așezări umane, solul fiind inundabil și mlăștinos, întregul areal fiind infestat de animale dăunătoare și de molimi, la toate acestea adăugându-se lipsa materialelor de construcții și un teren inadaptat construirii de case. Cu acest prilej, trebuie precizat că informația potrivit căreia, în zona Sulinei, nu exista posibilitatea de a găsi material lemnos, a fost dezmințită chiar în același an (în 1838), de mărturia unui căpitan de vas englez, aflat în trecere prin dreptul Sulinei, care amintește prezența unei păduri în zona vechiului far *de lemn* (nota bene) turcesc (construit mai mult ca sigur din arborii aflați „la doar o aruncătură de băț", pentru a continua argumentația cu o expresie împrumutată tot din domeniul forestier). Marinarul englez a precizat că în zona de intrare în Sulina, de pe mare: „există un pâlc de copaci de aproximativ 4 mile spre Nord – 7,440 km n. n. – copaci care sunt vizibili cu mult înainte de a observa uscatul"[116].

Nu au fost uitate nici aspectele logistice, necesare pentru buna funcționare a unei așezări urbane, deoarece regiunea Sulinei a fost prezentată ca un spațiu geografic nelocuit, în care au lipsit satele capabile să alimenteze cu produse agricole nevoile cotidiene ale unei populații urbane. În cazul analizat mai sus, mult mai nuanțat a fost punctul de vedere rusesc asupra Sulinei, în paginile aceluiași ziar parizian, din 1838. Rușii au pus accentul pe o dezvoltare firească a așezării, stimulate de transportul comercial pe brațul Sulina, și au adus contraargumente, pentru a demonstra că la Sulina nu a existat un peisaj apocaliptic, caracterizat de mlaștini infestate, inundații, terenuri improprii locuirii etc. În mod evident, și punctul de vedere rusesc este interesat și nu trebuie luat *ad litteram*, deoarece interesele politice ale Rusiei cereau o prezentare cât mai favorabilă a Sulinei, deoarece, în acest punct de pe canalul cu același nume, rușii aveau ocazia de a boicota mascat traficul de mărfuri străine, prin impunerea unei perioade obligatorii de carantină. După toate cele expuse în acest caz reprezentat de polemica franco-anglo-rusă pe tema oportunității întemeierii la Sulina a unui oraș-port, putem trage o concluzie

[116] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării"...*, p. 94.

generală: informaţiile istorice care descriu vechea aşezare a Sulinei trebuie analizate cu multă precauție, deoarece ele au fost influențate de interesele politico-economice ale momentului. În acest fel, dacă le-am prelua fără spirit critic, am risca, la tot pasul, să cădem într-o suită de interpretări parţiale sau cu totul false, care ar prejudicia cercetarea noastră şi înțelegerea adevărului istoric.

Tot din *Journal des débats politiques et littéraires*, într-un număr din anul 1838, citim perspectiva rusească asupra dezvoltării localităţii Sulina. Aflăm de aici că, încă de la începuturile sale, Sulina a fost o aşezare cosmopolită, a cărui locuitori au avut ca principale preocupări activităţile legate de transportul naval şi diversele meşteşuguri specifice unui târg: „Guvernul rus nu eliberează autorizații de stabilire pe insula Sulina decât persoanelor care exercită o meserie sau o ocupație care are legătură cu marinăria şi navigația, iar mica populaţie care s-a format de ceva timp încoace nu este deloc constituită din ruși, ci din persoane aparținând diverselor națiuni”[117]. Totuşi, populaţia care a dominat numeric, încă de la început, compoziţia etnică deosebit de variată a Sulinei, au fost grecii, veniți din Insulele Ionice, aflate în acea perioadă (1815-1864) sub protectorat englez[118]. Din alte surse de epocă, aflăm că autoritățile țariste au acordat libertate deplină tuturor celor care au dorit să îşi construiască locuinţe şi spaţii comerciale la Sulina. Ironie a istoriei, de această politică a „porților deschise”, nu au profitat rușii, sub a căror control era Sulina la acea dată, ci grecii. Prin urmare, putem trage concluzia că primele modele arhitecturale la Sulina, aşezare care căpăta treptat un aspect urban, au fost aduse de greci. Din corespondența unui militar englez, aflăm următoarele informaţii: „În anul 1838, Sulina a fost vizitată de prințul Voronțov, care a acordat autorizații tuturor celor care doreau să construiască case şi să deschidă prăvălii, această vizită constituind o ocazie care nu a rămas nefructificată de neastâmpărații şi întreprinzătorii greci care frecventau cel mai mult pe atunci fluviul”[119].

Anul 1838 a fost foarte generos, în ceea ce priveşte informaţiile scrise despre Sulina, deoarece un alt călător străin, un

---

[117] *Journal des débats politiques et littéraires*, 9 octombrie 1838, p. 2, apud Tudose Tatu, „Cheia Dunării”..., p. 91.
[118] *Ibidem*, p. 92.
[119] Idem, *Împrăştiatele poveşti ale portului de aur*, Editura Sinteze, Galaţi, 2006, p. 304.

căpitan de vas englez, ne informează că, la Sulina, casele erau scunde, ele neputând fi observate de pe navă, singurele elemente arhitecturale care ieşeau în relief fiind ruinele vechiului far turcesc şi o moară de vânt [120] . Prin urmare, putem trage concluzia că, la Sulina, la începuturile constituirii micului oraş-port, nu au existat case cu etaj. Însă, această concluzie trebuie luată doar sub titlu provizoriu, deoarece tot un englez, în același an, ne oferă o descriere mult mai complexă și mai nuanțată a Sulinei. Merită să redăm extrase mai mari din mărturia lăsată de comandorul Adolphus Slade, în 1838, mărturie pusă în circuitul ştiinţific românesc de istoricul Tudose Tatu: „La prânz am ajuns la Sulina, acolo unde Dunărea pătrunde în mare. Pe ambele maluri am observat din plin dovezi cu privire la intenţia Rusiei de a face din Sulina o mare afacere. Există un stabiliment de carantină, o cazarmă şi circa 150 de locuinţe de un fel sau altul, incluzând cafenele şi săli de biliard. Am văzut un vas de comerţ aflat în construcţie şi materiale adunate pentru un far ce urmează să fie edificat”[121]. Deja informaţiile furnizate de Adolphus Slade nu mai par simple impresii ale unuia care trece, pentru câteva minute, cu corabia prin dreptul Sulinei, ci a cuiva care descrie o realitate de la faţa locului, aducând informaţii pe care le putem verifica şi din alte surse istorice (cum ar fi șantierul noului far). Ceea ce este important pentru cercetarea noastră este faptul că, datorită acestei descrieri de epocă, putem constata că Sulina nu a mai fost o simplă așezare încropită, alcătuită din câteva case, bordeie și colibe, ci deja a căpătat contururile unei veritabile așezări urbane. Pentru prima dată, aflăm de existenţa, la Sulina, a unor cafenele şi săli de biliard, care descriu deja o viaţă economică și socială solidă și echilibrată, care presupunea o activitate anuală și un anumit comportament social, tipic așezărilor urbane sau porturilor, care implică şi activităţile de loisir. În plus, tot pentru prima dată, aflăm de existența unui „șantier naval”, care presupunea prezenţa aici a unor meseriași specializați în construirea și în repararea ambarcațiunilor. Şi lucru cu totul uimitor, aflăm de existența unui număr de aproximativ 150 de case, ceea ce este deosebit de mult, care, în plus, sunt construite în diferite stiluri și sunt de diferite tipuri („de un fel sau altul”), ceea ce presupune existența la Sulina, încă de la începuturile sale, a unei varietăți stilistice, dar și economice, care s-a răsfrânt asupra aspectului și taliei construcţiilor civile.

---

[120] Idem, *„Cheia Dunării”*..., p. 94.
[121] Adolphus Slade apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”*..., p. 104.

Tot Adolphus Slade ne furnizează informaţii importante despre Sulina, din perioada turcească, care avea pe atunci aspectul unui sat. Deci, putem aproxima transformarea așezării dintr-o localitate specific rurală în una specific urbană, odată cu trecerea ei în zona de influenţă rusească, după pacea de la Adrianopol, din 1829 şi în deceniul imediat următor. Această metamorfozare foarte rapidă, a unui sat într-un oraş, a fost posibilă și din cauza faptului că vechiul sat al Sulinei a fost complet distrus, în urma războiului ruso-turc, putându-se reclădi totul, pornindu-se de la zero – în acord cu o nouă viziune urbanistică şi de dezvoltare a localităţi –, ţinându-se cont de noile realități politice și economice din deceniile III şi IV ale secolului al XIX-lea. Este de subliniat importanţa (acordată de călătorul englez) impactului pe care dezvoltarea comerţului pe Dunăre l-a avut asupra transformării Sulinei dintr-un sat într-un oraş. Merită redată, în continuare, descrierea comandorului englez: „Turcii aveau un sat acolo (distrus în ultimul război), cu scopul de a avea grijă de starea Barei, de a pilota şi altminteri să acorde asistenţă vaselor. Nu exista pe atunci să spunem un comerţ pe Dunăre, dar dacă ar fi existat unul considerabil, satul ar fi devenit un oraş şi probabil ar fi fost fortificat şi ocupat de o garnizoană”[122].

Aflăm de la călătorul englez Adolphus Slade că cel care și-a dorit organizarea Sulinei ca un oraş-port structurat după un model urbanistic specific absolutismului luminat, în care străzile să fie trasate ţinându-se cont de nişte linii drepte, paralele, riguros trasate, a fost contele rus Mihail Semionovici Voronţov. Asemenea modele urbanistice au mai fost aplicate în Rusia, de exemplu la Odesa sau la Sankt Petersburg, după exemplul dat de Occidentul european din timpul absolutismului luminat, inaugurat de Ludovic al XIV-lea, regele Soare[123]. Pentru spaţiul românesc, cel mai cunoscut exemplu urbanistic de acest fel a fost cel al orașului-port Brăila. Tudose Tatu a tradus textul scris de Adolphus Slade, referitor la proiectul de reorganizare a Sulinei, pus la cale de nobilul rus: „Contele Voronţov, cred eu, a trasat planul unui oraş fortificat la Sulina: după cum are ambiția de a-l crea și este ferm în «transpunerea în practică» a ideilor sale, probabil îşi va folosi influenţa pentru a promova dezvoltarea

---

[122] Adolphus Slade apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”*..., p. 104.

[123] Despre specificul urbanismului din timpul absolutismului luminat, vezi capitolul introductiv din: Virgil Pop, *Armenopolis, oraş baroc*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002.

așezării ce se naște”[124]. Putem observa, de aici, teama occidentalilor referitoare la transformarea Sulinei într-un centru militar, care să ofere Rusiei un control absolut al comerţului şi al traficului naval, în general, pe brațul Sulina. Din realitățile de la faţa locului vedem că s-a renunțat la ideea sistemului de fortificații. Ceea ce este sigur, este faptul că, începând din această perioadă, Sulina a început să aibă o dezvoltare urbanistică fără precedent, gravurile de epocă lăsându-ne posibilitatea de a identifica, cel puţin, două străzi la Sulina: strada nr. I şi strada nr. II. Nu excludem ca, încă de la început, să fi fost trasate mai multe străzi aproximativ paralele, numai că cele din spate nu au fost complet ocupate cu case, în deceniul al patrulea din secolul al XIX-lea, care, oricum, trebuie să fi avut un aspect mult mai modest, decât cele de pe străzile I şi II, situaţie ce se regăsește în teren şi în zilele noastre.

De la an la an şi de la autor la autor, informaţiile despre Sulina se modifică şi pot duce concluziile cercetătorului foarte uşor în eroare. Tocmai de aceea, considerăm necesar să subliniem necesitatea de a păstra o anumită distanță faţă de mărturiile fiecărui călător străin în parte, care ne lasă câte o informaţie despre Sulina, deoarece, doar pentru a da două exemple care ne interesează în mod particular, datele despre numărul locuitorilor şi despre numărul caselor variază foarte mult. Prin urmare, informaţiile de epocă trebuie analizate cu multă precauție, ele având mai curând un rol orientativ, decât unul cu valoare definitivă. În schimb, informaţiile furnizate de izvoarele istorice diferite, pot fi coroborate. Astfel că, dacă nu se contrazic, în anumite cazuri, informaţiile se confirmă, în modul cel mai fericit, sau se completează. Astfel că putem proba, cu certitudine, cel puţin existenţa, la Sulina, a unei cafenele şi a câtorva negustori, în deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea. Negustorul englez Charles Cunningham, ne informează, într-un raport datat în decembrie 1839, următoarele: „Orașul Sulina cuprinde o casă pentru ofițerii indicați mai sus, o clădire pentru cei din poliție şi alta pentru marinarii din subordinea Căpitanului de Port, un mic depozit aparținând Guvernului unde în principal sunt depuse grânele şi alte mărfuri salvate de pe navele naufragiate. În Sulina se află 3 negustori, un proprietar de cafenea etc. Orașul constă din aproximativ 40 de case mici şi cabane din lemn şi 3 sau 4 depozite; populaţia stabilă, excluzând pe militari şi pe ceilalţi funcționari guvernamentali, nu depăşește 100 de suflete, această populație se mărește în timpul sezonului de navigație cu oamenii de

[124] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”..*, p. 109.

pe navele de plimbare a mărfurilor şi alţi muncitori din diferite localităţi care găsesc de lucru în shipping”[125]. Din datele lăsate pentru posteritate de Charles Cunningham, ne putem face o imagine generală despre numărul aproximativ de case din Sulina şi despre talia acestora. Călătorul englez face distincția dintre „casele mici” şi „cabanele din lemn”. Acestea din urmă se poate să fi fost şi cu etaj, în condiţiile în care, la parter, ar fi funcționat câte unul din cele trei negoțuri, iar la etaj să fi locuit proprietarul acestuia. Presupunerea existenței unor case cu etaj la Sulina, încă din anii ’30-’40 ai secolului al XIX-lea, poate fi susținută şi de opoziția „case mici” şi „cabane”, care, prin urmare, nu pot fi decât „case mari”, adică edificii prevăzute cu etaj. Dacă, după cum am văzut mai sus, în 1838, Adolphus Slade numără, la Sulina, 150 de case, populaţia acesteia ar fi trebuit să depășească cu mult numărul de 300 de suflete. Or Charles Cunningham ne informează că, în 1839, la Sulina, ar fi în jur de 40 de case, la care se mai adaugă cele câteva edificii cu rol militar, administrativ şi logistic. Numărul de case propus de Cunningham poate fi pus în legătură cu numărul de locuitori (aproximativ 100), informaţii care au logică şi pot fi considerate credibile. Atragem însă atenţia că mărturia călătorului englez este făcută în luna decembrie a anului 1839, prin urmare în sezonul rece, când activitatea localităţii a fost restrânsă la minimum. Tot de la el, aflăm că odată cu reluarea activităţilor portuare şi a traficului naval pe Dunăre, populaţia Sulinei crește, odată cu venirea oamenilor din Delta Dunării, a comercianților şi a navigatorilor. În aceste condiţii, deşi călătorii străini ne oferă date complet diferite, într-un mod paradoxal, ele nu se contrazic, ci se completează. Putem presupune, în această ordine de idei, că, pe timpul verii, populaţia Sulinei se putea dubla, cel puţin, situaţie care se întâlneşte inclusiv şi în zilele noastre. Dacă în secolul al XIX-lea, în timpul anotimpurilor calde, era nevoie de forţă de lucru la descărcarea (de pe vase în depozitele de pe țărm şi invers) sau la transbordarea mărfurilor (datorită prezenței „Barei de la Sulina”), în secolul al XXI-lea, pe timpul verii, este nevoie de personal calificat pentru a lucra în industria turismului, pentru ca, la sfârşitul sezonului estival, angajații sezonieri să părăsească Sulina. În aceste condiţii, putem presupune că au existat la Sulina, încă din secolul al XIX-lea, mai multe locuinţe sezoniere, folosite de muncitorii în port. În plus, tot cu excepţia iernii,

[125] Cf Charles Cunningham, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 112-113.

numărul populaţiei creştea considerabil la Sulina, faţă de baza locuitorilor, reprezentată de băştinaşi, datorită persoanelor carantinate aici, negustorilor, marinarilor şi „turiştilor" (călătorilor plecaţi cu diferite scopuri, de la loisir la misiuni diplomatice etc.). Tot Charles Cunningham ne face o descriere precisă a clădirilor cu rol militar, administrativ şi logistic din Sulina. Nu încheiem aceste rânduri fără a nu atrage atenţia că deja Sulina este percepută de călătorul englez drept un „oraş", fapt care ne îndreptăţeşte să credem că, la 1839, ea şi-a depăşit complet condiţia de sat pescăresc, căpătând, pe drept cuvânt, aspectul unui oraş, dotat cu magazine, cafenele, „cabane din lemn" (foarte posibil case cu etaj) şi mai multe clădiri administrative (casa ofiţerului, casa poliţiei, casa marinarilor din subordinea căpitanului portului).

În 1841, inginerul francez Xavier Hommaire de Hell, specializat în geologie, ne lasă următoarea mărturie: „În virtutea Tratatului de la Adrianopol, Rusia ocupă cele 2 maluri la Sulina; ea a luat în posesie politică cucerirea sa, ridicând un punct de supraveghere şi un vast stabiliment sanitar. Construcţiile particulare de la Sulina numărau în anul 1840, 60 până la 80 de case sau prăvălii, construite în mare parte de greci cu materiale venite din Bulgaria – Dobrogea"[126]. În acest fel, încă o dată, se aminteşte prezenţa aici a unui lazaret, care a fost folosit de către ruşi, pentru a justifica perioadele de carantină, impuse echipajelor de pe ambarcaţiunile străine. Din nou, se face referire la numărul construcţiilor din Sulina, care, de această dată, variază între 60 şi 80, cifre care probabil se apropie de cele ale realităţii istorice, deoarece nu sunt nici 40, conform unei mărturii, nici 150, conform alteia. Diferenţa de peste 100 de case dintre cele două impresii de călătorie, lăsate la diferenţă de doar un an, în 1838 şi 1839, ne face să excludem verosimilitatea acestor două informaţii, deoarece, în primul caz, este posibil să se fi exprimat doar anumite date parţiale, văzute de la distanţă, din viteză, în momentul trecerii pe apă prin dreptul Suline, iar în al doilea caz, să se fi exagerat informaţia, din varii motive.

Într-un ziar din Odesa, publicat în primăvara anului 1841, apare o succintă referire la Sulina, prin care ni se întregeşte imaginea despre varietatea construcţiilor şi despre destinaţia folosinţei lor. Astfel, aflăm că, în Sulina acelui an, funcţionau mai multe spaţii comerciale şi, lucru important, apare menţionată şi o biserică ortodoxă.

---

[126] Xavier Hommaire de Hell, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării*, p. 123.

Mai mult decât atât, cu această ocazie, aflăm că în iarna dintre anii 1840-1841 au rămas la Sulina nu mai puţin de douăzeci de ambarcaţiuni străine. În aceste condiţii, doar pe timpul iernii, populaţia localităţii creştea cu o cifră considerabilă, fără a mai lua în seamă perioada verii, când portul era în plină activitate. Ca o noutate, ziarul din Odesa aminteşte, pentru prima dată, şi existenţa mai multor hanuri la Sulina, lucru firesc, avându-se în vedere numărul mare de persoane care trebuiau cazate, pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp. Deşi de mică întindere, publicaţia din Odesa ne oferă şi o imagine a Sulinei de interes urbanistic, subliniindu-se dezvoltarea longitudinală a localităţii, de-a lungul Dunării. După toate cele prezentate în acest paragraf, merită redat citatul de epocă: „Aici se află o biserică, hanuri, prăvălii, magazii şi case în lungul fluviului, cât şi un vas de veghe. La Sulina au rămas să ierneze 2 vase ruseşti, 2 turceşti, 9 greceşti, 2 austriece, 2 sarde, 2 valahe şi 1 ionian. Dunărea a fost cuprinsă de îngheţ în luna noiembrie – anul 1840 n. n. – şi alte 12 vase s-au oprit din marşul lor, fiind surprinse de îngheţ”[127].

Odată cu trecerea timpului, informaţiile care ne-au parvenit până în prezent sunt tot mai precise şi mai demne de încredere. Treptat, treptat, ne putem face o imagine din ce în ce mai fidelă despre aspectul, caracteristicile aşezării, precum şi despre numărul şi compoziţia etnică a locuitorilor Sulinei, dar şi a celor care o tranzitează, pentru perioade mai scurte sau mai lungi de timp. De data aceasta, la începutul deceniului cinci al secolului al XIX-lea, un german a fost cel care ne-a lăsat următoarea descriere a Sulinei: „În 1842 acest oraş în curs de dezvoltare avea 96 de case proprietate privată şi 30 de bordeie; împreună cu clădirile publice de toate sunt 151. Locuitorii săi sunt un amestec de mai multe naţiuni, care de preferinţă se ocupă cu încărcatul şi descărcatul mărfurilor, construcţiile navale şi comerţul; de asemenea Sulina dispune de dughene, cafenele şi taverne. Numărul vaselor care acostează pe an este de peste 3.000, cu echipaje care reprezintă mai mult de 45.000 de matrozi şi navigatori”[128]. Călătorul străin percepe Sulina ca pe un oraş în plină dezvoltare. Însă, ceea ce ne atrage atenţia într-un mod cu totul particular, sunt datele precise furnizate de german. Cifrele nu sunt aproximate, ci menţionate cu o exactitate tipic germană, dacă ne este permisă folosirea acestui loc

[127] *Journal d'Odessa* 11/23-04.1841, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 125.
[128] J. Ch. Stuckenberg, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 137.

comun. Se precizează că sunt, nici mai mult, nici mai puţin decât 96 de case, la care se mai adaugă 30 de bordeie. Tocmai această aplecare extraordinară pentru precizia datelor, pentru preferinţa de a împărți pe categorii, ne face să luăm în considerare, cu mai mult credit, aceste informaţii despre Sulina de la 1842. O aproximare a populației Sulinei, pornind de la datele furnizate de J. Ch. Stuckenberg, a fost realizată de Tudose Tatu, care apreciază că, în 1842, populația civilă a Sulinei s-ar fi ridicat în jurul cifrei de 570-600 persoane, la care s-ar mai fi adăugat încă aproximativ 100 de soldați și de ofițeri (plasați în zona clădirilor cu rol administrativ și logistic). Prin urmare, totalul populației a fost aproximat în jurul cifrei de 700 de locuitori permanenți[129]. Tudose Tatu a ținut cont, în calculele sale demografice, și de o informație datată la 1846, deci la câțiva ani diferență, oferită de francezul Xavier Hommaire de Hell, care ne-a informat despre componența și numărul personalului administrativ și militar, care a activat la Sulina în acel an: „[...] garnizoana se compune din 240 de soldați de marină, 40 infanteriști, 12 angajați ai farului, 26 de cavaleriști aflați sub comanda unui ofițer, 10 kazaci pentru poliție”[130].

În anul 1843, un călător britanic ne lasă următoarea descriere a Sulinei: „Aruncându-mi ochii oricum de pe fluviu pe malurile sale, am fost surprins să văd pe cel de Sud, unde chiar și cele mai detaliate hărți ne indică doar «un turn ruinat», un întreg oraș micuț alcătuit din case de lemn, care se ridicase în decurs de doar câțiva ani [...]. Orașul Sulina, așa cum există el în prezent, nu prezintă nimic formidabil în aspectul său, în afară de noroiul gros care pare să înghită străinul care își propune să debarce; și deși casele sale din lemn sunt excelent construite și comandantul este un soldat sociabil și civilizat, căpitanii vaselor reținute multă vreme aici se plâng serios de norii de țânțari, de murdăria Cazacilor, și de lipsa de eleganță... *inelegance* a celor două sau trei cafenele și biliarduri unde ei aleg să-și omoare timpul; frigurile se spune sunt foarte frecvente iar înfățișarea bolnăvicioasă a multor dintre soldați confirmă această afirmație”[131].

După cum am afirmat deja, pe an ce trece, informaţiile despre Sulina sunt tot mai precise și tot mai nuanțate. Încă de la început, călătorul britanic este impresionat de dezvoltarea urbanistică foarte

---

[129] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”*..., p. 138-139.
[130] Cf. Xavier Hommaire de Hell, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării*, p. 138.
[131] *United service magasine*, 1844, part II, June, *The Mouths of the Danube*, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 156-157.

rapidă a Sulinei, care, în doar câțiva ani, a luat contururile unui veritabil oraş. Este de subliniat şi șocul pe care-l are călătorul, la primul contact cu Sulina, deoarece imaginea pe care și-o făcuse despre acest loc, era marcată de studierea hărţilor de epocă, care, nici cele mai detaliate, nu reușiseră să rețină metamorfoza rapidă a localităţii, de la un sat anonim de pescari, la un oraş în toată regula. Singurul simbol, care mai marca locul pe hartă, în dreptul Sulinei, a fost ruina vechiului far turcesc, distrus în urma războiului ruso-turc. Cu ocazia mărturiei călătorului englez, la 1843, reapare menționată prezenţa unei locații unde se juca biliard, locație menționată deja (sau poate a fost vorba de alta) la Sulina, încă din 1838. Se revine asupra existenţei mai multor cafenele. Noutatea pe care o aduce descrierea călătorului britanic este cea de ordin calitativ. El se exprimă, pentru prima dată, în comparaţie cu alți martori de epocă, asupra calităţii: vieţii, clădirilor, mediului natural şi oamenilor de la Sulina. În această ordine de idei, aflăm faptul că locuinţele civile erau construite din lemn şi că erau „excelent construite". De asemenea, aflăm că cei aflați în trecere sau în carantină la Sulina erau nemulțumiți de calitatea cafenelelor din localitate. Mai mult, aflăm informaţii prețioase despre infrastructura așezării, străzile sale nefiind podite sau pietruite, deoarece „noroiul gros [...] pare să înghită" trecătorii. Această informaţie este valoroasă şi pentru reconstituirea calităţii vieţii din Sulina, de la mijlocul secolului al XIX-lea. În ceea ce priveşte calitatea oamenilor, comandantul din Sulina a fost prezentat într-o lumină favorabilă, fiind considerat a fi „sociabil şi civilizat", spre deosebire de cazaci, care au fost considerați a fi murdari şi neîngrijiți. Mai mult, ni se aduc informaţii care depășesc simplele aspecte mondene, care trebuie să caracterizeze o așezare urbană cu pretenții, deoarece ele au de-a face cu domeniul sanitar şi cu vulnerabilitățile dintr-o așezare umană. În acest sens, „norii de țânțari" şi „frigurile" au amenințat sănătatea locuitorilor din Sulina sau a celor aflați doar în trecere, deoarece călătorii se plângeau de atacul insectelor, iar soldații încartiruiți aici dădeau semne evidente de boală („friguri").

În luna noiembrie a anului 1846, călătorul francez Xavier Hommaire de Hell poposește la Sulina, pentru 24 de ore, timp suficient pentru a realiza o descriere a localităţii, în cunoștință de cauză, străbătând așezarea la pas. El ne-a lăsat următoarea mărturie: „Sulina se compune din 120 de case situate pe malul drept al fluviului, în dezordine, mal care se afla tot timpul în carantină, vis-à-vis față de cel stâng, unde se află, chiar în faţa sa, lazaretul (Fig. 8). Locuitorii săi, negustori sau proprietari de nave, exploatează perfect resursele pe

care le oferă ancorajul atâtor multe vase. [...] Priveliștea ținutului este aceea a unui teren jos, acoperit cu stuf, şi supus cețurilor şi vânturilor fluviului şi mării, este foarte tristă”[132]. Observăm preferința călătorilor străini pentru cifre, fiecare indicând, aproape de fiecare dată, numărul caselor pe care le-au numărat sau pe care le-au aproximat ca existând la Sulina. Şi de această dată, avem informaţii despre ocupațiile proprietarilor caselor din Sulina, însă se trece sub tăcere etnia lor. Prima noutate pe care o aduce această mărturie de epocă este legată de aspectul urbanistic al așezării, observatorul fiind de părere că locuinţele de la Sulina sunt aşezate „în dezordine”. Prin urmare, putem presupune că, la 1846, încă nu a fost constituită, la Sulina, o tramă stradală coerentă, unde casele să fie aşezate una în continuarea celeilalte, ci probabil au fost şi parcele goale sau terenuri încă nefolosite pentru construcţii ori destinate grădinilor şi spaţiilor verzi. A doua noutate adusă de descrierea făcută de Xavier Hommaire de Hell este cea legată de impresia pe care o lasă privitorului aspectul general al localităţii, în contextul mai larg al spaţiului geografic imediat înconjurător, stuful fiind o prezenţă vizibilă la periferiile Sulinei. Mai mult, avem informaţii şi despre climat şi atmosfera generală la Sulina, într-o lună în care se face trecerea de la toamnă la iarnă, aşezarea fiind dominată de capriciile vânturilor purtate de Dunăre sau de Marea Neagră. Amprenta sufletească pe care o lasă acest peisaj asupra privitorului este aceea de tristețe, trăire pe care o pot experimenta turiştii şi astăzi, iarna, când Sulina este aproape complet pustie, gri şi friguroasă.

[132] Cf. Xavier Hommaire de Hell, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”...*, p. 165.

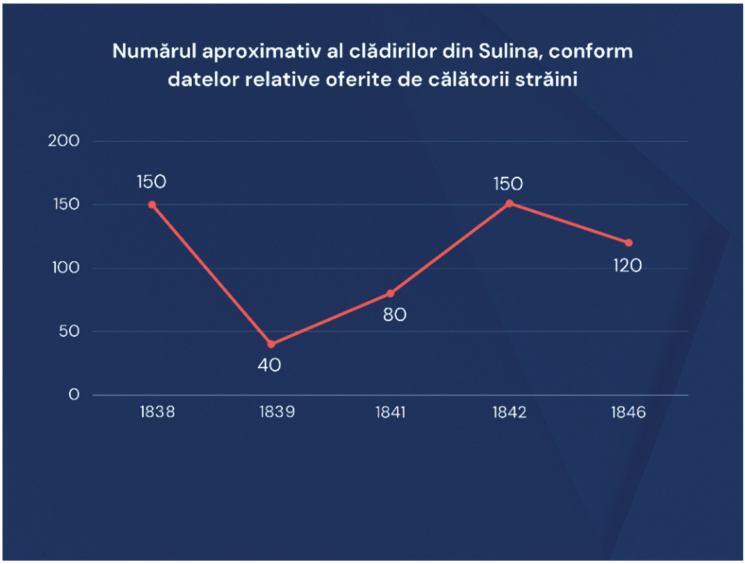

Figura 8. Numărul aproximativ al clădirilor din Sulina, conform datelor relative oferite de călătorii străini. Sursa: autorul, după Tudose Tatu

Secolul al XIX-lea s-a caracterizat, la nivel european, în ceea ce privește viața economică a organizațiilor administrative naţionale sau a imperiilor multinaţionale, printr-un protecționism vamal, care a avut un rol destul de important şi de complex, în ceea ce privește rezolvarea unei serii de probleme referitoare la organizarea internă a instituţiile statale, dar şi a raporturilor politice şi economice dintre diferite ţări.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, Rusia a dominat partea de Nord-Vest a Mării Negre, impunând vaselor comerciale, chiar şi în situaţiile în care nu aveau mărfuri infectate, o perioadă de carantină obligatorie la Odesa, pretextându-se necesitatea dezinfecției produselor. În aceste condiţii, ambarcaţiunile comerciale ajungeau cu mari întârzieri în porturile Sulina, Galaţi sau Brăila, crescând, în acest fel, foarte mult costurile de transport şi implicit preţul bunurilor aduse

de la mari distanţe, care, în plus, dacă erau produse alimentare, riscau să se strice sau să-şi piardă din calitate[133].

Îngreunarea circulației mărfurilor între diferite state s-a datorat, pe lângă politicile protecționiste ale fiecărei ţări în parte, și proastei structuri logistice destinate transporturilor pe uscat, sau chiar lipsei ei, ori insuficientei dezvoltări a mijloacelor de transport. În aceste condiţii, transportul pe apă a oferit o viteză de manevră cu mult mai mare a mijloacelor de transport (fie ele fluviale sau maritime), care nu a mai fost îngrădită de nenumăratele obstacole ridicate de formele de relief ale scoarţei terestre (munți înalți, defilee greu traversabile, mlaştini impracticabile, drumuri primitive sau prost întreținute etc.). Ca o soluţie de compromis, între nevoia de a proteja, în faţa concurenței reprezentate de produsele de import, produsele realizate și comercializate în cadrul diferitelor pieţe interne, și nevoia de a se realiza, totuși, schimburi comerciale între diferite state, s-a tolerat existenţa unei excepţii de la regulă: „portul franc". Pe teritoriul „portului franc" nu se mai aplicau taxele vamale obişnuite şi prohibițiile existente în restul statelor, aici instituindu-se o „zonă liberă", care presupunea tranzitul, cu mult mai înlesnit, al diferitelor mărfuri de import, sau depozitarea acestora[134]. Controlul rusesc asupra gurilor Dunării nu s-a limitat doar la șicanările legate de perioadele de carantinare a vaselor comerciale străine, care întârziau termenele de livrare a mărfurilor, ci s-a manifestat şi prin intermediul unor veritabile acţiuni de sabotaj, care aveau menirea, nu doar de a îngreuna traficul naval pe canalul Sulina (și pe celelalte două brațe ale Dunării), ci efectiv de a-l bloca. În acest fel, autoritățile ruse nu au întreprins lucrări de decolmatare a brațului Sulina, în mod intenționat, punând astfel în pericol securitatea transportului fluvial. Mai mult, Marile Puteri occidentale au acuzat Imperiul țarist că a scufundat, în mod deliberat, nave în zona Sulinei, în scopul de a bloca în mod definitiv traficul pe brațul Sulina[135].

În 1914, I. Dragoslav a făcut o descriere a satelor românești, văzute de pe o ambarcațiune care a străbătut ruta Tulcea-Sulina.

---

[133] Mihaela Munteanu, „Evoluţia intereselor marilor puteri în sectorul Dunării româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea", în *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău*, IX, 2014, p. 101-102.

[134] Petru Zaharia, „Sulina – porto-franc (1870-1939)", în *Peuce. Rapoarte asupra cercetărilor de arheologie, numismatică și istorie*, VIII, 1977-1978, p. 515.

[135] Mihaela Munteanu, *art. cit*., p. 102.

Călătorul ne informează despre aspectul general al acestora, remarcând faptul că românii au casele vopsite în alb, iar orientarea lor este cu fațada către cursul apei, amplasarea lor fiind condiționată de mediul natural, deoarece în spatele clădirilor apărea stufărișul. În acest fel, inclusiv aspectul satelor este condiționat de cadrul natural, deoarece, după cum ne informează I. Dragoslav, „satele sunt mai mult lungi decât late”[136]. Mai mult, de-a lungul canalului este menționată prezența colibelor de pescari[137].

Același călător, I. Dragoslav, ne oferă și o descriere a Sulinei, la 1914. Acesta ne informează că localitatea avea pe atunci aproximativ opt mii de suflete, majoritatea străini, şi că cei mai mulţi dintre ei erau greci. Pentru cercetarea noastră este importantă precizarea lui Dragoslav, care nu trece cu vederea faptul că elinii sunt cei care *„au acì cele mai de seamă magasine de coloniale şi diferite biurouri”*[138]. În acest fel, putem trage concluzia că, în ceea ce privește construcțiile civile, grecii au deținut un monopol.

De o şi mai mare importanţă este descrierea pe care o face I. Dragoslav, cu privire la aspectul general pe care îl avea Sulina, în deceniul al doilea al secolului al XX-lea: „Oraşul e lung, se întinde tot cheiul, şi aliniat drept, aşa că poţi vedea că lățimea lui nu-i decât de trei strade, care toate sunt curate şi pietruite şi dau în stuhăria Dunărei. Prăvăliile cele mari dau toate pe cheu, ceeace face să fie şi un loc de plimbare şi care dă cheiului o înfățișare de adevărat port. Nici Galații nu au o perspectivă așa frumoasă şi europeană ca Sulina. Iar ceeace e mai nou e că traiul în Sulina e mult mai ieftin decât aiurea. Mute lucruri cari în Bucureşti se plătesc cu prețuri grase, aci se plătesc cu un sfert de preţ”[139]. Pasajul citat ne oferă informaţii referitoare la structura urbanistică a localităţii, de la începutul secolului trecut, evidenţiindu-se faptul că Sulina s-a dezvoltat longitudinal, de-a lungul brațului Dunării şi că a fost compusă, la acea vreme, din doar trei străzi paralele, în spatele cărora începea „sălbăticia”, în sensul că stufărișul, specific Deltei Dunării, nu a fost încă îndepărtat din zona urbană, pentru a adapta spaţiul înconjurător cerințelor unei localităţi urbane. Se evidenţiază şi calitatea Sulinei de mic port pe Dunăre, care oferă nu numai facilităţile economice specifice unui centru economic, prin

[136] I. Dragoslav, *art. cit*., p. 1258.
[137] *Ibidem*.
[138] *Ibidem*, p. 1259.
[139] *Ibidem*, p. 1260.

prezenţa mai multor prăvălii, ci şi condiţiile optime de petrecere a timpului liber într-un mod agreabil, prin crearea unui spaţiu urban optim desfăşurării activităţilor de loisir, cum ar fi promenadele. Din punctul de vedere al celui care ne-a lăsat descrierea de epocă a Sulinei, micul port de la confluența Dunării cu Marea Neagră a depășit în frumusețe și emancipare (prin preluarea modelelor și comportamentelor specifice Europei occidentale) până și orașul-port Galaţi, cu mult mai mare şi mai important, din punct de vedere economic. Mai mult, Sulina a avut avantajul major de a oferi localnicilor și turiștilor o serie de mărfuri și servicii cu mult mai ieftine decât în capitala ţării.

A existat la Sulina și o împărțire a localității pe criterii etnice, existând anumite zone sau străzi locuite preponderent de o etnie sau alta. În schimb, în alte părţi ale oraşului, o etnie sau alta era foarte slab reprezentată. Memorialistul Zaharia Potârniche ne face o descriere sugestivă, în această ordine de idei, a Sulinei din deceniul al treilea al secolului trecut: „În acel 1929, trecuseră şase ani de când familia mea locuia la Sulina şi atunci era mutată de puţină vreme pe strada Alexandru Lahovari, la numărul 27. În acest cartier al piloților C.E.D., majoritatea erau de origine greci, turci, italieni și destul de puțini români. Îi știam pe degete pe acești domni: Teodorescu, care ne era vecin, şi avea doi băieți, apoi Popescu, Drescanu şi Ţânţaru”[140].

Tot lui Zaharia Potârniche îi datorăm o descriere a atmosferei de pe strada a III-a, din anii ’30 ai secolului trecut. Este redată, în mod sugestiv, atmosfera sonoră a acelei părţi din localitate, care trădează prezenţa anumitor clădiri civile şi religioase reprezentative, cum au fost cazarma militară, sau geamia, amplasate la mică distanță. În acelaşi timp, avem informaţii prețioase referitoare la dotarea caselor din Sulina cu grupuri sanitare sau referitoare la stadiul de dezvoltare în care se afla sistemul de canalizare al oraşului, în perioada interbelică. În această ordine de idei, aflăm următoarele: „Astfel, la finele anului 1938, atunci când eu plecasem la liceu la Tulcea, ei au sosit definitiv la Sulina. S-au instalat într-o locuință de pe strada a Treia, foarte aproape de noi, dar mai ales faţă de Palatul Comisiunii, precum și de biroul de pilotaj, unde Daniel își luase postul în primire. Era cel mai tânăr pilot dintre toţi. Era o casă destul de frumoasă şi

[140] Zaharia Potârniche, *Amintiri din Europolis*, vol. II, *Adio suveniruri tulcene! (1938-1942)*, pref. de Silvia Zabarcencu, Editura Favorit, Bucureşti, 2016, p. 35.

comodă, cu grupul sanitar cu fosă septică, plasat la nivelul apartamentului, lucru destul de rar pe la noi, unde pe aceste străzi nu exista canalizare. Peste drum se învecinau cu cazarma de marină, de unde venea cu exactitate de ceasornic sunetul trâmbiței, anunțând scularea, masa de prânz, adunarea sau stingerea. Iar de peste drum de cazarmă, de pe strada a Doua, se auzeau cu regularitate rugile muezinului din minaretul geamiei, sau se vedeau luminile becurilor în zile de bairam"[141].

În ceea ce priveşte spaţiul nostru naţional, Sulina a fost privilegiată de aşezarea sa geografică. Încă din 1870, Turcia a oferit așezării calitatea de „port franc", în condiţiile în care procesul de schimbare a statutului a început încă din 1856, odată cu modificarea regimului juridic internaţional al Dunării, pentru ca, în acelaşi deceniu, în 1878, Tratatul de la Berlin să întărească, încă o dată, la nivel internaţional, situaţia deja existentă. Comisiunea Europeană a Dunării urma să se ocupe de asigurarea serviciilor de poliție fluvială, dar îi cădea în responsabilitate şi realizarea lucrărilor de amenajare şi de întreţinere a portului Sulina, în ceea ce privește cheiurile, digurile şi decolmatarea albiei canalului. Această situaţie a persistat până în 1929, când, datorită contrabandei scăpate de sub control, autoritățile române au propus restrângerea teritorială a zonei cu statut de „port franc", propunere care a fost acceptată de Comisiunea Europeană a Dunării, fără însă a fi afectat statutul juridic inițial al Sulinei. Adevărata schimbare majoră s-a produs un deceniu mai târziu, în 1939, când s-a semnat, în capitala ţării noastre, un acord internaţional relativ la CED, în urma căruia autoritățile române au preluat în totalitate vechile sarcini administrative ale organizației internaţionale, dintre care amintim pe cele mai importante: asigurarea poliției de navigație, preluarea taxelor, realizarea lucrărilor de întreţinere a digurilor sau de drenare a canalului. Prin urmare, de la 1 martie 1939, din ziua semnării acordului internaţional de la București, Sulina a pierdut statutul de „port franc", intrând în totalitate sub incidența legilor românești[142].

Statutul de „port franc" al Sulinei a avut implicații nu numai la nivel naţional, românesc, ci şi internaţional, deoarece au fost implicate, în această situaţie, mai multe state europene, implicare manifestată într-un mod direct, prin prezenţa în localitate a Comisiunii Europene a Dunării. Nu doar statele europene au profitat de crearea la

---

[141] *Ibidem*, p. 45.
[142] Petru Zaharia, *art. cit*., p. 515-520.

Sulina a unui „port franc”, pentru a facilita schimbul internaţional de produse comerciale. Putem spune că principalul beneficiar a fost însăşi localitatea Sulina, deoarece aceasta, de-a lungul secolului al XIX-lea, s-a metamorfozat, datorită comerţului pe Dunăre, dintr-un obscur sat pescăresc, într-un oraş-port înfloritor, care „şi-a mărit populaţia şi suprafaţa, şi-a dezvoltat meşteşugurile, a devenit un centru comercial atrăgător pentru comerţul european”[143]. Schimbarea statutului juridic al localităţii, care a avut implicaţii mai ales de ordin comercial-economic, a avut urmări directe şi în domeniul dezvoltării urbanistice şi arhitecturale a aşezării. Din aproape în aproape, casele tărăneşti sau colibele pescăreşti, primitive şi acoperite cu stuf, au fost înlocuite de casele negustorilor, meşteşugarilor şi funcţionarilor, cu o arhitectură specific urbană. Totodată, ulițele satului au fost înlocuite cu străzi drepte, pietruite, şi cu o structură stradală specifică porturilor dunărene.

Plecarea Comisiunii Europene a Dunării din Sulina şi, implicit, pierderea statutului de „port franc” al localităţii, a avut consecinţe nefaste asupra întregului oraş, care şi-au lăsat amprenta vizibilă şi asupra arhitecturii. Silvia Zabarcencu a surprins, într-o expresie plină de melancolie, procesul treptat de decădere ireversibilă a localităţii, deoarece a fost destabilizat un climat economic şi identitar, care îşi avea rostul doar în condiţiile unui statul special, neîncadrat complet unui sistem politic şi administrativ centralizat, indiferent al cărui stat ar fi aparţinut el: „După retragerea Comisiunii Europene a Dunării, oraşul strălucitor de odinioară a început să pălească. Suflarea lui de viaţă a slăbit. Balcoanele arcuite ale clădirilor cu etaj au ruginit, timpul, ploile şi vântul au măcinat zidurile, vuietul mării, foşnetul stufărişului din bălţi, murmurul apelor Dunării au înlocuit, încet, încet, cântările orchestrelor din grădinile publice, din restaurantele de pe faleză... Şi parcă te duce gândul la soarta unei surori a Sulinei, căreia Eminescu i-a plâns aceeaşi stingere în versuri ca acestea: S-a stins viaţa falnicei Veneţii, / N-auzi cântări, nu vezi lumini pe valuri; / pe scări de marmură, pe vechi portaluri / Pătrunde luna înălbind pereţii...”[144].

---

[143] *Ibidem*, p. 515.

[144] Silvia Zabarcencu, „Amintiri din Europolis sau Cartea nemuririi unui oraş – Sulina, în Zaharia Potârniche, *Amintiri din Europolis*, vol. II, *Adio suveniruri tulcene! (1938-1942)*, pref. de Silvia Zabarcencu, Editura Favorit, Bucureşti, 2016, p. 11.

După 1948, Sulina, ca de altfel şi restul întregii ţări, a trecut sub controlul autoritar al regimului comunist. Tot sistemul economic şi cultural a fost reorganizat, acesta având efecte notabile asupra evoluţiei viitoare a localităţii. Au fost demolate clădiri vechi (multe avariate în urma războiului) şi au fost construite altele noi. Datorită industrializării oraşului, au venit la Sulina oameni noi, cu poveştile lor de viaţă şi cu propriul lor sistem de valori. În paralel, o parte a reprezentanţilor vechilor etnii au plecat din localitate sau s-au românizat, pierzându-şi din identitate, în contextul politicilor de asimilare a elementelor alogene, desfășurate sub influența ideologiei naţional-comuniste, mai ales în ultimele două decenii ale regimului ceaușist.

V. Arhitectura Sulinei ca expresie a caracterului urban multietnic

Repere generale

Convieţuirea mai multor etnii, într-un anumit teritoriu bine delimitat geografic, a presupus, în permanenţă, funcţionarea unui sistem de „vase comunicante", care au permis realizarea unor închideri şi deschideri identitare succesive, în raport cu alteritatea. În mod firesc, păstrarea identităţii etnice presupune, din când în când, şi anumite tensiuni sau chiar conflicte, atunci când se intră în interacţiune cu o altă identitate etnică, nedispusă să renunţe la propriile valori sau interese de grup. Însă Dobrogea nu a fost caracterizată de conflicte sau de tensiuni interetnice, aşa cum a fost cazul Transilvaniei, unde conflictul interetnic româno-maghiar nu a fost definitiv stins nici astăzi. Convieţuirea mai multor etnii în aceeaşi aşezare umană sau în nişte aşezări învecinate are şi o manifestare concretă în arhitectură. Cu alte cuvinte, în Transilvania, comunităţile tradiţionale româneşti şi-au construit o arhitectură ţărănească specifică naţiunii lor, în timp ce comunităţile tradiţionale maghiare şi-au construit o arhitectură proprie naţiunii lor. Influenţele reciproce româno-maghiare au fost firești, însă au existat sate în Transilvania locuite în mare lor majoritate de o etnie sau alta, fapt care a influenţat în mod determinant şi modul de locuire şi aspectul caselor. Un bun exemplu de sat eminamente maghiar, unde până şi puţinii români sau maghiarizat, este reprezentat de satul Jebucu, din jud. Sălaj, studiat de arh. Loana-Alexandra Vultur[145]. Niciodată românii nu au construit ca ungurii sau viceversa. Chiar şi în ceea ce priveşte arhitectura burgheză din secolul al XX-lea, de exemplu, maghiarii ardeleni au apelat la un *Secession* specific maghiar, în timp ce românii au adoptat stilul neoromânesc. În Transilvania, etnia proprietarului putea fi foarte uşor aflată, doar printr-o simplă analiză a stilului artistic în care şi-a construit casa de locuit. Evident, lucrurile nu trebuie

[145] Loana-Alexandra Vultur, *Antropologia, psihologia şi sociologia habitatului din zona Ţării Călatei. Specificităţile modului de locuire al aceluiaşi habitat raportat la diferenţele culturale – români, maghiari*, teză de doctorat, coord. prof. dr. arh. Cristina Olga Gociman, Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu", Bucureşti, 2018, p. 119-121.

generalizate, stilul *Bauhaus* a fost folosit atât de românii, cât şi de maghiarii sau de saşii ardeleni, dar acesta poate fi deja considerat un „stil internaţional", care, de la bun început, s-a detaşat de orice condiţionare stilistică naţională. Observaţiile profesoarei Cristina Olga Gociman ne sunt de un real folos, în această ordine de idei, deoarece domnia sa a încercat realizarea unei clasificări a arhitecturii tradiţionale din Transilvania, în funcţie de etnie. În acest fel, în linii generale, casa românilor ardeleni este caracterizată de un spaţiu organic, deschis în raport cu formele de relief şi cu vecinătăţile. În schimb, maghiari ardeleni au dezvoltat un tip tradiţional de case caracterizat de un spaţiu alveolar, compus dintr-o alternanţă de închideri şi de deschideri în raport cu vecinătăţile, în timp ce saşii şi-au construit casele în jurul unor incinte, care dau impresia unor fortificaţii în miniatură[146]. Cu totul altfel au stat lucrurile în Dobrogea, şi în mod particular la Sulina, unde nevoia de a conviețui împreună ori de a face faţă unui mediu geografic ostil, a diluat diferenţele etnice şi culturale, generând un spaţiu de locuire cosmopolit, eclectic, care mereu se compune şi recompune, el fiind, în acelaşi timp şi un „spaţiu al supravieţuirii" supus capriciilor naturii. Doar la nivelul arhitecturii religioase diferenţierile etnice s-au putut face într-un mod clar.

Conviețuirea mai multor etnii în Dobrogea a presupus o „conlocuire comprehensivă, [o] recepţie etnoculturală şi [un] model intercultural deschis"[147]. Interacţiunile interetnice dobrogene au determinat nişte fenomene originale de aculturaţie şi de transculturaţie, care au făcut ca o etnie să împrumute şi să cultive anumite elemente luate ca atare, fără modificări şi adaptări, ale unei alte etnii. În această ordine de idei, merită citată Mădălina Serbov: „[...] Astfel s-a ajuns la reinventarea tradiţiilor unor etnii ai căror actanţi nu sunt etnicii respectivi, ci reprezentanţii altor etnii. În susţinerea acestui argument exemplificăm: Ansamblul de dansuri italiene din localitatea Greci – în structura căreia copiii sunt români şi foarte puţini din familii mixte; Ansamblul de dansuri al Comunităţii germane din Tulcea – constituit din copii de diferite etnii; Ansamblul de dansuri greceşti al

[146] Cristina Olga Gociman, *Investigarea habitatului. Abordare ecosistemică. Curs de Teoria Proiectului*, Editura Universitară „Ion Mincu", Bucureşti, 2006, p. 26.
[147] Mădălina Serbov, *art. cit*., p. 164.

Comunităţii Elene din Sulina – alcătuit din copii de diverse etnii: greci, români (simpatizanți), ruși-lipoveni (simpatizanți)”[148].

Arhitectura fondului construit

Dintr-o perspectiv strict formală, frontul stradal este perceput în ansamblul său doar de pe calea principală de acces în Sulina, de pe Dunăre, în condițiile în care ne aflăm la bordul unei ambarcațiuni (Fig. 9). În aceste condiții, vom avea în permanență o imagine parțială și în mișcare a străzii I, cea care este amplasată paralel cu Dunărea și care monopolizează peisajul urban. Acest fenomen se datorește faptului că în permanență există ancorate la mal mai multe nave comerciale sau destinate transportului de persoane, care obturează privirea. Astfel că abia în planul al doilea, de fapt, apar clădirile învecinate Dunării, care compun strada principală a așezării. Caracteristica preponderentă a clădirilor istorice, care alcătuiesc strada I, este aceea că aproape toate au un etaj, de cele mai multe ori din lemn sau din lemn tencuit. Excepție de la regulă fac blocurile de locuințe construite în epoca comunistă, care sunt prevăzute cu trei și respectiv patru etaje. Acestea au fost construite mai ales în spațiile rămase libere, în urma bombardamentelor din cel de-al Doilea Război Mondial. Frontul stradal principal este continuu, alcătuit mai ales din clădiri alipite, care găzduiesc sediile unor instituții publice și comerciale. La etaj, în anumite cazuri, spațiul este destinat locuirii. Caracteristicile celorlalte străzi pot fi observate doar după ce am coborât pe uscat și am trecut în spatele străzii I. În acest fel, vom putea constatat că strada a II-a este caracterizată de prezența unor clădiri cu destinație mixtă (parter comercial și etaj locuit). În același timp, apar deja clădiri doar cu parter. În plus, din punct de vedere formal, există porțiuni ale frontului stradal alcătuite din clădiri alipite, dar și din clădiri parțial izolate. În ceea ce privește caracteristica principală a străzilor III, IV și V, în ceste cazuri apar mai ales locuințe izolate, preponderent cu parter, având inițial un specific colonial, ele alcătuind, într-o proporție covârșitoare, o zonă de locuire. Marginile localităţii se „topesc” disipat spre vecinătățile lichide (lacuri, bălți, canale etc.) şi spre cele verzi (stufăriș, arboret, pajiști).

[148] *Ibidem*, p. 165.

Figura 9. Sulina. Perspectiva asupra Palatului C.E.D.
Realizată de Gigi Dumitru Olariu

Lăcașele de cult

În ceea ce privește construcțiile religioase, I. Dragoslav, a identificat la Sulina, înainte de începerea primului Război Mondial: două biserici ortodoxe (una românească și una rusească), o biserică anglicană, o alta catolică şi două geamii[149].

Diversitatea etnică deosebită a Sulinei a determinat implicit şi o mare diversitate confesională. Deşi aparțineau aceleiași religii creștine, fiecare comunitate etnică din Sulina a ținut să-și construiască propriul edificiu de cult, în care să se folosească propria limbă naţională. Mai mult, în cadrul aceleiași comunități etnice au existat două confesiuni diferite, fapt care a determinat invariabil construirea a două biserici diferite, așa cum a fost cazul ruşilor lipoveni, unde a existat şi secta molocană sau cazul occidentalilor, care au fost atât reformați, cât și catolici. Tot acest mozaic etno-confesional a avut şi urmări concrete la nivelul arhitecturii religioase, fiecare comunitate încercând să se particularizeze, în acord cu tradiția religiei şi a națiunii,

[149] I. Dragoslav, *art. cit*., p. 1260.

prin construirea unor lăcașuri de cult individualizate din punct de vedere estetic. În acest fel, după cum ne precizează Mădălina Serbov: „Populația orașului Sulina este un amestec de naționalități, cum de altfel a fost în întreaga sa istorie. Fiecare naționalitate și cult și-a creat propriul său lăcaș de închinare: biserica ortodoxă română, biserica ortodoxă greacă, biserica romano-catolică, biserica anglicană, biserica reformată, biserica evanghelică, biserica armeană, sinagoga, două moschei și trei biserici ale rușilor lipoveni (cu preot, fără preot și molocani). Se precizează că «nicăieri în țară nu au fost mai multe locașuri de cult pe cap de locuitor, ca în acest oraș cosmopolit»[150], ceea ce poate fi un record atât la nivel național, cât și la nivel european”[151].

În urma Tratatului de pace de la Adrianopol, din 1829, rușii au construit la Sulina o biserică ortodoxă, cu hramul Sfântului Nicolae. Această construcție a avut și un rol simbolic, deoarece ea a marcat vizual, pe de-o parte, dominația rusească în zonă, iar pe de altă parte, sfârșitul dominației otomane. Din păcate, biserica nu a rămas în picioare, până în zilele noastre. Știm doar că ea a fost amplasată în imediata apropiere a actualei biserici ortodoxe din localitate, care poartă același hram. Cu toate acestea, putem să ne facem o imagine orientativă despre aspectul exterior al vechii biserici ortodoxe, construite de ruși, grație unor gravuri din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aduse în atenția științifică de Anca Filip. În acest sens, amintim aici două surse imagistice cu mare valoare documentară: *The Danube*, de William Bertie, cu ilustrații de W. Henry Bartlett, Londra, 1842 și gravura unui anonim din *Illustrierte Zeitung*, Leipzig, 1854 (Biblioteca Academiei Române, P.III, 3076)[152] (Fig. 10). Din analiza imaginilor, cu toate că vechea biserică ortodoxă a fost reprezentată în ultimul plan al compozițiilor, ne putem totuși da seama că aceasta a avut un plan în cruce latină și o clopotniță proeminentă, de formă poligonală, deasupra naosului.

---

[150] Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, București, 2011, p. 43.
[151] Mădălina Serbov, *art. cit*., p. 168.
[152] Anca Filip, „Arhitectura bisericii – expresie a afirmării identității cultural-religioase în comunitățile multietnice. Studiu de caz: Sulina”, în coord. Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim și Sorin Iftimi, Monumentul, XI, 2, Iași, 2010, p. 393-394.

Figura 10. „Gura Sulina" din vol. The Danube, de William Bertie, cu ilustrații de W. Henry Bartlett, Londra, 1842 (https://www.facebook.com/people/Monografia-Ora%C8%99ului-Sulina/100027879743646/)

Biserica ortodoxă română Sf. Nicolae a fost prima biserică românească de zid din Sulina, aceasta fiind construită în 1866, pe locul unei biserici de lemn mai vechi, ridicate la mijlocul secolului al XIX-lea. Lucru important de subliniat, ea a fost folosită atât de români, cât și de grecii și rușii ortodocși[153]. Tot în deceniul șapte al secolului al XIX-lea, în aceeași curte, grecii și-au construit propria biserică[154], fapt care subliniază o veritabilă conviețuire interetnică la Sulina.

În ceea ce privește catedrala ortodoxă română Sf. Nicolae şi Alexandru de astăzi, ea a fost construită în mai multe etape. Piatra de temelie a fost așezată de însuși regele Carol I, în 1910, și au existat două etape majore ale construirii ei, între 1910-1912 și între 1933-1934, pentru ca sfințirea ei să fie făcută abia în 1982[155]. Deşi în acest edificiu religios nu funcționează sediul unei episcopii ortodoxe,

[153] Mădălina Serbov, *art. cit*, p. 167-168.
[154] *Ibidem*, p. 168.
[155] *Ibidem*.

localnicii consideră biserica lor parohială a fi o „catedrală”, probabil ținând cont de proporţiile ei mai mari, în comparaţie cu celelalte biserici din Sulina.

În ceea ce privește rușii lipoveni, au existat la Sulina mai multe biserici şi case de rugăciuni (cu preoți sau fără preoți), care să deservească cerinţele acestui cult religios divizat şi în sectele de molocani şi scapeți. Astăzi se mai păstrează biserica ortodoxă de rit vechi Sf. Apostoli Petru şi Pavel, construită între anii 1991-1995, pe locul fostei biserici[156]. Faptul că rușii-lipoveni nu au practicat oficiile religioase alături de ceilalţi ortodocși – ei neavând nici o ierarhie preoțească –, dar şi datorită faptului că s-au instalat relativ târziu în comunităţile urbane, inclusiv la Sulina – excepție făcând doar Tulcea, unde s-au aşezat de timpuriu –, în mod particular, a făcut ca viaţa lor religioasă să se desfășoare într-un mod mai retras, de preferinţă în casele diferitor particulari. Inclusiv condiţia economică a comunităţii, compusă în general din pescari cu venituri modeste, a permis doar foarte târziu construirea unor edificii religioase. Cercetătorul Paul Condrat a încercat o explicație a acestei stări de fapt, la care aderăm şi noi: „Contextul social-istoric în care au fost nevoiți să-și ducă traiul rușii-lipoveni în ultimii trei sute de ani, a făcut ca, practic, fiecare familie să aibe propria sa bisericuță în casă: cel puțin o icoană și carte bisericească scrisă în limba slavonă se găseau în fiecare gospodărie. Astfel se explică numărul mare de icoane și cărți bisericești, vechi de sute de ani, păstrate în fiecare dintre comunitățile rușilor-lipoveni din România”[157].

Biserica romano-catolică Sf. Nicolae a fost construită, în 1863, la inițiativa comunităţii de italieni, fiind folosită şi de funcționarii CED precum şi de ceilalţi locuitori de confesiune catolică din Sulina[158].

Putem observa cum în deceniul şapte al secolului al XIX-lea a existat la Sulina un adevărat avânt constructiv, în ceea ce privește lăcașurile de cult. La o diferenţă de doar câțiva ani, s-au construit atât biserica ortodoxă românească Sf. Nicolae, cât şi biserica ortodoxă greacă Sf. Nicolae şi biserica romano-catolică Sf. Nicolae. Merită atrasă atenţia şi asupra unanimității în ceea ce privește alegerea sfântului protector al fiecărui lăcaş de cult,

---

[156] *Ibidem*.
[157] Paul Condrat, *op. cit*., p. 4, 11.
[158] Mădălina Serbov, *art. cit*, p. 169.

Sf. Nicolae, în calitatea sa de protector al marinarilor, fiind preferat atât de catolici, cât și de ortodocși.

Din păcate celelalte edificii de cult existente la Sulina, construite la începutul secolului al XX-lea, nu s-au mai păstrat până în zilele noastre, din cauza distrugerii lor în conflictele armate care au avut loc în cele două războaie mondiale. Amintim aici biserica anglicană Sf. Treime, biserica armenească și geamia Hamidia, care a aparținut comunității musulmane[159].

Evreii nu au avut la Sulina o sinagogă, în adevăratul sens al cuvântului, ci o casă de rugăciune, în care comunitatea se putea aduna în zilele de sâmbătă, pentru oficierea ceremonialului religios iudaic[160].

Pentru cazul bisericilor ortodoxe românești, doar din 1904 a existat un *Regulament pentru executarea de biserici, reparații, case parohiale, atenanțe etc*., care să fie aplicat în regiunea dobrogeană. Până atunci, locuitorii din fiecare localitate au avut o libertate foarte mare în ceea ce privește alegerea locului de construire a unei viitoare biserici, alegerea meșterilor, a planului bisericii sau a materialelor de construcții. În aceste condiții, s-a apelat, de multe ori, la nespecialiști, iar planurile meșterilor nu au fost verificate de autoritățile laice și religioase ale regiunii. Până la apariția acestui regulament, doar Sfântul Sinod a avut dreptul de a verifica șantierele bisericești, în ceea ce privește respectarea canoanelor artei religioase, a planurilor arhitecturale, dar și a contractelor cu meșterii constructori[161]. Pentru aplicarea lor, aceste drepturi au fost delegate episcopiilor regionale, care au fost preocupate, în primul rând, de respectarea unui anumit specific arhitectural, care să se încadreze în canoanele Bisericii Ortodoxe Române, punându-se accentul pe respectarea planului tipic bizantin al bisericilor cu cupolă și plan în cruce. În primul rând, se avea grijă ca interiorul bisericilor să fie adaptat întru totul cerințelor cultice ortodoxe. În al doilea rând, se emiteau opinii și asupra raportului volumetric dintre mobilierul bisericesc și restul corpului clădirii, asupra dimensiunilor bisericii, ținându-se cont de numărul credincioșilor, sau, pur și simplu, se emiteau opinii asupra aspectului estetic general al edificiului, propunându-se uneori, eliminarea, extinderea sau adăugarea unor părți din clădire sau

---

[159] *Ibidem*.
[160] Petre Covacef, *op. cit*., p. 37.
[161] Laurențiu Mănăstireanu, *Viața religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918)*, pref. de Nicolae Bocșan, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, p. 125-126.

a unor elemente arhitecturale. Pentru a avea o imagine mai clară asupra felului în care autoritățile Bisericii ortodoxe au intervenit în mod direct asupra planului unei biserici, care urma să fie construite la sfârșitul secolului al XIX-lea, vom reproduce, în rândurile următoare, un rezumat realizat de cercetătorul Laurențiu Mănăstireanu, făcut unui document de arhivă: „De pildă, planul bisericii noi din Congaz, va fi aprobat în 30 decembrie 1897, cu următoarele modificări notate pe el: în altar, în partea nordică, trebuia deschis un loc pentru proscomidie cu fereastră și o nișă în zid pentru păstrarea sfintelor vase și acoperămintelor, și alta pentru spălătorie; în partea sudică a altarului trebuia făcut un veşmântar cu o fereastră și o ușă; tot în altar, în partea de răsărit, trebuia deschis în zid un loc pentru scaunul arhieresc; absidele laterale trebuiau să fie semicirculare și mai mari; lungimea narticii trebuia să fie de 3 m, a locului destinat credincioșilor de 8,5 m, și a locului dintre acesta și catapeteasmă de 6,75 m; distanța între catapeteasmă și sfânta masă trebuia să fie de 1 m, sfânta masă trebuia să fie de 1 m lățime, iar locul dintre sfânta masă și scaunul arhieresc trebuia să fie de 2,75 m; forma celor două turle din față trebuia să fie aceeași cu a turlei mari, ridicată deasupra careului”[162]. Am putut observa cum autoritățile religioase și-au luat în serios prerogativele, la sfârșitul secolului al XIX-lea, și au intervenit asupra planului unei noi biserici dobrogene, în cele mai mici detalii. Datorită exigențelor cultice, au fost mărite dimensiunile bisericii ori au fost practicate deschideri în zidărie. Tot autoritățile religioase au fost cele care au avut ultimul cuvânt și în ceea ce privește forma turlelor.

Pentru obținerea aprobării construirii unei noi biserici, comunitățile locale interesate de acest lucru trebuiau să pună la dispoziția autorităților religioase regionale un întreg dosar de documente, care să cuprindă informații, cât se poate de precise, referitoare la natura materialelor de construcții, mobilier sau învelitoare, dar și, lucru foarte important, planuri ale fațadei principale și a celor laterale, și secțiuni longitudinale și transversale ale bisericii, precum și un deviz estimativ. Pentru a ușura munca diferitelor comunități locale, în 1905, Administrația Casei Bisericii a întocmit mai multe planuri tipizate de biserici, cu o turlă, cu două sau cu trei turle, care să satisfacă nevoile enoriașilor, în funcție de capacitățile lor financiare. Cerințele concursului de proiecte, realizat la acea vreme, au fost ca arhitecții să realizeze niște planuri cât mai simple și mai ușor

[162] *Ibidem*, p. 126-127.

de înțeles, deoarece, pe lângă implicațiile financiare pe care le puteau ridica niște planuri tipizate deja complicate, acestea erau mai greu de pus în practică, avându-se în vedere că, de cele mai multe ori, la sate, comunitățile locale apelau la meșteri fără o prea mare experiență sau de o calitate profesională modestă[163]. Cu toate că se propuneau cel puțin trei soluții, care să fie adaptate posibilităților financiare ale fiecărei comunități în parte, s-a observat că, de cele mai multe ori, enoriașii de la sate alegeau planul unei biserici care le depășea cu mult capacitățile economice de susținere și de finalizare a șantierului. Se preferau bisericile cu mai multe turle sau se alegeau dimensiuni disproporționat de mari ale edificiilor ecleziastice, care nu se justificau pentru numărul de credincioși existenți[164]. În aceste condiții, din lipsa fondurilor, șantierele bisericești trenau sau se modificau planurile inițiale, revenindu-se la niște soluții mult mai realiste. Cele mai frecvente soluții de ieșire din criză, au fost restrângerea dimensiunii bisericilor sau renunțarea la turle. În această ordine de idei, așa se explică și nesfârșitul șantier al „catedralei" din Sulina, deoarece șantierul bisericii, datorită dimensiunilor mari și complexității decorațiunilor exterioare ale edificiului religios, necesita fonduri pe care comunitatea ortodoxă din Sulina și le-a permis cu greu, doar după mai multe decenii. În plus, venirea la putere a comuniștilor, recunoscuți pentru ateismul lor declarat, a stânjenit și mai mult parcursul firesc al unui șantier deschis pentru construirea unui edificiu religios.

Nu putem vorbi la Sulina de existența unor cartiere întregi sau străzi care să fie locuite în exclusivitate de o etnie sau de alta. Deși grecii au fost majoritari, într-o anumită etapă istorică, întotdeauna au existat întrepătrunderi etnice, în care s-a ajuns ca cel puțin un vecin să fie de altă etnie. Această caracteristică s-a păstrat și astăzi, când majoritari sunt românii. După cum vom putea observa în capitolul următor, fiecare etnie și-a exprimat specificul identitar și la nivelul arhitecturii civile, într-o manieră mai mult sau mai puțin pronunțată. Însă principalele repere identitare, pentru fiecare comunitate etnică în parte, au fost edificiile religioase, care, din păcate, după cum am putut constata din rândurile de mai sus, nu s-au păstrat toate până în zilele noastre, mai ales datorită distrugerilor provocate de războaie.

---

[163] *Ibidem*.
[164] *Ibidem*, p. 128.

Școlile

În ceea ce privește prezența instituțiilor de învățământ, care au avut o mare importanță identitară, la Sulina, în al doilea deceniu al secolului al XX-lea, I. Dragoslav a identificat existența a cinci școli, dintre care două românești (una de băieți și una de fete), două grecești și una germană[165].

În perioada interbelică, femeile din Sulina nu au dus o viață strict casnică, ocupându-se doar cu activitățile domestice. La finalul anilor '30, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, filiala din Sulina, a întemeiat aici o școală de țesătorie pentru fete, astfel de școli mai fiind întemeiate de aceeași organizație, la acea dată în România Mare, doar la București, Chișinău și Ismail[166].

Întreținerea identităților etnice ale etniilor care au locuit la Sulina s-a făcut și prin funcționarea mai multor instituții de învățământ, situație care a avut și manifestări concrete în domeniul arhitectural. În acest fel, știm că încă înainte de intrarea Dobrogei în componența tânărului stat român, în urma războiului de Independență al României (1877-1878) a funcționat la Sulina o școală cu predare în limba turcă, pentru copiii musulmanilor din localitate. Mai apoi, în 1869, a luat ființă la Sulina o școală primară cu predare în limba greacă, pentru cea mai mare comunitate etnică a localității. În același timp, până în deceniul șapte al secolului al XIX-lea a funcționat la Sulina și o școală unde cursurile au fost realizate în limba rusă. În 1895, cu susținerea Comisiei Europene a Dunării, a fost întemeiată Școala catolică (Școala italiană), la inițiativa comunității de italieni, unde limbile de predare au fost cele neolatine: italiana, franceza și româna[167]. Toate aceste instituții de învățământ trebuie să fi avut câte o clădire în care au funcționat. Unele dintre acestea ni s-au păstrat doar în imagini de epocă, pentru ca altele să rămână menționate doar documentar.

În anumite cazuri, școlile au funcționat în imediata vecinătate a locașurilor de cult ale fiecărei etnii, cum este cazul școlii franceze, școlii germane sau școlii comunității mozaice[168]. Pentru istoricul

---

[165] I. Dragoslav, „Sulina", în *Albina. Revistă Enciclopedică Populară*, XVII, nr. 32, 4 maiu 1914, p. 1260.
[166] Monica Negru, „Din istoria Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române și a filialei Bacău", în *Acta Bacoviensia*, IX, 2014, p. 249.
[167] Mădălina Serbov, *art. cit*., pp. 166-167.
[168] *Ibidem*, p. 167.

arhitecturii, este interesant de menţionat că anumite instituţii de învăţământ nu au funcționat în anumite clădiri construite de la bun început în acest scop. În acest sens, Casa de Cultură Italiană „Dante Alighieri" a deschis cursurile unei şcoli profesionale, cu predare în limba italiană, în localul unei foste cafenele, care a aparţinut unui maltez [169]. Prin urmare, anumite instituţii de învăţământ nu au funcționat într-o clădire specifică pentru desfăşurarea unei astfel de activităţi. În acest fel, o simplă privire exterioară a unei clădiri din Sulina nu ne poate spune prea multe despre specificul activităţilor care au avut loc în interiorul ei, deoarece anumite construcţii şi-au schimbat destinația pe parcurs.

Gimnaziul oraşului a fost construit doar la începutul secolului al XX-lea, pentru a reuni copiii diferitelor şcoli primare din localitate[170] (Fig. 11). Din nefericire, această clădire a fost distrusă, ea mai rămânând doar în imaginile de epocă.

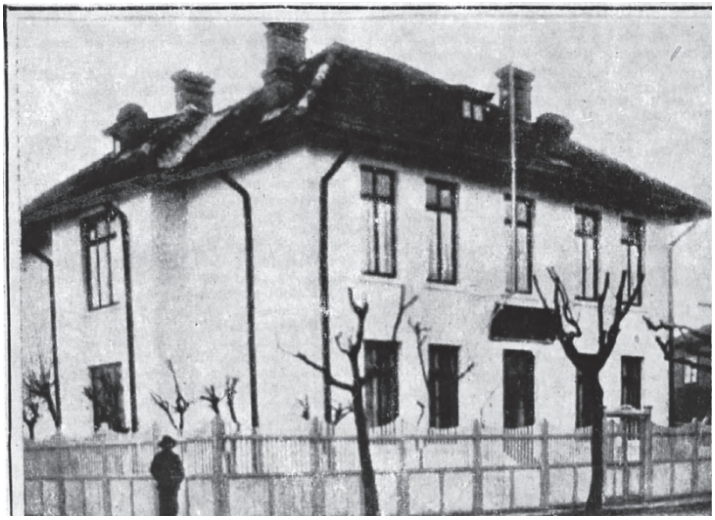

Figura 11. Clădirea gimnaziului din Sulina (1919-1940*)*
Apud Petru Zaharia, „Sulina – porto-franc (1870-1939)"

[169] *Ibidem*.
[170] Petru Zaharia, *art. cit*., p. 524.

Elemente arhitecturale şi decorative. Tipologii

Considerăm că una dintre principalele contribuţii ale cercetării de faţă este realizarea unui repertoriu de elemente constructive şi decorative, care are misiunea de a continua lăudabila inițiativă de repertoriere a elementelor arhitecturale din Sulina, realizată acum câțiva ani, de un grup de studenţi români şi spanioli[171]. Pe de o parte, considerăm că repertoriul pe care l-am realizat este util, deoarece reușește să documentele imagistic şi descriptiv o serie de edificii aflate într-o stare proastă de conservare, care riscă să fie pierdute definitiv în anii următori, dacă nu se vor realiza rapid reparaţii de urgenţă sau intervenții de restaurare.

Pe de altă parte, acest repertoriu de detalii arhitecturale şi decorative are o mare importanţă pentru decodarea modului în care diferitele etnii, care au locuit la Sulina, şi-au exprimat specificul etnic la nivel arhitectural. Spunem acest lucru, deoarece anumite detalii arhitecturale sau decorative au jucat rolul unor adevărate mărci identitare distinctive, care au exprimat la nivel vizual originile etnice şi culturale ale comanditarilor. Am structurat repertoriul în două mari capitole.

În primul rând au fost avute în vedere elementele constructive, unde au fost analizate: acoperișurile, terasele, balcoanele, bovindourile, prispele, lucarnele etc.

În al doilea rând, au fost avute în vedere elementele decorative, unde au fost analizate paziile şi paramentul cu detaliile sale ornamentale. S-a încercat trasarea unei tipologii şi în funcţie de specificul urban sau rural al construcţiilor, deoarece am constatat că în tipul urban de case prezenţa elementelor arhitecturale sau decorative cu valenţe etnice este mai greu de detectat, în timp ce în cazul tipului rural de case, prezent mai ales în cadrul comunităţii lipovenești sau românești, elementele cu specific etnic sunt mult mai prezente.

---

[171] ***, „Echipa I", „Echipa II", „Echipa III", „Echima IV", „Echima V", în *Al Cincilea Atelier Româno-Spaniol de Arhitectură*, Bucureşti, 2011, p. 232-295.

Elemente constructive

Acoperișuri

Tipul tradiţional de acoperiș în zona Deltei Dunării, fie că avem în vedere casele românești, grecești, turcești sau cele lipovenești, este cel în două ape, cu învelitoarea din stuf sau papură, şi cel în patru ape, cu învelitoarea compusă din plăci ceramice. În cazul acoperișurilor în patru ape, panta de înclinație a șarpantei este mai mică, pentru învelitorile realizate din olane, şi mai mare, pentru învelitorile realizate din țigle[172]. În anumite așezări rurale, cum este cazul satului Sfiștofca – odinioară comună locuită exclusiv de lipoveni, care a înglobat mai multe sate, astăzi sat aflat în componența comunei C. A. Rosetti –, amplasat la NE de Sulina, flora locală a oferit din abundență localnicilor stuf, plantă care mai apoi a putut fi valorificată cu ușurinţă pentru realizarea învelitorii caselor tărănești. Astfel, după cum se preciza încă din anul 1902, au existat în imediata apropiere a localităţii Sfiștofca două insule mai mari „Popina Mare și Popina Mică, în brațul Zalivi, și alte 9 mai mici, toate acoperite cu stuf”[173]. În ceea ce privește Sulina, există o varietate mult mai mare de acoperișuri, care este dată, în primul rând, de specificul urban cosmopolit al așezării, în al doilea rând de soluţiile tehnice pe care le-a adus secolul al XX-lea, în ceea ce privește materialele de învelitori, iar în al treilea rând, datorită condițiilor economice (faste ori nefaste), care au determinat soluţii moderne, mixte, provizorii sau improvizate de realizare a acoperișului și de învelire a sa. Pentru a fi mai bine înțeleși, este vorba de mansardarea anumitor clădiri (aspect nespecific tradiţiilor arhitecturale dobrogene), de acoperirea lor cu tablă, azbociment, țigle nespecifice zonei, carton bitumat sau scânduri.

Forma acoperișului a fost condiționată de mai mulţi factori, dintre care enumerăm: factorii etno-culturi ai comanditarilor, preferințele estetice ale comanditarilor, condiţia financiară a comanditarului, moda epocii în care s-a construit edificiul, condiționările spaţiale date de încadrarea în lot etc.

---

[172] Ignis Duvagi (coord.), *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul localdin mediul Rural. Zona Delta Dunării*, Ordinul Arhitecţilor din România, s. l., 2016, p. 10.

[173] George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu şi Grigore C. Tocilescu, *Marele Dicţionar geografic al Romîniei alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe*, Bucureşti, V, 1902, p. 375.

S-a putut observa că mai ales pe străzile I şi II (în special latura către strada I), unde presiunea imobiliară a fost cea mai mare, şi unde preţul terenului a fost cel mai scump, proprietarii au fost nevoiți să cumpere un lot îngust şi lung, situaţie întâlnită, de altfel, în toate burgurile transilvănene dar şi în oraşele din Moldova şi Valahia. În acest fel, frontul de la stradă al caselor s-a suprapus în întregime pe lățimea lotului. Pentru a câștiga spaţiu, de cele mai multe ori s-a optat pentru clădiri cu un etaj, la parter familia desfăşurând activităţi economice, în timp ce etajul era destinat locuirii. Cum lotul cuprins între străzile I şi II nu a fost foarte lung, anumiți proprietari cu dare de mână au utilizat întreaga suprafață a lotului, construind clădiri cu dublu acces, atât din strada I, cât şi din str. II (mai ales din latura către strada I). În alte cazuri, lotul a fost împărţit, apărând situații în care casele au fost adosate, una având intrarea de acces în str. I, iar cealaltă în str. II. În alte cazuri, mai rare, anumite case cu fațada în str. I, au păstrat în spatele clădirii, cu vedere spre str. II, câte o curte de mici dimensiuni.

Datorită condiționărilor spaţiale descrise mai sus, în cazul multor case de pe străzile I şi II (mai ales latura către strada I) s-a optat pentru un acoperiș în două ape, deoarece acesta se adapta cel mai bine unei clădiri cu frontul de la stradă îngust. La Sulina, acoperişul în patru ape a fost folosit mai ales la clădirile de dimensiuni mai mari şi/ sau cu planul dreptunghiular. Deşi multe edificii s-au aflat în situații spaţiale asemănătoare, cu toate acestea, pot fi sesizate nenumărate soluții constructive originale, care dau personalitate fiecărei clădiri în parte.

În ceea ce privește învelitorile, o excepție notabilă este cazul (Fig. 12), care, deşi prezintă o pantă relativ abruptă, foloseşte olanele, care de obicei sunt utilizate pentru acoperișurile cu o înclinație mică. În partea inferioară, la un moment dat, s-a realizat o extindere a clădirii, terasa inițială a casei fiind transformată într-o cameră, ocazie cu care s-a apelat la o soluţie nefericită, prin extinderea cu o pantă mult mai mică a acoperișului. În acest caz, învelitoarea folosită a fost tabla zincată, alegere care mutilează estetic edificiul, dând impresia unei improvizații cu titlu provizoriu.

Figura. 12. Tip de acoperiș la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Tot în categoria acoperișurilor în două ape cu pantă abruptă, poate fi încadrat și acoperișul unei case cu un etaj, construite în jurul anilor 2000 (Fig. 13). Imobilul se află la periferia localităţii, în zona uzinei de apă. Interesant, în acest caz, este faptul că intenţia comanditarului/ arhitectului a fost aceea de a reinterpreta, într-o cheie modernă, tipul tradiţional de acoperiș al caselor lipovenești din Delta Dunării. Deşi are un gabarit mult mai mare decât cel al unei case tradiţionale – care are de obicei o planimetrie bicelulară sau tricelulară, compusă din tindă şi una sau două camere, care impune, de la sine, un acoperiș îngust şi înalt, învelit cu stuf – s-a optat, în cazul de faţă, pentru un acoperiș învelit cu stuf.

Avându-se în vedere faptul că „panta este corespunzătoare tipului de material folosit la învelitoare”[174], folosirea stufului a condiţionat şi realizarea unui acoperiș cu pantă abruptă, pentru a nu lăsa apa să bălţească pe suprafaţa învelitorii, expunând-o, în acest fel, infiltraţiilor apei pluviale. La fel ca şi în cazul caselor tradiţionale din zona Deltei Dunării[175], nici în cazul de faţă nu au fost instalate jgheaburi şi burlane. Timpanul de lemn, decorat cu traforuri, de pe

[174] Ignis Duvagi (coord.), *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul Rural. Zona Delta Dunării*, Ordinul Arhitecţilor din România, s. l., 2016, p. 25.
[175] Ignis Duvagi (coord.), *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul Rural. Zona Delta Dunării*, Ordinul Arhitecţilor din România, s. l., 2016, p. 41.

fațada laterală dinspre stradă, în cazul nostru nu s-a păstrat, fiind înlocuit de un timpan simplu, cu parament lis, decorat cu un cap de cerb.

Totuși, s-a mai păstrat, în partea superioară a frontonului, o scândură tăiată în unghi ascuțit, care înlocuiește motivele traforate în formă de liră sau în forme fitomorfe stilizate, de la casele tradiţionale lipovenești. În schimb, pe marginile timpanului au fost păstrate pazii crestate. Coama invelitării cu paie este realizată din lemn, la fel ca şi în cazul caselor tărănești ale lipovenilor din Dobrogea.

Figura 13. Tip de acoperiș la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Acoperișurile în pupitru sunt folosite, de cele mai multe ori, în cazul anexelor şi al bovindourilor.

Dacă în cazul clădirilor principale s-a optat pentru acoperişul cu două sau cu patru ape, anexele, datorită mărimii lor mult mai reduse, s-au pretat la acoperișurile în pupitru. Se poate observa cum, de-a lungul lotului, înălțimea corpurilor de clădire scade, odată cu importanţa lor, folosindu-se, în cazul acestora, acoperişul în pupitru.

Putem presupune două motivații care au determinat această soluție arhitecturală: pe de-o parte, dacă s-ar fi folosit tot un acoperiș în două sau patru ape, dimensiunea anexelor trebuia să fie mult mai mare, pentru a permite spaţiul necesar de instalare a unui acoperiș mai complex; pe de altă parte, un acoperiș în două sau în patru ape pentru anexe, ar fi rupt continuitatea calcanului clădirii principale, ridicând atât probleme estetice (o fragmentare a construcţiilor aceleași gospodării), cât şi tehnice (instalarea jgheaburilor şi burlanelor la intersecţia cu clădirea principală) (Fig. 14).

Figura 14. Tip de acoperiș al anexelor. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Un caz de acest fel se găseşte pe strada a II-a, unde, în interiorul unei case părăsite, parţial distruse, a fost improvizată o anexă, prin salvarea unei porțiuni din clădire. În acest caz s-a optat pentru un acoperiș în pupitru, învelit cu ondulină bituminată (Fig. 15).

Figura 15. Tip de acoperiș al anexelor. Foto: Gigi Dumitru Olariu

De foarte multe ori, acoperișul în pupitru, uneori aproape orizontal, a fost folosit pentru învelirea bovindourilor. În aceste cazuri, materialul folosit pentru învelitoare a fost tabla (Fig. 16).

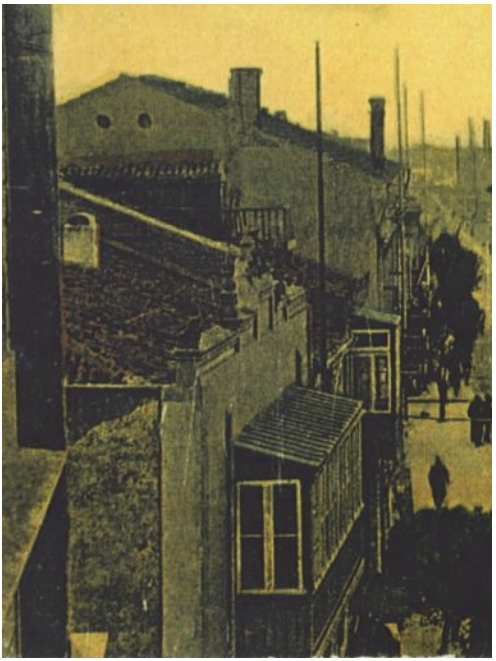

Figura 16. Tip de acoperiș al bovindourilor
https://www.vila-alga.ro/imagini/sulina-veche.html#!prettyphoto[album]/4/

De cele mai multe ori, șarpanta în Delta Dunării şi implicit la Sulina nu a fost realizată din lemne de esență tare (stejar) sau din rășinoase (brad, molid), ci din esențe accesibile în zonă: tei şi salcie[176]. Folosirea lemnului de brad şi de stejar reprezintă doar o excepție, acesta fiind adus de la mari distanţe, el fiind cumpărat din principalele centre comerciale ale regiunii[177]. Anumite clădiri aflate în paragină, ne dau ocazia de a vedea modul de alcătuire al șarpantelor, care este

[176] (coord.) Ignis Duvagi, *op. cit*., 2016, p. 10.
[177] Paula Popoiu, *Arhitectura tradiţională din Dobrogea. Zonă eşantion: comuna Topalu, judeţul Constanţa*, în „Revista Monumentelor Istorice, LX, tom 1, 1991, p. 43.

unul destul de simplu, redus la minimul necesar pentru a asigura susţinerea învelitorii (Fig. 17).

Figura 17. Tip de acoperiș la Sulina
(https://calatoriprinmunti.ro/2016/03/08/sulina-cu-bejan-iarna-delta/)

Terase

Probabil primele terase care au apărut la Sulina au fost cele ale farurilor. Ni s-a păstrat, într-o bună stare de conservare, vechiul far din Sulina (Fig. 18), care acum, datorită aluviunilor succesive, nu mai este la marginea localităţii, ca odinioară, ci în interiorul acesteia. Forma farului preia pe cea a unei coloane dorice, trecute printr-o sensibilitate neoclasică, specifică secolului al XIX-lea. În partea superioară a farului ies în evidență o serie de muluri, care fac trimitere la formele severe ale capitelului doric. Însă, în acest caz, capitelul nu este realizat dintr-un singur element arhitectural, cum este cazul coloanelor dorice din antichitate, ci printr-o succesiune de toruri şi listeluri în retrageri succesive. La o oarecare distanță, mai jos, se remarcă un astragal îngust, care joacă rolul decorativ al unui brâu. Deasupra farului (în formă de coloană dorică) locul arhitravei este luat de o balustradă circulară, din fier forjat, care încercuiește colivia sistemului de iluminare. Atât balustrada terasei, cât şi structura coliviei sunt realizate din fier forjat.

Balustrada este realizată din panouri dreptunghiulare prevăzute cu elemente decorative romboidale, distribuite în plasă, care se intercalează cu nişte panouri dreptunghiulare mai înguste, în interiorul cărora se află un cerc, amplasat la mijloc, din care iradiază patru baghete, spre cele patru colţuri ale panoului. Impresia care se degajă este aceea de simplitate şi sobrietate. Deşi balustrada terasei are o funcţie strict utilitară, nu a fost neglijată o anumită dimensiune estetică.

Figură 18. Terasa vechiului far. Foto Agerpres

Pe strada a II-a, în apropierea fostului cinematograf, se află o clădire îngustă, cu etaj, care ne atrage atenţia (Fig. 19). Faţada ei se află pe strada I. La o simplă privire, se poate observa că edificiul a suferit mai multe modificări în ultimii ani. În primul rând, clădirea a fost supraînălţată şi mansardată. În al doilea rând, la etajul I, în spatele clădirii, a fost adăugată o terasă, la care accesul se face printr-o scară metalică în colimason. Balustrada este una simplă, din patru rigle de lemn, aşezate orizontal, la o distanţă egală între ele. Terasa ocupă întreaga lăţime a clădirii şi se sprijină pe grinzi încastrate în zid. Nu se remarcă niciun stil artistic anume. A fost urmărit strict aspectul funcţional al construcţiei.

Lipită de casa descrisă mai sus, se găseşte o altă casă, aflată într-o stare avansată de degradare (Fig. 19). Ţinând cont de

caracteristicile sale, o datăm în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Important pentru noi este că acest edificiu mai păstrează, la etaj, urmele unei foste terase. Şi această terasă a fost amplasată în spatele construcţiei, care avea fațada pe strada nr. I. Ca dimensiuni, terasa ocupa mai bine de jumătate din lungimea etajului, ea fiind amplasată în partea stângă, asimetric. Nu s-au mai păstrat elementele decorative. Singurii martori mai sunt grinzile groase din lemn, încă suspendate în aer, care asigurau sistemul de susținere al terasei. În aceste condiţii, putem presupune că nu au existat console metalice și mai mult ca sigur nici balustrada nu a fost realizată din panouri metalice (din fier forjat sau din fontă turnată), ci din lemn.

Figura 19. Casă de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a VI-a, la intersecţia cu str. Mihai Eminescu, se află o casă cu demisol, pe care, ținând cont de elementele decorative, o putem data în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau la începutul secolului al XX-lea (Fig. 20). Demisolul este construit din cărămidă arsă de calitate, în timp ce etajul este realizat din lemn. Ceea ce atrage atenţia la această casă este terasa de mari dimensiuni, amplasată pe întreaga lungime a laturii dinspre curte a casei. Datorită dimensiunilor sale impresionante, în raport cu restul casei, terasa poate fi folosită în diferite activităţi cotidiene, ea jucând rolul unei veritabile camere deschise și răcoroase, în zilele toride de vară din Sulina. Terasa se susţine pe cinci stâlpi din lemn, iar la capăt se termină cu un spaţiu de depozitare închis. În partea inferioară este închisă de o înșiruire de scânduri, care dau privitorului impresia că se află în faţa unui pridvor țărănesc. Ca element decorativ, se remarcă doar o cornișă cu muluri drepte în retrageri, care joacă rolul unei balustrade, în partea dinspre stradă, pentru ca în partea dinspre grădină, balustrada să fie înlocuită de o simplă scândură amplasată orizontal. Ceea ce particularizează această casă, la Sulina, este amploarea terasei. Este posibil ca ea să fie un adaos de secol XX. Spunem acest lucru, deoarece ar fi fost prea mică posibilitatea ca o singură casă să aibe pe trei laturi câte o terasă, un balcon şi respectiv un bovindou, situaţie pe care nu am mai întâlnit-o la Sulina. Pe fațada dinspre strada a IV-a, s-au mai păstrat doar două baghete de lemn (care sugerează lungimea și înălțimea elementului arhitectural) și locul unde au fost amplasate trei grinzi din fier. Având în vedere bovindoul casei, care s-a mai păstrat în mare parte, apreciem că panourile balconului au fost realizate din lemn și că nu au existat console, deoarece nu s-au păstrat, pe suprafaţa exterioară a zidului, încă nerenovat, urmele unor posibile puncte de sprijin. Pe o altă latură a casei, s-a mai păstrat un bovindou cu două ferestre în partea exterioară și cu câte o fereastră pe laturi. El este construit în întregime din lemn, nu prezintă elemente decorative, dar se particularizează prin faptul că acoperișul este în două ape, caz izolat la Sulina (Figurile 20-21-22).

Figura 20. Casă de pe strada a VI-a, la intersecţia cu str. Mihai Eminescu. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 21. Casă de pe strada a VI-a, la intersecţia cu str. Mihai Eminescu (detaliu). Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 22. Casă de pe strada a VI-a, la intersecţia cu str. Mihai Eminescu (detaliu). Foto: Gigi Dumitru Olariu

Balcoane

Pe strada I, la malul Dunării, a mai rămas în picioare celebrul Hotel Camberi, construit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Fig. 23). Astăzi se află într-o stare proastă de conservare. Inclusiv prelata pusă pe întreaga fațadă, care avea rolul de a proteja trecătorii de eventualele desprinderi de tencuială, dar şi acela de a masca starea deplorabilă în care se află edificiul, s-a desprins şi s-a rupt în bucăți. În aceste condiţii, cele două balcoane ale edificiului au ieşit la lumină, putând fi analizate la faţa locului, fără a mai fi nevoiți să apelăm la fotografiile de arhivă. Clădirea are două etaje. La primul etaj, iese în evidență un balcon de mari dimensiuni, ocupând lungimea întregii faţade. El avea rolul de a deservi sălile de festivităţi ale fostului hotel, amplasate la ceea ce numim „piano nobile”. În definitiv, este vorba de un spaţiu de prestigiu, care leagă interiorul hotelului cu spaţiul exterior. Aici se puteau prezenta ținutele de gală ale participanților la diferite evenimente organizate în sălile de festivități ale hotelului, şi tot aici se putea socializa în aer liber, în serile aglomerate şi călduroase. Balconul este realizat în întregime din fier forjat, cu pardoseala din lemn, care, datorită trecerii timpului şi lipsei oricărei renovări, a

dispărut. Iese în evidență bogăția detaliilor ornamentale, aceasta dând impresia unui veritabil *horror vacui*. Motivele de bază sunt un „S” şi un „C”, care, printr-o volutare mai accentuată şi o combinare repetitivă, formează un entrelacs completat, la distanţe regulate, de câte o palmetă. La mijlocul balconului, într-un cerc, este amplasată o stea de tablă cu cinci colțuri.

Datorită contrastului estetic dintre stea şi celelalte motive decorative, suntem tentaţi să credem că aceasta a fost amplasată, la un moment dat, în epoca comunistă, probabil în anii ’50, înlocuind un blazon sau un element decorativ mai vechi. Şi balconul de la etajul al doilea mai păstrează, la mijloc, acelaşi cerc, care, acum şi-a pierdut steaua sau un alt motiv ornamental. Balconul de la etajul I se sprijină pe o serie de console din fier forjat, cu o grosime mai mare decât cea a balustradei balconului, care se caracterizează printr-un entrelacs aglomerat, puţin greoi, care pornește de la o variațiune pe tema literei „S”. Balconul de la etajul al doilea este de mici dimensiuni, ocupând doar spaţiul din faţa unei uși amplasate la mijlocul registrului. Balustrada reia întocmai motivele ornamentale care se regăsesc la etajul I. Singura diferență este la nivelul consolelor, în acest caz ele fiind de dimensiuni mai restrânse, limitându-se la forma de bază a unui „S” volutat. Stilul este unul eclectic, păstrând un gust pentru ornamentele volutate şi aglomerate, care dau senzația unei dantelării ce contrastează cu sobrietatea, lipsită de alte decoraţiuni, a fațadei hotelului Camberi.

Figura 23. Hotel Camberi (detaliu). Foto: Gigi Dumitru Olariu

Tot pe strada I, nu departe de hotelul Camberi, se află un alt edificiu impozant, cu un etaj, databil în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Fig. 24-25). Stilul clădirii este neoclasic, cu elementele decorative puţin ieşite în relief, aşa cum mai întâlnim în restul Dobrogei, în Valahia sau în Balcani. La etaj, clădirea prezintă patru balcoane, de lungimea a câte unui panou sau a câte două. Stilistic, balustrada balcoanelor nu este compatibilă în totalitate cu faţada întregului edificiu, deoarece este sesizabilă o uşoară sensibilitate neogotică, caracterizată de o rigiditate a formelor geometrizate. Grilajul este alcătuit din elemente din fontă turnată, identice ca formă, aşezate pe verticală, una în continuarea celeilalte. Motivul decorativ este un arabesc geometrizat. Consolele se reduc la nişte simple bare de fier, puţin curbate.

Figura 24. Casă cu balcon de pe strada I. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 25. Casă cu balcon de pe strada I. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada I, la extremitatea estică, se află palatul Comisiunii Europene a Dunării, edificiu finalizat în anul 1896 (Fig. 26-27, 28, 28A, 28B). Clădirea administrativă impresionează şi astăzi prin dimensiunile sale deosebit de mari, în raport cu celelalte construcţii private sau publice din Sulina. Realizată în stil neoclasic, clădirea are, la etaj, trei balcoane construite din zidărie.

Deasupra intrării principale, sub frontonul principal și în fața unei ferestre trifore, se află un balcon de mari dimensiuni. El a avut inițial și funcția de reprezentare, aici ieșind, pentru a ține discursuri publice, cu diferite ocazii importante, personalitățile care au lucrat în cadrul Comisiunii Europene a Dunării sau liderii politici importanți, care au călcat pragul instituției. Structura balconului este una simplă, balustrada fiind alcătuită din niște baluștri drepți, ornați la mijloc de un motiv circular, întrerupți la distanțe simetrice de câte un stâlp paralelipiped dreptunghic, care are rolul de a susține o lisă masivă realizată și ea din beton.

Lipsesc elementele de feronerie, grinzile exterioare și consolele. În plus, la cele două extremități ale fațadei, în pandant, mai sunt amplasate încă două balcoane din beton, ele având, de data aceasta, niște dimensiuni cu mult mai reduse. La fel ca în cazul balconului principal, cele două balcoane laterale reiau elemente ornamentale și structurale: baluștrii drepți, decorați la mijloc cu un element circular, stâlpii puternici de susținere a lisei masive din beton.

Ca un element decorativ și constructiv suplimentar, în cazul celor două balcoane de mici dimensiuni mai apar câte două console din beton, care fac trimitere la formele specifice consolelor cioplite în lemn. Este posibil ca și balconul principal să fi fost prevăzut inițial cu console asemănătoare, dar care au fost îndepărtate la un moment dat, probabil după restaurările din urma bombardamentului din timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Din păcate, imaginile de epocă, capturate în poziții neavantajoase nouă sau care nu au o rezoluție bună, nu ne pot confirma în mod irefutabil această presupunere, care se bazează pe o anumită logică arhitecturală de bun simț, dar și pe un anumit echilibru estetic al fațadei, care se cerea împlinit, prin existența unor console de susținere (sau cu rol strict decorativ) ale balconului principal.

Figura 26. Palatul Comisiunii Europene a Dunării (detaliu).
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 27. Palatul Comisiunii Europene a Dunării (detaliu).
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 28. A. Fațadele CED. Realizat de Gigi Dumitru Olariu

Figura 28. B. Fațadele CED. Realizat de Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, la intersecţia cu strada Mircea Vodă, se află o elegantă clădire cu etaj, databilă la începutul secolului al XX-lea (Fig. 29). Din păcate, ea este într-o stare jalnică de conservare. Caracteristica generală a construcţiei este aceea de simplitate. Deşi ferestrele, uşile sau zidurile nu prezintă niciun element decorativ, totuşi, casa se remarcă printr-o distincție aparte. Aceasta este dată de un elegant balcon cu balustradele din fier forjat. Liniile curbe sau ondulate descriu câte un element floral de mari dimensiuni, ce se repetă în total de patru ori. Pe marginile superioare şi inferioare este amplasat un bandou cu cercuri poziționate la o oarecare distanță, care dau şi ele distincție, neaglomerând compoziţia. Liniile sunt ample, armonioase, făcute cu multă măiestrie. Meșterul fierar nu a vrut să

impresioneze prin încărcătura decorativă, ci s-a rezumat la un model simplu, dar care impresionează prin sobrietate. Balconul se sprijină pe două console din fontă. Modelul turnat pleacă de la un „S” care îşi transformă volutele în nişte vrejuri. Stilul de execuţie este unul eclectic.

Figura 29. Casă cu balcon de pe strada a II-a, la intersecţia cu strada Mircea Vodă. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Între străzile nr. I şi II este amplasată o casă cu etaj, din secolul al XIX-lea, construită de-a lungul străzii Mihai Eminescu (Fig. 30). În aceste condiţii, clădirea prezintă particularitatea de a avea trei fațade. Fațada principală, de pe strada I, se caracterizează prin austeritate. Singurele elemente decorative ale fațadei sunt sprâncenele de cornișă drepte și platbandele simple. În schimb, pe latura lungă, din dreptul străzii Eminescu, spre stânga, iese în evidență un elegant balcon din fontă. Balconul nu s-a păstrat în întregime, până în zilele noastre, deoarece atât un panou lateral, cât şi pardoseala din lemn au dispărut, odată cu trecerea timpului. Panourile din fontă turnată se remarcă printr-un decor încărcat, fiind folosite benzi cu împletituri geometrice în stil neoclasic. Balconul se sprijină pe trei console simple din fier forjat, care descriu forma unui „S” bifurcat la un capăt, cu

terminațiile în volute. Ceea ce ne mai atrage atenţia este balconul cu vedere spre strada a II-a. În ultimele decenii i s-au adus intervenții masive, singurii martori ai formei inițiale fiind grinzile de fier, pe care se sprijină balconul, şi trei console din fier forjat, care sugerează o linie sinuoasă, simplă. Balconul se întindea pe întreaga lungime a fațadei. Între timp, el a fost închis, prin adăugarea unui șir de ferestre, iar în locul panourilor originale au fost aplicate mai multe scânduri orizontale suprapuse. Pentru învelitoare au fost folosite plăcile ondulate de azbest. Intervențiile contemporane fac notă discordantă cu întregul edificiu, dând impresia unei improvizații nereușite, realizate cu mijloace financiare reduse şi cu o mână de lucru necalificată pentru intervenţia pe o clădire din secolul al XIX-lea. Terasa închisă este lipsită de orice fel de element decorativ, fiind urmărită doar dimensiunea utilitară a ei, aceea de a izola termic spaţiul din dreptul ferestrelor etajului I.

Figura 30. Casă cu balcoane între străzile nr. I şi II.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, la mică distanță de intersecţia cu str. Cuza Vodă, se află o casă din secolul al XIX-lea, astăzi nelocuită, a cărei terasă se află într-o stare avansată de degradare (Fig. 31). Și în acest

caz, singurii martori de epocă au mai rămas doar grinzile de fier, lipsite, de această dată, de orice fel de console. Inițial terasa se întindea pe întreaga lungime a fațadei. Odată cu trecerea timpului, întreaga balustradă a dispărut, în zilele noastre mai păstrându-se doar o treime a terasei, în partea dreaptă. Conservarea acestei treimi a fost posibilă datorită unei intervenții ulterioare, pe care o datăm în a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin care o parte a terasei a fost închisă, creându-se un spațiu de depozitare. Crearea unei cămări exterioare, amplasate la o extremitate a terasei, nu determină un dezechilibru estetic pentru ansamblul fațadei edificiului, așa cum ne-am fi așteptat, ci, dimpotrivă, oferă o atmosferă de pitoresc și inedit, specifică lumii balcanice.

Figura 31. Casă cu balcon de pe str. Cuza Vodă.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, nu departe de intersecţia cu str. Ion Ghica, se află o clădire cu un etaj, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, construită în stil neoclasic (Fig. 32).

Din păcate, edificiul se află într-o puternică stare de degradare, învelitoarea de tablă, deteriorată în partea inferioară, determinând distrugerea unor bucăți semnificative din atic. La etaj, în zona mediană, spre stânga, s-au mai păstrat doar trei console din fier forjat, alcătuite dintr-o alăturare decorativă, care repetă în diferite poziții forma unui „S” terminat în volute. Impresia generală pe care o lasă cornișele asupra privitorului este aceea a unui element decorativ bogat, care, în definitiv, fructifică într-un mod creativ un singur element ornamental: S-ul.

Din păcate nu s-a mai păstrat până în zilele noastre elevația balconului. Putem presupune că ea a fost alcătuită din patru panouri din fier forjat sau din fontă turnată, încadrabile unei sensibilități estetice specifice stilurilor artistice „neo-”, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Oricum, singurii martori care s-au mai păstrat ne pot da o impresie despre rolul decorativ pe care l-a jucat balconul în cadrul întregii faţade a edificiului.

Pe de-o parte, luând în considerare specificul sever al fațadei neoclasice, balconul din fier forjat (şi poate cu panouri din fontă) a dat personalitate fațadei, printr-o notă de eleganță a liniilor curbe şi de aerisire a spaţiilor dominate de liniile şi formele drepte ale elementelor de zidărie.

Pe de altă parte, balconul din fier face o notă aparte față de întregul ansamblu al edificiului, fără a face însă şi o notă discordantă, deoarece el nu urmează aceeași concepție stilistică gândită pentru elementele de zidărie, însă o completează într-un mod fericit, printr-o inserție de fast decorativ pornit de variațiunile pe tema unui S terminat în volute.

Figura 32. Casă cu balcon de pe strada a II-a.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, nu departe de intersecţia cu str. Ion Ghica, se află o casă cu etaj, pe care o putem data în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Fig. 33).

Dacă în exemplul precedent, tocmai datorită faptul că edificiul a fost părăsit, s-au păstrat majoritatea elementelor decorative din tencuială şi o parte a feroneriei care a compus balconul, în exemplul de faţă casa este încă locuită, suferind o renovare completă a faţadei, materializată în anumite intervenţii agresive la nivelul ferestrelor, balconului şi probabil şi a elementelor decorative din stuc.

Mai precis, vechea tâmplărie a ferestrelor din lemn a fost înlocuită complet cu o alta din PVC, care a diminuat mult din farmecul de epocă al clădirii.

Din fericire, ne mai putem face o imagine despre cum arăta inițial edificiul, deoarece s-a mai păstrat cea mai mare parte a tâmplăriei uşilor şi ferestrelor de la parter. În plus, ceea ce dă personalitate construcţiei, nu au fost îndepărtate obloanele de exterior, care ne sugerează că inițial în spaţiile de la parter au fost desfăşurate activităţi comerciale, pentru ca doar la etaj să fie spaţiul de locuit al proprietarilor.

Din păcate, nu ne putem exprima asupra elementelor decorative din stuc şi tencuială, care au împodobit inițial casa, deoarece fațada a suferit o renovare agresivă în ultimii ani.

Mai pot fi identificate nişte platbande pe marginile fațadei şi în zona mediană a edificiului şi la nivelul de separare dintre parter şi etaj, precum şi o sprânceană de cornișă dreaptă, neîntreruptă, deasupra ferestrelor. Toate aceste elemente decorative, extrem de simple, sunt realizate din mortar tras la şablon. La etaj, în zona mediană, iese în evidență un balcon puternic renovat şi el.

Având în vedere alte cazuri asemănătoare din Sulina, suntem tentaţi să credem că inițial balconul a fost realizat din fier forjat sau din fontă turnată. Din păcate, nici consolele, nici panourile laterale nu s-au mai păstrat până în zilele noastre.

Se poate observa foarte uşor că întreaga structură de susținere a balconului a fost refăcută în întregime din nişte elemente de metal sudate. Nu a fost urmărit niciun scop estetic, consolele fiind alcătuite din nişte simple bare drepte de fier.

În partea superioară, panourile au fost înlocuite printr-o soluţie simplă realizată prin alăturarea pe verticală a unor scânduri vopsite. Balconul şi-a păstrat utilitatea, dar nu a mai reținut nimic din aspectul inițial, el fiind complet refăcut, urmărindu-se doar destinația sa strict funcţională.

Figura 33. Casă cu balcon de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Bovindouri

Pe strada a II-a, la intersecţia cu strada C. A. Rosetti, se află o casă cu etaj, construită în stil neoclasic (Fig. 34). O datăm în a doua parte a secolului al XIX-lea. Din păcate, casa este într-o proastă stare de conservare, jumătate părând a fi nelocuită, iar cealaltă jumătate, locuită, a suferit intervenţii contemporane neinspirate, cum este cazul instalării unor ferestre de tâmplărie PVC, care fac notă discordantă cu întreaga armonie estetică a clădirii. Pe faţada principală, la mijlocul etajului, se află un frumos bovindou.

Deşi întreaga decoraţie a faţadei casei, realizată în stil neoclasic, este realizată din stuc şi mortar tras la şablon, bovindoul este construit şi decorat în întregime din lemn. El se sprijină pe trei elegante console din fier forjat. În ceea ce priveşte elementele decorative ale feroneriei, ies în rezalit mai multe bare în formă de

volută (care dau impresia de lejeritate, aproape de suspendare în aer a bovindoului), iar pe înălțimea peretelui, ca element de sprijin, este folosită o bandă în care alternează motive geometrice simple: romburi şi cercuri. La baza bovindoului, ca elemente decorative, apar patru casetoane pătrate, în centrul cărora este (a fost) amplasat câte un romb. Casetoanele sunt amplasate sub fiecare fereastră.

Din păcate, s-a mai păstrat doar un caseton relativ complet, celelalte pierzându-şi între timp rombul din centru. Deasupra ferestrelor, tot ca element decorativ, a mai fost amplasat câte un caseton îngust, dreptunghiular, cu un motiv decorativ „în diamant" (asemenea unui bosaj în diamant). Sub învelitoare mai apare o cornișă din lemn, cu o succesiune de muluri simple, încoronată de un bandou festonat cu un motiv vălurit cu perforații.

Figura 34. Casă cu bovindou de pe strada C. A. Rosetti.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, la numărul 320, se află o casă cu parter (Fig. 35). Construcția poate fi datată în anii '30-'50 ai secolului trecut, fiind influențată de funcționalismul specific acelor ani. Întregul acoperiș a

fost modificat în ultimii ani, fiind supraînălțat. Din păcate, modificările aduse fac notă discordantă cu restul edificiului, neexistând o compatibilitate perfectă între stilul construcţiei şi acoperiș. Suntem interesați aici de bovindoul casei, care ocupă suprafaţa unei treimi din întreaga lungime a fațadei. Acest bovindou pune probleme de clasificare, deoarece el nu mai reprezintă o simplă fereastră ieșită în rezalit față de planul zidului, ci ocupă aproape suprafaţa unei jumătăți de încăpere. La limită, poate fi considerat şi o terasă închisă. De altfel, se poate observa că, la un moment dat, una dintre ferestrele laterale a fost transformată într-o ușă de acces în clădire. Modificarea este observabilă cu ochiul liber, deoarece noua ușă nu a mai păstrat lățimea inițială a ferestrei, locul rămas liber fiind zidit, rămânând la vedere vechiul ancadrament al ferestrei. Ca elemente decorative, se remarcă un bandou deosebit de lat, în registrul superior, realizat din caneluri, care poate juca şi rolul unei cornișe. Ancadramentele ferestrelor sunt realizate din acelaşi model canelat. Elementele decorative sunt făcute din mortar tras la șablon. Acoperișul actual este unul în două ape şi învelitoarea este din tablă.

Figura 35. Casă cu bovindou de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, la intersecţia cu strada Eminescu, se află o casă cu etaj, databilă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Fig. 36). Pe fațada principală, la mijlocul catului de sus, amplasat între două alte ferestre, care joacă aproape rolul unor voleţi, se găseşte un bovindou realizat în întregime din lemn. Este un bovindou dublu, compus pe lungime din două ferestre, iar lățimea este de dimensiunea unei ferestre simple. La bază, ca elemente decorative, se remarcă mai multe casetoane în interiorul cărora sunt amplasate două elemente geometrice suprapuse: un dreptunghi cu colţurile tăiate în semicerc, peste care este aşezat un romb. Ca elemente de susținere sunt folosite, de această dată, trei grinzi de fier, care se rezumă doar la o funcție structivă, ele neavând nicio valoare artistică. Pe cele două extremități, grinzile mai sunt sprijinite de câte o bară din metal, care joacă rolul unei console, şi ea complet lipsită de o calitate estetică. Spre deosebire de alte cazuri, aici lipsesc consolele din fontă sau fier forjat, care dau eleganță fațadei.

Figura 36. Casă cu bovindou de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a II-a, în spatele parcului în care se află Monumentul Marinarilor Eroi, se află o elegantă casă cu etaj din secolul al XIX-lea (Fig. 37). Edificiul se remarcă prin îngustime, fiind condiționat de lățimea mică a frontului pe care a fost construit. La etaj, pe fațadă, au putut fi amplasate un bovindou dublu, flancat de două ferestre duble laterale, care dau impresia unui panou central străjuit de cei doi voleţi laterali, iar pe marginile clădirii au mai încăput doar două platbande cu caneluri terminate, în partea superioară, cu câte un capitel compozit. Din păcate, edificiul este nelocuit, începând să iasă la iveală primele semne de degradare. Mai mult, în ultimii ani au fost operate câteva modificări neinspirate: panourile de la baza bovindoului, care mai păstrau câte un caseton decorat la mijloc cu o floare de mici dimensiuni au fost înlocuite, într-un mod impropriu, cu nişte scânduri cu striații folosite de obicei pentru pardoseala teraselor; totodată, cercevelele originale au fost înlocuite, tot într-un mod neinspirat, cu o tâmplărie albă de PVC, care face notă discordantă cu întreg universul estetic al fațadei. Din structura originală a bovindoului s-au mai păstrat doar cadrul de susținere din fontă (care nu este compus de această dată din grinzi metalice, ci din nişte simple bare metalice) şi consolele din fontă, care descriu o linie sinuoasă simplă, peste care au mai fost adăugate, la extremități, două volute din fier forjat, ce dau un plus de eleganță discretă. Avem de-a face, în acest caz, cu o renovare agresivă, situație care se întâlnește, din păcate, și în multe alte cazuri. În ceea ce privește tâmplăria, la colţurile bovindoului s-au mai păstrat nişte platbande de lemn, cu un capitel cu muluri drepte în retrageri; în partea superioară, sub cornișă, se poate observa un șir de denticuli, iar cele mai reprezentativ element decorativ este reprezentat de o pazie compusă din nişte motive ce preiau forma lirei folosite de obicei pentru împodobirea părții superioare a frontonului de la stradă al caselor lipovenești. Acoperişul este aproape orizontal, iar învelitoarea este din tablă.

Figura 37. Casă cu bovindou de pe strada a II-a.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada a III-a, la intersecție cu str. Tudor Vladimirescu, se află o casă cu etaj (Fig. 38-39). Edificiul, databil în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este într-o situaţie inedită, deoarece parterul este locuit şi etajul este complet abandonat. Datorită acestei stări de fapt, fațada de la parter a suferit intervenții majore, care au șters complet personalitatea originală a clădirii. A fost realizată o reabilitare termică, prin izolarea termică a pereţilor, înlocuirea vechilor ferestre din lemn cu o tâmplărie PVC, placarea cu gresie a fundaţiei şi a cadrelor ferestrelor, precum și instalarea pe un perete exterior a două aparate de aer condiționat. În schimb, etajul clădirii este complet nelocuit, aflându-se într-o stare avansată de degradare. Pereţii de la etajul clădirii au fost realizați în întregime din lemn şi mai păstrează, pe

latura dinspre strada a III-a, resturile unui fost bovindou. Până în zilele noastre s-au mai păstrat, din păcate, doar partea superioară a bovindoului şi o parte a scheletului lateral şi de jos. Având ca reper alte exemple mult mai bine conservate la Sulina, putem presupune că acest bovindou a fost realizat în întregime din lemn, inspirat fiind, la nivel estetic, de universul estetic neoclasic. Ca un ultim martor decorativ al tâmplăriei, s-a mai păstrat, în partea dreaptă, sus, un fragment de capitel cu trei muluri drepte în retrageri. În ceea ce priveşte partea de feronerie, s-au mai păstrat, la extremități, două console din fier forjat, care au avut un rol decorativ, nu unul de susținere. Decorul a fost realizat din S-uri şi C-uri adosate, cu terminațiile sfârşite în volute. Acoperişul este în pupitru, aproape orizontal, şi învelitoarea este din tablă.

Figura 38. Casă cu bovindou de pe strada a III-a.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 39. Casă cu bovindou de pe strada a III-a (detaliu).
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada Costache Negri, la intersecţia cu str. a III-a, se află o casă cu demisol, databilă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau la începutul secolului al XX-lea (Fig. 40). Ca un element arhitectural particularizant se remarcă un bovindou realizat din lemn. În ceea ce priveşte elementele de susținere, consolele sunt absente, întreaga structură sprijinindu-se doar pe nişte grinzi metalice. Lățimea bovindoului este cea a unei ferestre duble. Spre deosebire de alte exemple regăsite la Sulina, în cazul de faţă, bovindoul se individualizează prin prezenţa unui panou de lemn, în partea mediană a fațadei, care este completat la dreapta şi la stânga, asemenea unor voleți laterali, de câte o fereastră dublă. Lipsesc elementele decorative, atât în partea superioară, cât şi în partea inferioară fiind amplasate doar nişte simple plăci de lemn separate de câte o baghetă, care dau iluzia unor casetoane puţin reliefate. Ca un alt element de individualizare, acoperișul este în trei ape, iar învelitoarea este din tablă.

Figura 40. Casă cu bovindou de pe strada a II-a la intersecție cu str. Costache Negri. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada Costache Negri, nu departe de intersecția cu str. a II-a, se află o casă cu demisol supraînălțat, care oferă clădirii un aspect hibrid, ea putând fi considerată, la limită, şi o casă cu un etaj (Fig. 41). Această impresie este dată şi de faptul că în zona mediană a demisolului, între două mici ferestre amplasate simetric, de o parte şi de alta, se află o ușă de acces în imobil. Deasupra uşii, este amplasat un elegant bovindou, care se remarcă prin dimensiunile sale reduse: în faţă este compus din două ferestre simple, iar pe laturi din câte o fereastră simplă. Lipsesc consolele metalice, iar grinzile (probabil metalice) sunt mascate de un strat de tencuială.

Din păcate, vechile cercevele au fost înlocuite, în ultimii ani, cu o tâmplărie PVC, care aduce un deserviciu serios aspectului estetic general al imobilului. Stilistic, se remarcă un gust decorativ neoclasic, remarcându-se casetoanele simple de la baza bovindoului, dar mai ales platbandele canelate din lemn, amplasate pe înălţime, la colțuri şi în zona mediană a fațadei, terminate cu un capitel alcătuit din muluri drepte în retrageri.

În acest caz, lipsesc casetoanele înguste de deasupra ferestrelor, care, în alte cazuri, fac tranziția la cornișă. Acoperișul este în pupitru, aproape orizontal, și învelitoarea este din tablă. Edificiul poate fi datat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau la începutul secolului al XX-lea.

Figura 41. Casă cu bovindou de pe strada Costache Negri. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada I, nu departe de Căpitănia Portului Sulina, se află o casă cu etaj, datată, deasupra ușii de acces în clădire de la parter, în 1901 (Fig. 42). Din păcate, clădirea, construită într-un stil neoclasic, a suferit o renovare agresivă în ultimii ani, ocazie cu care întreg universul detaliilor de epocă a fost îndepărtat sau a fost retușat într-o manieră grosieră.

Ne referim aici la înlocuirea vechilor cercevele din lemn cu o tâmplărie albă din PVC; apoi, în ceea ce privește elementele decorative din zidărie, platbandele, ancadramentele ușilor și ferestrelor, sprâncenele de cornișă și cornișa au fost refăcute sau retușate într-o manieră lipsită de finețe, fapt ce a diminuat semnificativ din specificul și farmecul clădirii. Într-un mod miraculos, singurul

element de arhitectură care s-a păstrat intact este bovindoul. Acesta este amplasat la etajul clădirii, la mijloc, fiind flancat de câte două ferestre duble. Pe lungime, bovindoul este alcătuit din două ferestre duble, iar pe lăţime din câte o fereastră dublă. La bază, se remarcă, într-un mod cu totul deosebit, o serie de casetoane alcătuite din câte un oval ieşit în relief, decorat în zona centrală cu trei baghete, încadrat într-un dreptunghi, care în cele patru colţuri are prevăzute câte o formă triunghiulară ieşită în relief, curbată pe latura interioară. Casetoanele, vopsite în brun şi alb (opţiune care pune şi mai mult în relief elementele de decor) sunt separate, pe verticală, de câte o baghetă cu muchiile tăiate în formă de diamant.

Ferestrele se întind până sub cornișă, fără a mai fi continuate, ca în alte cazuri din Sulina, cu un alt mic caseton sau cu o platbandă care joacă rolul frizei.

În schimb, se remarcă, în partea superioară, o cornișă compusă din muluri în retrageri, amplă şi elegantă în acelaşi timp. În ceea ce priveşte elementele de feronerie, bovindoul se sprijină pe cinci grinzi metalice subţiri, care sunt completate de trei bare de fier, cu rol de console, decorate cu vrejuri adosate, asemenea unor volute, realizate din fier forjat. Acoperişul este în pupitru, aproape orizontal, şi învelitoarea este din tablă.

Figura 42. Casă cu bovindou de pe strada I. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada I, nu departe de intersecţia cu str. Cuza Vodă, se află o casă cu etaj, astăzi nelocuită, databilă la începutul secolului al XX-lea (Fig. 43). Imobilul se află într-o stare avansată de degradare, mai ales în jumătatea superioară. La etaj, la mijlocul fațadei este amplasat un bovindou, flancat pe laturile sale de două ferestre duble. Pe lungime, bovindoul este compus dintr-o fereastră dublă, continuată pe cele două extremități de câte o fereastră îngustă, care probabil înlocuiește astăzi un vechi panou de lemn. Lățimea elementului arhitectural este de dimensiunea unei ferestre duble.

Din păcate, bovindoul, la fel ca restul clădirii, se află într-o stare avansată de degradare. Mai mult, majoritatea elementelor originale au fost înlocuite, la un moment dat, cu niște scânduri simple de lemn, bătute pe verticală, probabil în locul vechilor casetoane.

Cu toate acestea, acest bovindou se particularizează, în cadrul celorlalte elemente arhitecturale similare din Sulina, prin patru console drepte, asemenea unor denticuli, care ţin locul cornișei, acestea fiind amplasate imediat sub acoperișul în pupitru, cu o înclinație aproape orizontală, învelit în tablă.

Cornișele bovindoului completează stilistic universul decorativ al fațadei edificiului, care este caracterizat mai degrabă de formele severe specifice unui eclectism dominat de repertoriul de elemente specifice neoclasicismului.

Ne referim aici la șirul de denticuli de sub cornișa lată, realizați din mortar, care mai păstrează urmele unui bandou îngust în care a fost incizat un model compus dintr-o alternanță de romburi mari şi mici; dar şi la consolele din lemn, puternic ieșite în afară, de sub acoperiș.

Lipsesc elementele decorative din feronerie, şi ne referim aici la consolele din fier forjat sau din fontă turnată. Singurele elemente din metal sunt cele trei grinzi metalice de la baza bovindoului, care au rol de susținere. Acoperișul este în pupitru, aproape orizontal, şi învelitoarea este din tablă.

Figura 43. Casă cu bovindou de pe strada I.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada I, nu departe de intersecţia cu str. Păcii, se află o casă cu etaj, construită într-un stil neoclasic, pe care o datăm în prima jumătate a secolului al XX-lea (Fig. 44). Din păcate, edificiul a suferit o renovare agresivă în ultimii ani, fiind înlocuite ferestrele de lemn cu tâmplărie PVC, la care s-a adăugat şi câte un rulou exterior din tablă albă, care fac un deserviciu estetic întregului edificiu, diminuându-i din personalitatea exterioară şi din valoarea artistică.

Din păcate, cele mai agresive intervenţii au fost realizate la nivelul bovindoului amplasat în partea centrală, spre dreapta, a etajului I. În prezent, jumătatea superioară a bovindoului este acoperită de o fereastră cu trei canate, iar lăţimea de câte o fereastră cu un canat. În partea inferioară, toate elementele de tâmplărie au fost îndepărtate, acestea fiind înlocuite cu un perete din zidărie, lipsit de

orice dimensiune artistică. Ba mai mult, am putea spune că întregul echilibru estetic al bovindoului a fost destabilizat, deoarece zidul masiv din jumătatea inferioară dă privitorului o impresie greoaie, care face o notă discordantă cu formele simple, dar elegante ale restului fațadei.

În acest caz, avem de-a face cu efectele nefaste ale unei renovări agresive. Lipsesc elementele de feronerie, precum consolele din fier forjat sau din fontă, iar cel mai probabil grinzile de fier, cu rol de susținere, au fost acoperite cu un strat de mortar. Acoperişul este în pupitru, iar învelitoarea este din tablă.

Figura 44. Casă cu bovindou de pe strada I.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada I, nu departe de intersecţia cu str. Mircea Vodă, se află o casă prevăzută cu un bovindou la etaj (Fig. 45). Doar parterul este încă utilizat, etajul, fiind părăsit, acesta începând să dea primele semne exterioare de degradare. Deşi fațada nu este foarte mare, ea păstrează, la etaj, un bovindou de dimensiuni generoase, compus din două ferestre cu canat dublu, despărțite de un panou de lemn la mijloc,

iar pe lățime are prevăzută câte o fereastră cu canat dublu. De o parte și de alta a bovindoului, asemenea voleților unui triptic, este amplasată câte o fereastră dublă. La un moment dat, întreaga fațadă a edificiului a suferit niște intervenții majore de modernizare și izolare termică, nefericite, însă, din punct de vedere estetic. Dacă la parter zidurile exterioare au fost placate cu gresie, la etaj, s-a optat pentru o placare cu scânduri de lemn bătute pe orizontală. Cu acea ocazie, inclusiv bovindoul a fost placat cu scânduri de lemn, fiind îndepărtate, în acest fel, toate elementele originale de tâmplărie. Ferestrele se întind pe înălțime, până sub acoperiș, lipsind, în acest caz, casetoanele înguste de separare a ferestrei de acoperiș sau o placă simplă din lemn, cu rol de friză. De asemenea, lipsește și cornișa. Acoperișul, în pupitru și acoperit cu tablă, cade direct deasupra ferestrelor, fără un element arhitectural de tranziție. Lipsesc elementele de feronerie, atât grinzile, cât și consolele. În acest caz, s-a optat pentru cinci console din lemn, care au rolul de susținere a întregului bovindou.

Figura 45. Casă cu bovindou de pe strada I.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Prispe, geamlâcuri şi foișoare

La Sulina, prispele sunt prezente doar în cazul caselor de tip rural, care, de cele mai multe ori, au plan dreptunghiular – acestea fiind, de obicei, case tricelulare – şi, în mai puține cazuri, plan în forma literei L. În marea lor majoritate, casele sunt poziționate cu fațada laterală paralelă cu strada, ele fiind retrase de la aliniament, pentru ca în spaţiul liber rămas să apară o grădiniță cu flori sau un umbrar format din viță de vie. Fațadele principale sunt îndreptate către curți, acestea prezentând, de multe ori, câte o prispă îngustă, care se sprijină pe câțiva stâlpi simpli de lemn, vopsiți în albastru, verde sau maro (Fig. 46). Au fost identificate şi câteva exemple în care fațada principală a fost dispusă paralel cu strada, dar menținând, totuşi o mică retragere din aliniament (Fig. 47). Uneori, prispele sunt atât de înguste, încât au mai degrabă un rol preponderent decorativ, decât unul funcţional. Stâlpii prispelor, câteodată neuniți de nicio balustradă, dau o anumită suplețe fațadei principale şi o aerisesc. În acelaşi timp, separă vizual axele fațadei şi raportul dintre plinuri şi goluri.

Figura 46. Casă cu prispă. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 47. Casă cu prispă. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Se remarcă, în unele exemple, tendinţa de a închide laturile scurte ale prispelor, cu scopul de a bloca curenții de aer sau de a obtura vizibilitatea (Fig. 48). Aceste închideri parţiale pot fi considerate nişte forme hibride, de trecere, de la prispele deschise la geamlâcuri.

Geamlâcul a apărut folosit, în lumea satului dobrogean, relativ târziu, doar din perioada interbelică, şi mai ales din a doua jumătate a secolului al XX-lea, sub influenţa arhitecturii de tip urban, a noilor mode specifice lumii burgheze, dar și dorinţei de a izola termic edificiul construit. În aceste condiţii, se ajunge ca geamlâcurile să fie nişte spaţii de trecere, închise de o tâmplărie folosită în cazul ferestrelor, prevăzută cu o succesiune de canaturi, cu unul sau mai multe ochiuri (Fig. 49).

Figura 48. Casă cu prispă. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 49. Casă cu geamlâc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Foișoarele sunt și mai puțin prezente la casele din centrul istoric al Sulinei. Am identificat doar un exemplu, în cazul caselor de tip rural, și un alt singur exemplu, în cazul unei case de tip urban. În ceea ce privește casa de tip rural, foișorul apare ca un volum de mici dimensiuni adăugat celui principal, având un acoperiș semiautonom, acesta fiind pe jumătate înglobat în structura acoperișului principal. Acoperișul este în trei ape și este învelit cu tablă vopsită (Fig. 50).

Figura 50. Casă cu foișor și lucarnă. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În cazul casei de tip urban, construcția este relativ recentă, putând-o data în a doua jumătate a secolului al XX-lea (Fig. 51). În aceste condiții, acest exemplu nu poate fi considerat a fi unul reprezentativ și specific pentru vechea arhitectură a Sulinei. Foișorul din acest caz este cu plan pătrat și este de dimensiuni relativ mari. Se sprijină, în față, pe două coloane geminate, fără caneluri, care se termină cu câte un capitel simplu, paralelipiped dreptunghic; de cealaltă parte, foișorul se sprijină pe câte o coloană angajată, fără caneluri.

În condițiile în care postamentul casei este înalt, se ajunge la foișor, cu ajutorul câtorva trepte, mărginite de o balustradă puternică, realizată din zid. Coloanele sunt continuate de câte un arc semicircular, peste care apare o friză lată, realizată din mortar, decorată cu elemente de

bosaj lis, tăiate oblic. Streașina iese în evidență, ea fiind sprijinită de o serie de console din lemn, cu o profilatură frumoasă. Acoperișul înalt, este realizat în patru ape și are panta abruptă. Învelitoarea este realizată din tablă vopsită în maro, iar în vârf este așezat un element decorativ din tablă, reprezentând un cocoș alb.

Figura 51. Casă cu foișor. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Arhitectura religioasă este cea care ne oferă singurul alt exemplu de foișor, care ar fi putut servi de model pentru foișorul descris mai sus, care aparține unei case de tip urban. Cum era de așteptat, foișorul monumentului religios, având în vedere și statutul său public, este mult mai complex, din punct de vedere estetic (Fig. 52). El este alcătuit din câte două coloane torsate, cu capitel compozit și alte două coloane torsate angajate, cu același tip de capitel, care susțin câte un arc semicircular. Părțile laterale ale arcelor sunt ocupate

de elemente decorative din stuc, alcătuite din vrejuri stilizate. În partea superioară, la mijloc, arcul este marcat, în locul în care de obicei este plasat ecusonul, de un element decorativ circular, care, probabil, având în vedere disproporția sa în raport cu echilibrul estetic al restului decorațiunilor, este un adaos ulterior. Mai sus, este așezată o bandă decorativă din stuc, formată din palmete și dintr-un șir orizontal de butoni, iar sub streașina ieșită în exterior, susținută de console elegant profilate din lemn, este așezată o friză cu o profilatură simplă, realizată din mortar tras cu șablonul. Acoperișul este aproape plat, realizat din tablă vopsită cu maro, și este încununat cu un element decorativ realizat din tablă, de forma unei urne. Putem spune că acest foișor este unic, în peisajul arhitectural al Sulinei, el putând avea doar o singură influență, la nivelul arhitecturii civile, în ceea ce privește foișorul casei de tip urban, descris anterior.

Figura 52. Foișorul „catedralei" ortodoxe din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Lucarne

În mediul rural din Delta Dunării s-au folosit lucarne la casele tărănești databile în secolele XIX-XX, în condiţiile în care, trebuie precizat, acestea nu au fost un element de construcţie generalizat, ci mai degrabă unul folosit mai rar, deoarece, pe de-o parte, spaţiile acoperișurilor caselor tradiţionale nu au fost folosite ca spaţii de locuit ori depozitare, iar, pe de altă parte, lucarnele au reprezentat o investiţie în plus pentru gospodari[178], care necesita o mână de lucru specializată şi remunerată ca atare. Rolul lucarnelor din zona Deltei Dunării a fost mai mult acela de a ventila spaţiul interior al acoperișului, decât acela de a-l ilumina. De cele mai multe ori, lucarnele au fost de dimensiuni reduse, prezentând, în unele cazuri, şi anumite elemente decorative traforate[179]. La casele cu învelitoare din plăci ceramice sau tablă – databile mai ales în prima jumătate a secolului al XX-lea – s-au folosit lucarnele de versant cu forme dreptunghiulare. La casele acoperite cu stuf sau papură, lucarnele au fost de asemenea de versant, dar au avut un contur curb. În ultimele decenii, în cadrul unui fenomen de reînviere a tradiţiilor arhitecturale dobrogene, se poate constata că lucarnele au început să fie refolosite în raportul de plinuri şi de goluri de la nivelul acoperișurilor. În anumite cazuri, s-a mai păstrat doar forma lucarnelor de odinioară, care în realitate au devenit niște ferestre supradimensionate ale unor spaţii de locuit mansardate sau ale unor săli de mari dimensiuni, destinate activităţilor turistice sau artizanale. În alte cazuri, arhitecții au realizat adevărate „variațiuni pe temă dată”, reinterpretând formele specifice lucarnei în niște elemente arhitecturale noi, dar care fac totuși trimitere directă la morfologia arhitecturală tradițională.

În valorosul *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Delta Dunării*, întocmit de o echipă interdisciplinară coordonată de arh. Ignis Duvagi, pe baza materialului studiat la faţa locului, s-a ajuns la concluzia că „Recent au apărut, de asemenea lucarne de forme diverse în acoperișurile de stuf care au primit diverse funcțiuni. La acoperișurile cu învelitori ceramice se întâlnesc, mai rar, lucarne dreptunghiulare, scunde, acoperite printr-o ușoară rupere de pantă” [180]. Există în spaţiul

[178] (coord.) Ignis Duvagi, *op. cit.*, p. 25.
[179] *Ibidem*, p. 10.
[180] *Ibidem*, p. 11.

dobrogean şi exemple nefericite, în care nu s-a ținut cont de tradiția arhitecturală locală, fiind folosite forme atât nespecifice, cât şi inestetice. Un exemplu, în acest sens, sunt lucarnele triunghiulare din tablă sau lucarnele care depășesc cu mult planul acoperișului ori cele care alterează echilibrul acestuia, printr-o aglomerare a lor, împreună cu celelalte elemente constructive de la nivelul șarpantei [181]. În anumite cazuri, arhitectura contemporană nu a știut, din păcate, să interpreteze şi să integreze în modul cel mai fericit noile tipuri de lucarne, în raport cu echilibrul de plinuri şi de goluri al acoperișurilor, dar şi al construcţiilor, în ansamblul lor. În această ordine de idei, în bibliografia de specialitate s-a ajuns la concluzia potrivit căreia: „Construcţiile noi au în planul acoperișului timpane, lucarne cu forme diverse, nespecifice, neproporționate, adesea prost orientate cardinal, cu numeroase vicii constructive în zonele de tangență cu panta acoperișului”[182].

În ceea ce priveşte Sulina, în urma cercetărilor noastre din teren, am reuşit să identificăm doar câteva exemple de lucarne (Fig. 58-61). Starea de fapt are două cauze principale: pe de-o parte, la Sulina nu au fost folosite lucarnele la o scară foarte mare, situaţie probată de imaginile de epocă; pe de altă parte, modificările aduse șarpantelor şi învelitorilor, mai ales începând din a doua parte a secolului al XX-lea, dar şi degradările accelerate din ultimele trei decenii, survenite în urma lipsei (pentru foarte multe cazuri a) oricărei intervenții de conservare sau de restaurare, au îndepărtat martorii de epocă (vechile lucarne).

Pe strada Independenței, de partea cealaltă a Dunării, în raport cu centrul vechi al Sulinei, la o casă în formă de L (databilă pe la mijlocul secolului al XX-lea), care preia formele arhitecturii tărănești, cu acoperişul învelit cu tablă vopsită în brun-roșcat, poate fi identificată o lucarnă de versant cu pereţi laterali, de formă

---

[181] (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Dobrogea centrală şi Munţii Măcin*, Ordinul Arhitecţilor din România, Bucureşti, 2016, pp. 30-31; (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Delta Dunării...*, p. 11; (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Dobrogea de Sud*, Ordinul Arhitecţilor din România, Bucureşti, 2016, pp. 26, 30-31.

[182] (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul localdin mediul rural. Zona Dobrogea centrală şi Munţii Măcin...*, p. 10.

rectangulară, amplasată pe latura dinspre curte a clădirii. Poziționarea lucarnei nu este simetrică în raport cu dimensiunile întregului acoperiș, ea fiind așezată în apropierea laturii de către stradă, imediat sub coamă. Acoperişul lucarnei este în pupitru, iar învelitoarea sa este din tablă. Această lucarnă se remarcă prin eleganță, datorită coronamentului traforat, realizat dintr-un model vegetal stilizat, precum şi unor pazii traforate, tot în tablă, cu un model denticular, amplasate pe laturile lungi ale elementului constructiv, care este reluat cu succes şi în decorarea marginilor golului dreptunghiular al lucarnei. Pe lângă îndeplinirea unui rol decorativ, această lucarnă a fost gândită pentru misiunea de a asigura mai ales ventilația acoperișului, iluminarea sa având doar un scop secundar (Fig. 54).

Pe strada a II-a, la o casă cu etaj în rezalit, databilă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, având acoperişul învelit astăzi (din păcate) cu plăci ondulate de azbociment, se află o lucarnă de versant cu pereţi laterali, de formă rectangulară, amplasată pe una dintre laturile scurte ale clădirii, în partea superioară, centrată la mijloc, continuând acelaşi nivel de înălţime al coamei (Fig. 53). Deşi întreaga învelitoare a șarpantei a fost înlocuită în a doua jumătate a secolului al XX-lea, lucarna a mai păstrat vechea învelitoare de tablă a șarpantei. Acoperişul lucarnei este în două ape. Cu toate că dimensiunile golului ferestrei sunt relativ mari, totuşi, această lucarnă a avut doar rolul de a ventila şi de a ilumina podul. Acesta nu a fost mansardat şi nici nu a fost folosit ca spaţiu de depozitare, neputând vorbi, în acest caz, nici de o lucarnă-fereastră şi nici de o lucarnă-uşă. Lipsesc elementele decorative, lucarna remarcându-se printr-o sobrietate de tip clasic.

Figura 53. Tip de lucarnă la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În imediata apropiere a pontonului amplasat de cealaltă parte a Dunării, în raport cu centrul istoric al Sulinei, se află o casă cu demisol, databilă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Fig. 54). Din păcate, şi în acest caz, întreaga învelitoare din plăci ceramice sau din tablă a fost înlocuită, cândva, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, cu plăci ondulate de azbociment. Nici lucarna nu a fost cruțată, atât învelitoarea, cât şi cadrul de lemn al ferestrei sau pereţii laterali din lemn au fost înlocuiți cu bucăți de azbociment. La fel ca în cazul precedent, şi această lucarnă este una de versant, cu pereți laterali, de formă rectangulară, centrată la mijlocul pantei, în partea superioară, continuând acelaşi nivel de înălţime al coamei. Diferenţa este dată de faptul că este amplasată pe latura dinspre stradă a clădirii şi că este de dimensiuni mai mari. La o primă vedere, am fi tentaţi să o încadrăm în categoria lucarnelor-ușă sau lucarnelor-fereastră, dar amplasarea ei în partea superioară a șarpantei şi înclinația foarte mică a pantei acoperişului, nu permit utilizarea acestuia ca spaţiu de depozitare a mărfurilor sau ca spaţiu mansardabil de locuit. Nu s-a mai păstrat nici învelitoarea originală, probabil din tablă, ci doar forma acoperişului, în două ape. Lipsesc orice fel de elemente decorative, datorită intervenției agresive de „renovare” cu azbociment. Oricum, presupunem că, la fel ca în cazul precedent, lucarna nu a fost înzestrată,

în forma sa originală, cu pazii sau cu elemente decorative de coronament, venite din universul artistic țărănesc.

Figura 54. Tip de lucarnă la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Pe strada I se află o clădire cu parter şi mansardă, pe care o datăm, luând în considerare caracteristicile estetice şi morfologice, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Fig. 55). Acest edificiu reprezintă una dintre cele mai originale clădiri păstrate până astăzi la Sulina. Clădirea impresionează mai ales prin mansarda fastuoasă, cu acoperişul în două ape, cu rupere de pantă, învelit cu plăci ceramice şi tablă ambutisată, aceasta din urmă aducând un aer urban de inspiraţie franceză în localitate. Edificiul a îndeplinit funcţii comerciale la parter, în timp ce mansarda s-a pretat locuirii, lucru unic la Sulina, în ceea ce priveşte clădirile vechi. Pentru prima şi singura dată, în acest caz, lucarnele nu mai sunt nişte simple lucarne de versant, ci sunt nişte veritabile lucarne-fereastră. În plus, avem de-a face, nu cu una, ci cu şase lucarne: trei amplasate în şir, de-a lungul faţadei, în partea din faţă şi trei în partea din spate a clădirii, care are vedere înspre strada a II-a. Tot în mod singular, avem de-a face, în acest caz, cu un tip de lucarnă-fronton, specifică eclectismului din secolul al XIX-lea, aceasta având partea superioară arcuită, preluând modelul unei

sprâncene de cornișă neobaroce, iar la baza celor două laturi ale fațadei, de-o parte și de alta, câte o volută. Lucarnele, la fel ca restul învelitorii de pe pantele rupte ale mansardei, ce dau spre stradă, sunt învelite cu tablă ambutisată de zinc.

Figura 55. Tip de lucarnă la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În jurul anilor 2000, pe plaja din Sulina, s-a construit un restaurant, de formă aproximativ circulară, fără etaj, dar care se particularizează prin faptul că este acoperit cu stuf, utilizând vechea tehnică a caselor tradiţionale din Delta Dunării (Fig. 56).

Figura 56. Tip de lucarnă la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În partea superioară a acoperișului a fost amplasată o lucarnă arcuită, în formă de ochi. Aceasta are rolul de a ilumina de sus sala mare a restaurantului. Lucarna este acoperită tot cu stuf şi are încorporată o cercevea semicirculară. De această dată, lucarna nu mai este folosită nici pentru a lumina sau pentru a ventila podul, nici pentru a lumina camera de locuit dintr-o mansardă.

Avem de-a face, în acest caz, cu o reinterpretare, într-o chele modernă, a vechilor formule arhitecturale tradiţionale dobrogene. Acest fenomen nu este singular, ci are o oarecare răspândire în Dobrogea ultimilor două decenii (mai ales în zona Deltei), după cum o arată cercetările din domeniu.

Mai mult, această formă de reinterpretare contemporană a modelelor arhitecturale regionale, precum şi folosirea materialelor de construcţie naturale şi locale, este agreată de specialiștii din domeniu[183]. Nu trebuie considerată această tendință de revitalizare a vechilor forme tradiţionale drept o manifestare doar zonală. Ea se încadrează într-un fenomen mai amplu, care s-a constituit aproape într-o modă, exemple similare putând fi identificate, de exemplu, şi în Franţa sau Germania, în regiunile unde casele tărănești erau acoperite cu stuf[184].

---

[183] (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Delta Dunării*..., pp. 16, 24, 26, 27, 30, 32.

[184] https://www.renovation-et-decoration.com/tout-savoir-sur-toiture-en-chaume/ (accesat în 10.11.2022).

La intersecţia străzii a III-a cu str. Ion Ghica se află o casă cu parter, un etaj şi mansardă, construită în jurul anilor 2000 (Fig. 57). Din punctul nostru de vedere, casa nu prezintă vreun interes estetic. Datorită subiectului de analiză, suntem interesați doar de lucarna amplasată pe panta de către stradă a unui acoperiș în patru ape, învelit cu tablă ondulată, vopsită într-o culoare saturată, stridentă, complet inadecvată pentru zona centrală a Sulinei, dar şi pentru tradiția arhitecturală locală.

În plus, lucarna este una triunghiulară, care nu corespunde tradiției dobrogene, şi prin locul în care a fost amplasată, depăşeşte cu mult nivelul de înălţime al coamei acoperişului, producând, în acest fel, un dezechilibru estetic.

Exemplele de acest fel, din păcate, s-au înmulţit în Dobrogea[185]. În acest caz, avem de-a face cu o lucarnă-fereastră, care are rolul de a ilumina podul.

[185] (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Dobrogea de Sud...*, , p. 31; (coord.) Ignis Duvagi, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Dobrogea centrală şi Munţii Măcin...*, p. 30, 34.

Figură 57. Tip de lucarnă la Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Tot o lucarnă triunghiulară, învelită cu plăci de tablă ondulată, se regăsește pe panta de către stradă a unui acoperiș a cărui învelitoare a fost schimbată în ultimele două decenii (Fig. 40).

Din păcate, cu acest prilej, s-a mutilat estetic o frumoasă casă cu bovindou (databilă în a două jumătate a secolului al XIX-lea), amplasată pe strada Costache Negri, la intersecţia cu str. a II-a. Deşi intervenţia nu este atât de agresivă, ca în cazul precedent, şi aici, încă o dată, se poate observa cum tipul de lucarnă triunghiulară, complet nespecific regiunii, a fost integrat pe acoperișul unei case istorice, lucru regretabil, din punctul de vedere al conservării patrimoniului arhitectural cu valoare istorică și artistică. Lucarna are doar rolul de a ilumina podul, golul ei fiind acoperit cu sticlă, în acest fel, nefiind posibilă şi ventilarea acestuia.

Figura 58. Tip de lucarnă întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figura 59. Tip de lucarnă întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

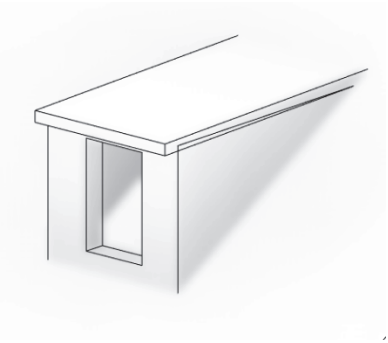

Figura 60. Tip de lucarnă întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figura 61. Tip de lucarnă întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figura 61. Tip de lucarnă întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Elemente decorative

Parament, goluri şi detalii ornamentale în arhitectura laică

Pe lângă balcoane, terase sau bovindouri, fațadele caselor mai sunt prevăzute şi cu alte elemente arhitecturale, la fel de importante, care întregesc personalitatea fiecărui edificiu construit sau îl particularizează, în raport cu alte edificii de acelaşi tip. Amintim aici modul în care a fost realizat paramentul, incluzând detaliile ornamentale cu care acesta a fost înzestrat. De asemenea, nu trebuie neglijate golurile ferestrelor şi porțile carosabile, care sunt înzestrate cu un repertoriu variat de ancadramente, solbancuri, parapete, sprâncene de cornișă, timpane sau casete simple sau prevăzute cu elemente decorative.

Putem distinge o categorie formată din casele de factură urbană, construite într-un stil eclectic, dominat, de cele mai multe ori, de elemente specifice limbajului artistic al neoclasicismului. Aceste clădiri au fost plasate, mai ales, în zona străzilor I şi II, şi au fost prevăzute, în marea lor majoritate, cu un etaj. Fiind realizate într-o manieră „internaţională", specifică zonelor coloniale, cosmopolite, aceste clădiri, datorită însuşirilor lor estetice, nu pot fi atribuite unui grup etnic sau altuia din Sulina.

O altă categorie este cea formată din casele de factură urbană, însă care au fost construite în spiritul arhitecturii cu influențe tradiţionale, specifice întregii Peninsule Balcanice, care, la rândul lor, de cele mai dese ori, sunt prevăzute cu un etaj din lemn. În câteva cazuri, etajul din lemn, ieşit puţin în rezalit, se sprijină pe console cu rol mai mult decorativ. Aceste case pot fi cu greu atribuite ca aparținând unei etnii sau alteia, deoarece ele reprezintă un tip generic răspândit la toate popoarele balcanice, fie că vorbim despre greci, turci, bulgari sau albanezi.

În cele din urmă, a treia categorie este formată din casele de factură rurală, construite întotdeauna fără etaj, care aduc la Sulina, de cele mai multe ori pe străzile III, IV ,V şi VI, tipul de case specific satelor românești sau lipovenești din Delta Dunării şi din Dobrogea, în general. În mod evident, există şi excepţii de la regulă sau soluţii arhitecturale hibride, în care cele trei categorii schițate anterior se combină sau pot fi cu greu catalogate ca aparținând uneia sau alteia.

În ceea ce privește arhitectura eclectică la Sulina, merită să ne oprim asupra anumitor exemple, care ne vor ajuta să înțelegem mai bine specificul arhitectural al localității. În acest fel, în urma cazurilor analizate, vom putea identifica anumite constanțe și excepții de la regulă, în ceea ce privește modul de organizare și de decorare al fațadelor.

În Fig. 62-63 este reprezentată clădirea Hotelului Camberi. Avem de-a face cu o clădire cu plan dreptunghiular – cu fațada principală dispusă paralel cu strada, și cu două fațade laterale –, compusă din parter și două etaje. La un moment dat, presupunem că în perioada interbelică, clădirea a suferit o extindere, în spate. Parterul fațadei principale este organizat în șase axe (3 + 3 goluri), iar etajele unu și doi în cinci axe (1 + 3 + 1 goluri), în timp ce laturile parterului nu pot fi descrise cu precizie, deoarece fotografiile de epocă sunt incomplete, sunt capturate din unghiuri neavantajoase pentru punctul nostru de interes ori sunt acoperite cu verdeață. Putem presupune, însă, că latura stângă, de care astăzi este lipită o construcție recentă, a fost organizată în patru axe (1 + 2 + 1 goluri), în condițiile în care, golul din partea dreaptă, descrie o ușă de acces oarbă. Pe latura dreaptă, mai sunt vizibile astăzi trei axe, la parter (1 + 2 goluri), ultimele două deschideri putând fi atribuite extinderii corpului de clădire, despre care am pomenit deja. La etajele I și II, axele sunt organizate în felul următor: 3 + 1, cu mențiunea că între primele trei goluri ale ferestrelor nu există o distanțare perfect simetrică. Astăzi, în urma modificărilor din secolul al XX-lea, axele de la cele două etaje se prezintă în felul următor: la etajul I (1 + 2 + 2 goluri), iar la etajul II (1 + 5 goluri).

Golurile de la parterul fațadei sunt dreptunghiulare, înalte, ele fiind organizate în felul următor: primul și al patrulea gol reprezintă o deschidere de ușă, iar celelalte reprezintă ferestrele. Atât ușile, cât și ferestrele sunt alcătuite din 2 + 1 ochiuri. Aceeași structură a ferestrelor se repetă și la etaj. La parter, atât ușile, cât și ferestrele nu sunt prevăzute cu ancadramente ori cu alte elemente decorative din stuc sau tencuială. Ele sunt încadrate de niște bosaje simple, suprapuse de câte o casetă goală, care reia forma bosajului simplu. În schimb, la etaje, ferestrele sunt decorate în maniere diferite. La etajul I, pe fațada principală, ferestrele și ușile, înalte, sunt însoțite de câte un ancadrament îngust, realizat din tencuială. Ferestrele mai păstrează un solbanc profilat cu o cavetă lată. Coronamentul ferestrelor este alcătuit din patru frontoane în formă de semicerc și unul triunghiular (în centru), sprijinite pe margine de câte o consolă de mici dimensiuni. Pe fațadele laterale, coronamentul este alcătuit dintr-o sprânceană de

cornișă profilată, orizontală, sprijinită la extremități de câte o consolă de mici dimensiuni, cu rol strict decorativ. La ultimul etaj, deschiderile ferestrelor şi ale singurei uși de la balcon sunt mărginite de un ancadrament îngust, realizat din mortar, cu o profilatură simplă, care, spre deosebire de etajul I, în partea superioară se arcuiește în formă de arc plat. La bază, acestea au un solbanc puternic profilat, în formă de cavetă, iar în partea superioară, o sprânceană de cornișă în formă de arc plat, realizată dintr-o profilatură simplă, trasă la șablon, din tencuială.

În ceea ce privește paramentul, la parter, pe fațada principală, a fost folosit bosajul simplu, iar pe fațadele laterale acesta a fost apareiat cu benzi orizontale. La etajul I, paramentul este lis, iar pe fațada principală, la extremitățile laturilor, se remarcă câte o lezenă cu capiteluri corintice. La etajul al II-ea, spațiile dintre goluri au fost placate cu cărămidă roșie aparentă, excepție făcând parapetul ferestrelor, care a rămas lis. Pe margini se constată prezența unor lezene placate şi ele, la rândul lor, cu cărămidă aparentă, care se termină cu câte un capitel doric. Streașina nu iese în relief, fiind alcătuită dintr-o cornișă simplă.

Odată cu extinderea hotelului au fost făcute intervenții semnificative la nivelul paramentului și al elementelor decorative. În acest fel, au fost îndepărtate toate ancadramentele de uși şi de ferestre, la fel ca şi toate sprâncenele de cornișă ori cărămizile aparente. În locul lor, s-a optat pentru niște ancadramente şi solbancuri înguste, alcătuite din linii drepte, fără nicio profilatură deosebită. Cu excepţia parterului, unde s-a mai păstrat bosajul simplu şi benzile orizontale simple, întreg paramentul este lis. Ca element suplimentar, în urma intervențiilor ulterioare, fațada principală a fost prevăzută cu un fronton simplu, orb, acesta nefiind decorat sau prevăzut cu vreo deschidere.

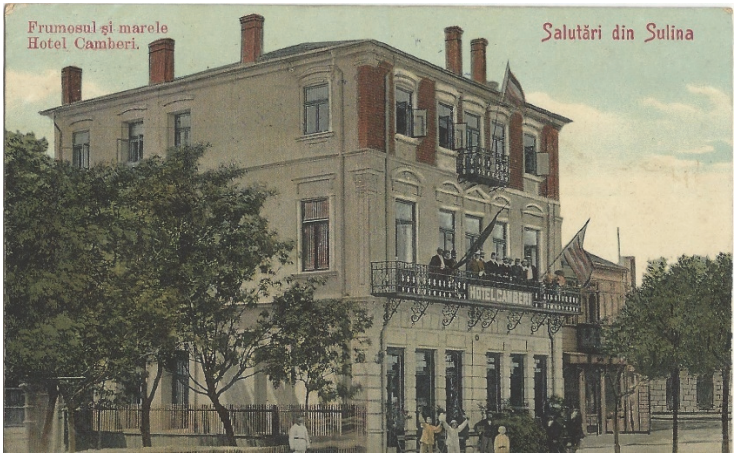

Figura 62. Hotel Camberi. Vedere generală de epocă
(https://mistereledunarii.files.wordpress.com/2018/11/21.jpg)

Figura 63. Hotel Camberi. Vedere generală actuală.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Palatul Comisiunii Europene a Dunării (Fig. 26-28) este clădirea de cele mai prevăzută dimensiuni din Sulina, reprezentând, în acelaşi timp, edificiul cel mai complex, din punct de vedere arhitectural. În acest caz, este vorba de o clădire publică de interes internaţional, aici avându-şi sediul prestigioasa instituţie care a dat şi numele palatului. În acest fel, nu întâmplător, comanditarii şi constructorii edificiului au optat pentru un stil arhitectural „neutru", „internațional", cel mai potrivit fiind, pentru astfel de edificii, stilul neoclasic. Spunem acest lucru, deoarece, dacă s-ar fi optat pentru un stil (neo)naţional sau neogotic, stiluri practicate în epocă, edificiul ar fi emanat implicit şi un anumit mesaj identitar naţional, ceea ce nu era de dorit, deoarece ar fi fost interpretat şi din punct de vedere politic. În schimb, neoclasicismul a oferit privitorilor, pe de-o parte, ideea de prestigiu sau de solemnitate, iar pe de altă parte, acesta nu putea fi alăturat specificului unei națiuni în mod particular, avându-se în vedere că aici au activat reprezentanți ai mai multor națiuni din Europa Centrală și Occidentală.

În cazul de faţă, avem de-a face cu un complex de clădiri, Comisiunea Europeană a Dunării funcționând într-o clădire principală (palatul) şi alte două secundare, la care s-au adăugat alte anexe de mici dimensiuni, odată cu trecerea timpului. Clădirea principală are planul în formă de E, cu mențiunea că aripile laterale sunt mult mai extinse, față de cea mediană. Fațada principală este dispusă paralel cu Strada I, iar latura stângă a edificiului este dispusă paralel cu strada Duiliu Zamfirescu. Corpul principal este o clădire formată din parter şi etaj. Corpurile secundare sunt amplasate în prelungirea aripilor laterale ale corpului principal, în spatele grădinii, la o distanță de câțiva metri. Cele două corpuri de clădire sunt formate din parter şi etaj, având planul patrulater, excepție făcând doar casa scării, care este adăugată la exteriorul clădirii. Din punct de vedere stilistic, cele două corpuri secundare păstrează aceeași expresie artistică a edificiului principal, cu mențiunea că în cazul lor s-a renunțat la elementele decorative mai complexe ale fațadei, optându-se, pentru cazul lor, doar la nişte ancadramente simple, în cazul ferestrelor.

Fațada principală a Palatului Comisiunii Europene a Dunării este alcătuită din 11 axe (1 + 3 + 3 + 3 + 1) care sunt distribuite la fel, atât la parterul clădirii, cât şi la etaj. La parter, singura deschidere de ușă este amplasată exact în axul median, iar la etaj, pe lângă axul median, primul şi ultimul ax reprezintă nişte deschideri de uși, care dau, toate, spre un balcon. La parter, paramentul clădirii este apareiat cu un bosaj simplu, de dimensiuni aleatorii, ieşit în relief, care

pornește deasupra unui soclu înalt. Golurile ferestrelor şi al uşii de acces sunt încadrate de ancadramente late, profilate cu baghete în retrageri, ele fiind realizate din zidărie, cu șablonul. În partea superioară a ferestrelor, ancadramentul se încheie în arc plat. În partea mediană a edificiului, o parte a clădirii iese în rezalit, în trei retrageri succesive. Pe colțuri, lezenele, coloanele sau stâlpii angajaţi (elemente întâlnite la majoritatea clădirilor de acest tip) au fost înlocuite de o suprapunere simetrică a unor elemente de bosaj.

Parterul şi etajul sunt separate de o cornișă proeminentă, realizată din tencuială, cu șablonul, profilată sub forma unui tor. Etajul edificiului este mult mai bogat ornamentat. Se evidențiază, într-un mod cu totul particular, încă de la prima vedere, fereastra triforă din dreptul balconului central, care împodobește porțiunea mediană, ieșită în rezalit. Cele trei deschideri au o înălțime apreciabilă, jucând rolul unor elemente arhitecturale de prestigiu, dată fiind destinația balconului central, aceea de reprezentare şi de deschidere a spaţiilor de protocol ale clădirii spre domeniul public, exterior. De remarcat că axul central are o funcție hibridă, deoarece, în jumătatea inferioară el servește şi pe post de ușă, în timp ce jumătatea superioară are rolul unei ferestre.

Golurile sunt bordate de ancadramente realizate din tencuială, cu șablonul, cu o profilatură simplă, dar elegantă. Axele sunt separate de lezene decorate cu o bandă compusă din elemente vegetale stilizate, întrerupte, în partea superioară, de o cornișă simplă şi îngustă, care joacă rolul unui capitel, peste care sunt aşezate câte o hermă, care preia forma unei cariatide hibride, a cărei jumătate inferioară ia forma unui picior profilat, decorat cu elemente vegetale, iar jumătatea superioară reprezintă o femeie cu brațele încrucișate la piept. Deasupra arcelor ancadramentelor, de-o parte şi de alta, este reprezentat câte un personaj alegoric, înveşmântat sumar, într-o togă antică, şi care poartă în mână câte un atribun (o liră şi o carte), elemente care fac trimitere directă la mitologia greco-romană. Deasupra ferestrei trifore, susţinut de cariatide, este amplasat un antablament pe care este scris cu majuscule numele instituţiei găzduite de palat: „Administraţia Fluvială a Dunării de Jos”. La cele două extremități ale porțiunii ieșite în rezalit este amplasat câte un pilastru angajat, cu caneluri, care se termină cu un frumos capitel compozit. A doua retragere a porțiunii ieșite în rezalit este marcată doar de un bosaj plat, ieșit în relief. La baza frontonului se află o friză lată, decorată cu un bogat element vegetal, turnat în forme, care, din punctul nostru de vedere, pe lângă faptul că nu este de cea mai bună calitate artistică, îngreunează întreg

echilibrul de forme şi aglomerează abordarea epurată, clasicizantă a fațadei. Sub fronton, cornișa este alcătuită dintr-o înșiruire regulată de console, decorate, şi elemente vegetale, care se termină în votulă. Timpanul frontonului, de formă triunghiulară, care preia modelul templelor antice greceşti, nu prezintă niciun element decorativ, optându-se pentru un parament lis. Singurele elemente decorative pot fi considerate consolele decorate cu elemente vegetale terminate în volută, care mărginesc cele două laturi superioare ale frontonului. Tot la etaj, celelalte ferestre sunt bordate de un ancadrament neoclasic, realizat din tencuială, baghetele laterale reproducând un model simplu convex, terminat în partea superioară cu câte o consolă cu striații, decorată în partea de sus cu un buton, care susțin o cornișă dreaptă, puternic profilată. Parapetul ferestrei este decorat cu o casetă dreptunghiulară, turnată în stuc, în care se reproduc abundentele elementele vegetale redate deja la nivelul frizei.

Latura dreaptă a edificiului principal al Palatului Comisiunii Europene a Dunării, care are vedere înspre strada Duiliu Zamfirescu, este organizată în 9 axe (1 + 1 + 1 +1 + 1 + 1 +1 + 1 + 1 goluri), care respectă aceeaşi distribuție, atât la parter, cât şi la etaj. Cu excepţia celei de-a treia deschidere de la parter, care este o ușă, tot restul deschiderilor este alcătuit din ferestre. O altă excepție este reprezentată de 5 goluri practicate la baza soclului, care reprezintă răsuflătoare de pivniță, dreptunghiulare, terminate, în partea superioară, în arc plat. Acestea sunt sesizabile sub ferestrele 3, 4, 5, 6 şi 7. La parter, se continuă cu fidelitate modul în care s-a realizat apareiajul paramentului, folosindu-se acelaşi bosaj simplu, ieșit în relief, de dimensiuni variabile. Ferestrele, de asemenea, au fost mărginite de un ancadrament lat, profilat cu baghete în retrageri, terminat în arc plat. În schimb, la etaj, primele trei ferestre reiau întocmai modelul celor amplasate pe fațada principală, pentru ca ferestrele 4, 5, 6, 7, 8 şi 9 să dezvolte un alt model, atât din punct de vedere morfologic, cât şi decorativ. În cazul lor s-a renunțat la cornișa susținută de console, dar şi la parapetul dotat cu o casetă cu elemente decorative vegetale. Golurile ferestrelor sunt mărginite de câte un ancadrament simplu şi îngust, realizat din zidărie, tras cu șablonul. Imediat deasupra ferestrei este realizat un timpan dreptunghiular, puţin ieșit în relief, care are formă asemănătoare cu cea a unei casete. Deasupra acestui timpan, având proporţii asemănătoare, este practicată o deschidere dreptunghiulară, având rolul unui luminător. Paramentul de la etaj, de pe laturile edificiului, este identic cu cel de pe fațadă, optându-se pentru unul lis. Particularitatea este aceea că

sunt sugerate anumite casete de mari dimensiuni, puţin ieşite în relief, care joacă rolul unor lezene plate, care separă axele faţadei.

În ceea ce priveşte ferestrele, la parter, acestea sunt dreptunghiulare şi se termină, în partea superioară, în arc plat, în timp ce la etaj, ele sunt dreptunghiulare. Toate sunt partiţionate în 2 + 1 ochiuri. Excepţie de la regulă fac doar cele trei deschideri de la nivelul ferestrei trifore, care mai au adăugat, în partea superioară, un ochi suplimentar, terminat în semicerc.

În Fig. 30 ne este prezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (p + 1), cu trei faţade amplasate în dreptul străzilor I, II şi str. Mihai Eminescu. Faţada paralelă cu strada I este organizată în 3 axe la parter (1 + 1 + 1) şi 2 axe la etaj. În ceea ce priveşte parterul, deschiderile sunt organizate în felul următor: o uşă de acces (astăzi înfundată) în centru şi două ferestre laterale. Ferestrele sunt dreptunghiulare, înalte, şi sunt compuse din 2 + 1 ochiuri, cu menţiunea că cele două ochiuri inferioare, în partea de jos, sunt decorate cu baghete în forma literei T. Deasupra ferestrelor de jos s-au mai păstrat, în tencuială, urmele unui arc semicircular, care dau astăzi impresia unui timpan orb. Aceste urme, nefireşti în raport cu întreaga morfologie a faţadei, ne fac să credem că iniţial acestea s-au terminat în arc semicircular şi că au fost modificate, la un moment dat, căpătând forma care ni s-a păstrat astăzi. La etaj, ferestrele au două canaturi dreptunghiulare, iar în partea inferioară se reia decorarea lor cu baghete în forma literei T.

În ceea ce priveşte ancadramentele, la parter, atât în cazul uşii, cât şi al ferestrelor, s-a optat pentru un ancadrament din tencuială, compus dintr-o simplă bandă lată, ieşită în relief, realizată într-o manieră grosieră. În schimb, la etaj, ancadramentele ferestrelor lipsesc cu desăvârşire, însă s-a optat ca, deasupra ferestrei să fie aşezată o elegantă cornişă profilată în stil neoclasic, care se sprijină pe două console subţiri, de o factură stilistică specifică primelor decenii ale secolului al XX-lea, care joacă un rol pur decorativ (ele putând fi considerate aproape nişte franjuri decorative), în detrimentul funcţiei lor iniţiale, aceea de susţinere. Referitor la parament, acesta este lis. Între niveluri apare un brâu dreptunghiular, lat şi ieşit în relief. Pe margini, atât la parter, cât şi la etaj, este plasată câte o lezenă lată, proeminentă. Lipseşte soclul, iar streaşina este susţinută de un brâu dreptunghiular, care joacă rolul unei cornişe.

În ceea ce priveşte faţada paralelă cu strada a II-a, etajul întâi este acoperit în întregime de un balcon închis, complet inestetic,

realizat la o dată mai recentă. Datorită acestui fapt, deschiderile şi paramentul de la nivelul etajului I nu pot fi analizate, deoarece ele sunt complet obturate de acest balcon improvizat. În schimb, spre deosebire de fațada cu vedere la strada I, parterul fațadei cu vedere la strada a II-a a păstrat mai mult din formele sale originale. Ea este organizată în trei axe, compuse din două deschideri de fereastră, la extremități, iar în zona mediană de o ușă de acces. Astăzi, cele două ferestre sunt de formă dreptunghiulară, având 2 caturi structurate în 2 + 2 + 2 ochiuri. Uşa are două caturi, este dreptunghiulară, dar se termină în partea superioară în formă de semicerc. De remarcat este că s-au păstrat ancadramentele originale de fereastră, care au fost realizate dintr-o bandă lată, simplă, realizată din tencuială, însă care se încheie, la o înălţime mult mai mare decât ferestrele actuale, în arc semicircular. În acest fel, se poate deduce forma inițială a ferestrelor, care au fost de dimensiuni mai mari şi se terminau în arc semicircular. Este de presupus că aceeași repartiție a formelor a fost inițial şi pe fațada paralelă cu strada I, numai că s-a renunțat la ea, cu ocazia unor intervenții ulterioare.

Din vechile elemente arhitecturale, pe această fațadă s-au mai păstrat brâul dreptunghiular, care separă cele două etaje, brâul dreptunghiular de sub streașină, care juca rolul unei cornișe, şi o lezenă pe colțul clădirii, înspre strada Mihai Eminescu, care, la parter, a fost parazitată de un stâlp inestetic, cu rol de susținere a balconului de la etaj, realizat la o dată mai recentă. Paramentul este lis.

Fațada paralelă cu str. Mihai Eminescu, cea mai amplă, este organizată în felul următor: la parter sunt prezente 6 axe, dispuse la distanţe relativ simetrice, în condiţiile în care a 2-a şi a 5-a deschidere reprezintă nişte uși de acces, restul fiind ferestre; la etaj sunt prezente 5 axe, dispuse la distanţe relativ egale, în condiţiile în care a 2-a deschidere, şi de această dată, reprezintă o ușă, care oferă accesul spre balcon. În ceea ce priveşte ancadramentele, şi cu această ocazie, sunt prezente, la parter, ancadramentele formate din nişte benzi simple, late, realizate din tencuială. De remarcat este că prima ușă de acces are ancadramentul dreptunghiular, deşi, în partea superioară, elementele de tâmplărie se termină în arc semicircular. Această inadvertență ne demonstrează o intervenţie ulterioară la nivelul ancadramentului. În cazul celei de-a doua uși de acces, ancadramentul a rămas semicircular, în partea superioară a uşii, păstrându-se formele inițiale ale edificiului. Ferestrele, la parter sunt dreptunghiulare, acestea fiind formate din 2 + 1 ochiuri, în condiţiile în care, la baza celor două canaturi inferioare, se folosesc baghete decorative în forma literei T. La etaj, ferestrele au doar

două canaturi şi sunt decorate, la fel ca şi ferestrele de la parter, cu baghete decorative în forma literei T. În ceea ce priveşte elementele decorative ale fațadei, la fel ca şi în cazul etajului fațadei cu vedere la strada I, şi în cazul etajului cu vedere la str. Mihai Eminescu, s-a renunțat complet la ancadramentele late, puţin grosiere, şi s-a optat doar pentru amplasarea, deasupra ferestrelor, a unor cornișe drepte, cu profilatură clasică, susținute la extremități de câte o consolă subțire cu rol strict decorativ. Pentru întreaga fațadă s-a optat pentru un parament lis, iar soclul este absent. Ca nişte elemente particularizante, trebuie de amintit faptul că cele două niveluri sunt separate pe orizontală, de această dată, nu doar de un brâu dreptunghiular, lat, ci acesta este însoțit, în partea superioară, de o cornișă continuă, cu profilatură clasică, realizată şi ea din tencuială, cu şablonul. În plus, axele 3 şi 4 de la etaj, sunt separate de o lezenă simplă, dispusă între cornișa mediană, ce separă parterul de etaj, şi brâul simplu, cu profilatură dreptunghiulară, de sub streașină, care, în acest caz, joacă rolul unei cornișe.

În Fig. 32 ne este prezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (p + 1), cu o fațadă paralelă cu strada a II-a. Fațada este organizată în patru axe dispuse în 3 + 1 goluri. Atât la parter, cât şi la etaj, se respectă aceeaşi dispunere a golurilor. La parter, toate deschiderile au reprezentat câte o uşă de acces, ceea ce ne demonstrează că inițial acest spaţiu a fost destinat activităţilor comerciale. La etaj, a doua deschidere a reprezentat o uşă de acces spre balcon. Din păcate, clădirea se află într-o stare avansată de degradare şi nu ni s-au mai păstrat elementele de tâmplărie ale uşilor şi ferestrelor. Putem afirma doar că acestea erau dreptunghiulare şi înalte, ele terminându-se, în partea superioară, la parter, în arc semicircular, iar la etaj, în arc plat. Paramentul parterului este apareiat cu brâie orizontale, asemănătoare unui bosaj lis neîntrerupt. Lipsesc cu desăvârşire ancadramentele din jurul uşilor, singurul element decorativ păstrat fiind un ecuson deasupra arcelor semicirculare, terminat, în partea superioară, cu un fragment de cornișă simplu profilată, care joacă rolul unui capitel. În schimb, la etaj, uşa şi ferestrele sunt bordate de ancadramente cu baghete în retrageri, relativ înguste, realizate din tencuială trasă cu şablonul. În partea superioară, ancadramentele se termină în arc plat. Se remarcă un solbanc profilat, proeminent, şi evazat. Sub el, este prezent un parapet simplu, dreptunghiular, asemenea unui caseton, care este mărginit de câte o lezenă îngustă, dar ieşită în relief. În ceea ce priveşte paramentul, s-a optat pentru reluarea minimalistă a modelului redat la parter, însă, de această dată, este puţin ieşit în relief, totul reducându-se la

suprapunerea unor benzi orizontale, abia schițate. Laturile etajului sunt decorate cu nişte lezene prevăzute cu bosaj lis, foarte puţin ieşit în relief. Una dintre notele originale ale edificiului, pe lângă prezenţa ecusoanelor solitare de la parter, este dată de prezenţa, în partea superioară a edificiului, a unei cornişe subţiri, profilate în stil neoclasic, peste care este aşezată o friză simplă, cu apareiaj lis, dar care este penetrată, din loc în loc, la distanţe regulate, de câte un luminător romboidal. Peste această friză este aşezată o altă cornișă, de data aceasta mult mai lată şi cu o profilatură mai puternică, aşezată imediat sub streașină.

În Fig. 34 este prezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (P + 1), cu două faţade, una paralelă cu strada a II-a şi cealaltă paralelă cu str. C. A Rosetti. Parterul fațadei de pe strada a II-a este organizat în 3 axe, prima şi ultima deschidere reprezentând câte o fereastră, iar cea mediană reprezentând uşa de acces în imobil. Parterul clădirii cu vedere înspre strada C. A. Rosetti este organizat în 3 axe, care reprezintă trei ferestre dispuse la o distanță relativ egală una de cealaltă. Inițial, toate ferestrele au fost alcătuite din 2 + 1 ochiuri, însă, la un moment dat, la parterul cu vedere înspre strada C. A. Rosetti, s-au făcut modificări. Pentru ferestrele din axele 2 şi 3 s-a optat pentru o reîmpărțire a ochiurilor: 2 + 2 + 1. La parter, paramentul este alcătuit din benzi orizontale din zidărie, ieşite puternic în relief, care se aseamănă cu un bosaj lis neîntrerupt. La marginile clădirii, sunt aşezate lezene bosate, care pornesc de pe un soclu de mici dimensiuni. Între niveluri este aşezată, ca element de separare, o cornișă profilată în stil neoclasic. Deasupra ancadramentelor de fereastră şi uşă, banda se întrerupe şi formează, într-un mod cu totul original, un ecuson izolat. Ferestrele sunt bordate de nişte ancadramente originale, realizate din mortar, canelate, care în partea inferioară sunt lise, pentru o mică porțiune, iar în colţurile superioare sunt decorate cu un buton. La baza ferestrelor este sesizabil un solbanc puternic profilat. La etaj, se reia modelul paramentului de la parter, cu mențiunea că, de această dată, într-o manieră mult mai minimalistă, benzile orizontale ies foarte puţin în relief. În ceea ce priveşte ancadramentele de fereastră, acestea sunt complet schimbate. Pentru etaj, se optează pentru nişte ancadramente dreptunghiulare, cu laturile subţiri, realizate din mortar, cu un șablon profilat în stil neoclasic. Şi de această dată este prezent un solbanc bine profilat, cu un lăcrimar care iese în evidență. Ca elemente de noutate, apar, la baza ferestrelor, câte un parament dreptunghiular, asemenea unui caseton, iar deasupra ferestrelor este aşezată câte o sprânceană de cornișă, dreaptă, profilată în stil neoclasic.

Pe marginile clădirii, de această dată, lezenele bosate de la parter au fost înlocuite cu niște stâlpi angajați, realizați din mortar, decorați cu un model dreptunghiular de factură neoclasică, terminate, în partea superioară cu un capitel simplu. Sub streașină este așezat un brâu cu profil patrulater, puternic ieșit în relief, – care joacă rolul unei cornișe –, ce în partea inferioară este aspectat de un șir de denticuli.

În Fig. 33 ne este prezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (P + 1), cu fațada paralelă cu strada a II-a. Fațada este organizată, la parter, în 4 axe, primul și al treilea gol reprezentând câte o ușă de acces, iar al doilea și al treilea gol reprezentând câte o fereastră. După aspectul și dispunerea deschiderilor de la parter, se poate deduce cu ușurință că aici au fost desfășurate, încă de la început, activități comerciale. Deschiderile sunt amplasate la distanțe relativ regulate, cu mențiunea, totuși, că sunt dispuse asimetric, în raport cu întregul edificiu, deoarece sunt așezate mai mult înspre partea stângă a parterului. La etaj, toate golurile reprezintă niște deschideri de fereastră, cu excepția celui median, care este rezervat ușii ce face posibil accesul în balcon. La parter, la una dintre uși, tâmplăria originală de lemn a fost înlocuită cu una PCV. În schimb, în cazul celorlalte deschideri, s-au păstrat formele originale, atât ușa, cât și ferestrele fiind de formă dreptunghiulară, cu două canaturi, având ochiurile dispuse în felul următor: 2 + 1. De remarcat este că s-au păstrat la parter, pentru cele două uși și pentru cele două ferestre, obloanele originale din lemn. Din păcate, etajul a suferit o intervenție majoră la nivelul ferestrelor, în ultimii ani tâmplăria originală din lemn a ușii și ferestrelor fiind înlocuită cu una din PVC. Totuși, deși s-au pierdut elementele originale, s-a mai păstrat modul de repartiție al ochiurilor ferestrelor: 2 + 1. Tot în ultimii ani, au fost realizate intervenții agresive la nivelul paramentului. În prezent s-a optat pentru un parament lis, iar elementele decorative ale ferestrelor și ușilor sunt foarte puține și fără o funcție estetică foarte clară. La parter, lipsesc ancadramentele, remarcându-se doar o bandă subțire, dreptunghiulară, trasă la șablon, care are rolul de a înlocui sprâncenele de cornișă ale ușilor și ferestrelor, dar o face într-un mod stângaci. La fel, și la etaj, se repetă acest procedeu, cu mențiunea că, în partea de jos a ferestrelor și la dreapta celei de-a 5-a, se încearcă trasarea unor cadre de ancadrament, prin intermediul unor benzi subțiri, neprofilate. Cele două etaje sunt separate de o bandă lată, puternic profilată, iar marginile clădirii sunt marcate de câte o lezenă, care pornește de pe un soclu scund, și care se unește, sub streașină, cu o bandă profilată sub formă de cavetă. Paramentul este lis și nu prezintă niciun element

decorativ. În acest caz, avem de-a face cu nişte intervenţii contemporane agresive asupra întregii faţade a clădirii, care au mutilat, în bună măsură, întreg echilibrul estetic iniţial al casei. Din fericire, s-au mai păstrat anumite elemente originale, şi aici amintim mai ales obloanele din lemn ale uşilor şi ferestrelor de la parter.

Pe strada a II-a există o frumoasă casă de factură urbană, construită într-un stil eclectic, de plan dreptunghiular, cu faţada principală paralelă cu strada a doua (Fig. 64). Mai are o faţadă secundară, la fel de bogat ornamentată, pe latura stângă, orientată spre curţile vecine, în timp ce pe latura dreaptă, mai este vizibilă doar o deschidere dedicată unei ferestre, şi alta dedicată uşii de acces în imobil. Casa este compusă din demisol şi parter. Faţada de la stradă este organizată în cinci axe, care reprezintă cele cinci goluri ale ferestrelor, distribuite la o distanţă regulată, unul faţă de celălalt. În mod identic sunt dispuse şi golurile de fereastră ale unui subsol supraînălţat, în care se face accesul, printr-o deschidere practicată pe latura dreaptă a imobilului. Faţada stângă a imobilului este organizată în 4 axe, dispuse în felul următor: 1 +1 + 1 + 1 goluri de fereastră. Subsolul ţine seama de acelaşi mod de repartizare a golurilor de la nivelul parterului. Ferestrele de la subsol, toate, sunt de dimensiuni pătrate, relativ mari, dar proporţionate în raport cu echilibrul întregii faţade, şi au un singur ochi. Ferestrele de pe faţada principală, cea paralelă cu strada, sunt mărginite de câte un ancadrament fastuos, realizat în stil eclectic. Putem spune că, în acest caz, avem de-a face cu cele mai bogat ornamentate ancadramente de fereastră de la Sulina. Marginile laterale ale ancadramentelor sunt realizate cu o profilatură simplă, elegantă, adâncită cu un chenar dreptunghiular, în timp ce, în partea superioară se continuă cu câte o consolă terminată cu o volută, bogat ornamentată cu caneluri şi motive vegetale stilizate, specifice eclectismului. Consolele susţin o sprânceană de cornişă, cu profilatură neoclasică, iar în timpanul creat între fereastră, console şi cornişă este aşezat câte un feston eclectic legat la mijloc cu un element decorativ ovoidal, prevăzut pe margini cu un motiv de şirag de perle. La baza ferestrelor iese în relief un solbanc elegant, suplu, bine profilat, iar mai jos parapetul ferestrelor este decorat cu baluştri încadraţi de nişte lezene rusticate. În ceea ce priveşte paramentul, s-a optat pentru un bosaj lis, care poate fi considerat, la limită, şi o suprapunere de benzi lise, puţin ieşite în relief. Pe margini, clădirea este prevăzută cu câte un pilastru adosat, cu caneluri, terminat în partea superioară cu câte un capitel compozit de o exuberanţă a motivelor decorative deosebită pentru Sulina. Între nivelul subsolului şi parter, precum şi între corpul

parterului şi o friză adăugată edificiului, este prezentă câte o cornișă continuă, nu foarte lată, elegant profilată, în stil neoclasic. Friza este decorată cu nişte casete dreptunghiulare, alungite pe orizontală, realizate din tencuială, fasonate în adâncime. Friza este prevăzută cu trei lucarne pătrate, cu un singur ochi, dispuse deasupra axelor 1, 3 şi 5. Peste friză, apare un şir de denticuri, aşezați la baza unei cornişe puternic profilate, amplasată imediat sub streașina de tablă. În ceea ce priveşte faţada stângă a edificiului, friza este prevăzută doar cu două lucarne pătrate, cu un singur ochi, deasupra axelor 1 şi 4. Nota particulară a acestei faţade este dată de două elemente suplimentare. Primul este reprezentat de faptul că axele 1 şi 2, respectiv 3 şi 4 sunt separate de câte un pilastru adosat, cu caneluri, terminat în partea superioară cu un capitel compozit. Al doilea element este reprezentat de un pod mansardat, care a fost posibil datorită prezenței unui pinion triunghiular, prevăzut cu două deschideri de fereastră şi cu o lucarnă circulară, deasupra celor două goluri amintite. În ceea ce priveşte structura ferestrelor, acestea sunt dreptunghiulare, cele de la parter sunt alcătuite din 2 + 1 ochiuri, în timp ce cele din mansardă, de mai mici dimensiuni, sunt prevăzute cu două canaturi.

Figură 64. Casă de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În Fig. 36 este reprezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (P + 1), cu fațada principală paralelă cu strada a II-a, și cu o altă fațadă paralelă cu str. Mihai Eminescu. Ambele fațade sunt organizate în 3 axe, cu mențiunea că la etaj, golurile nu respectă aceeași distribuție cu cele de la parter. În ceea ce privește golurile de pe fațada paralelă cu strada a II-a, la parter sunt distribuite 1 + 1 + 1, iar la etaj, toate trei sunt grupate una lângă cealaltă. La mijlocul parterului este amplasată o ușă dublă de acces, iar pe laturi se regăsesc ferestrele prevăzute cu 2 + 1 goluri. Aceeași distribuție, numai că la distanţe mai mari, se regăsește și la parterul fațadei paralele cu str. Eminescu. Atât uşile, cât şi toate ferestrele de la parter sunt mărginite de câte un ancadrament dreptunghiular, profilat în stil neoclasic, tras la șablon în mortar. Lipsesc solbancurile, în schimb, în partea superioară a deschiderilor este așezată câte o sprânceană de cornișă, dreaptă, profilată în stil neoclasic. Cele două niveluri sunt separate, în zona mediană a clădirii, de o cornișă continuă, cu aceeași profilatură

care se regăsește și la sprâncenele de cornișă. În ceea ce privește paramentul parterului, s-a optat pentru niște benzi orizontale, lise, ieșite în relief într-un mod moderat. La etaj, s-a optat pentru un parament lis. Însă, primul element de noutate pe care îl aduce această clădire este acela că ancadramentele ferestrelor de la etaj sunt realizate, de data aceasta, din lemn, marginile fiind foarte puţin profilate, făcându-se trimitere la o sensibilitate artistică neoclasică, dar filtrată de o execuţie puţin ruralizantă. Al doilea element este acela că, la marginile etajului, zidul este prevăzut cu pilastru îngust din lemn, decorat cu o casetă foarte alungită și subțire, realizată cu ajutorul unor baghete, ieșită puţin în relief.

În Fig. 24 este reprezentată o construcţie mai complexă, alcătuită din două corpuri de clădire (P + 1) legate la mijloc de un al treilea corp, care este dotat, de această dată, doar cu parter. Edificiul este amplasat cu fațada principală paralelă cu strada I, iar cu cea secundară paralelă cu strada Mihail Kogălniceanu. Parterul fațadei paralele cu strada I, este organizat în 13 axe (2 + 3 + 2 + 3 + 3 goluri, cu mențiunea că deschiderile nr. 1, 5, 7, 9 și 12 reprezintă uși de acces, iar restul ferestre). La etaj, nu se respectă aceeași distribuție a golurilor, ca în cazul parterului. În corpul stâng al clădirii sunt grupate, la distanţe egale, 6 deschideri, cu mențiunea că deschiderile nr. 2 şi 5 sunt reprezentate de uși care fac posibil accesul în balcoane, iar restul sunt ferestre. În corpul drept al clădirii, cele şase axe sunt grupate 3 + 3, cu mențiunea că deschiderile 3 și 4 reprezintă niște uși de acces într-un balcon comun. În ceea ce privește fațada paralelă cu str. Kogălniceanu, parterul este organizat în 4 axe, dintre care doar golul al 2-lea este reprezentat de o ușă de acces, în timp ce celelalte trei reprezintă niște ferestre oarbe sau închise între timp. Etajul este organizat în 5 axe (2 + 1 + 2 goluri), în condiţiile în care deschiderea a 3-a este reprezentată de o ușă care are accesul într-un balcon. În ceea ce privește paramentul parterului, acesta este realizat din bosaj lis, de dimensiuni variabile, ieșit în relief. Colţurile sunt marcate de câte un pilastru bosat, terminat în partea superioară cu un capitel compozit. Ferestrele și ușile de la parter nu au ancadramente, singurul element individualizator fiind un element de bosaj care se transformă sau mai curând joacă rolul unui ecuson central, amplasat în mod izolat, fără prezenţa unui ancadrament, deasupra uşilor şi ferestrelor. La etaj, s-a optat pentru un parament lis. În schimb, ferestrele sunt decorate de niște ancadramente neoclasice, în care baghetele laterale, drepte, decorate cu un model simplu, dreptunghiular, se prelungesc în partea superioară cu niște console subţiri, elegante, decorate cu elemente

vegetale, care sprijină o sprânceană de cornișă dreaptă, profilată în stil neoclasic. Timpanul creat între partea superioară a ferestrei, cele două console şi sprânceana de cornișă, este decorat cu casete dreptunghiulare, ieșite în relief, realizate din tencuială, în timp ce caseta de la mijloc, de mai mici dimensiuni, este decorată cu un motiv floral circular. Ferestrele de la etaj sunt prevăzute şi cu un parapet, decorat (pe fațada paralelă cu str. I) cu o casetă dreptunghiulară ieșită în relief şi respectiv (pe fațada paralelă cu str. Kogălniceanu), cu o casetă dreptunghiulară peste care a fost așezat, la mijloc, un element floral circular, asemenea celui prezent în timpanul ferestrelor. Pe colțuri se remarcă niște pilaştri adosați, cu caneluri şi cu un capitel compozit, care dă eleganță edificiului. Este prezentă o cornișă continuă, care separă parterul de etaj, şi o altă cornișă, cu aceeaşi profilatură simplă şi la fel de îngustă, care separă etajul de o friză prevăzută cu lucarne dreptunghiulare, care se intercalează cu niște elemente decorative din tencuială, realizate sub forma unor casete ieșite în relief, care, în cazul fațadei paralele cu str. I, mai au în plus şi un element decorativ floral, de formă circulară, în zona mediană. Deasupra frizei, imediat sub streașină, mai este așezată o friză cu profilatură neoclasică, care, în partea inferioară, este bordată de un şir mărunt de denticuli. Din păcate, toate uşile şi ferestrele originale au fost înlocuite cu o tâmplărie PVC. Nu s-a mai păstrat forma inițială a canaturilor, fiecare proprietar al unei părți din clădire optând pentru variantele: ferestre cu un ochi, cu 2 + 1 ochiuri sau cu 2 + 2 ochiuri. Această situaţie anarhică aduce un deserviciu estetic întregului ansamblu al edificiului, deoarece nu se păstrează o unitate morfologică la nivelul modului de structurare a uşilor şi ferestrelor

În Fig. 65 este reprezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (P + 1), cu fațada principală paralelă cu str. a II-a, şi cu o fațadă secundară cu vedere spre o curte interioară. Fațada principală este organizată în 3 axe, golurile de la parter şi etaj respectând aproximativ aceeaşi distribuție, cu mențiunea că la parter golurile sunt puţin mai apropiate faţă de cele de la etaj. La parter, golul median este reprezentat de o uşă de acces, iar cele laterale de niște ferestre.

Toate cele trei deschideri sunt drepte şi înalte, cu mențiunea că uşa este mai joasă, deoarece nu are prag şi că atât ea, cât şi ferestrele, se termină, în partea superioară, cu un arc semicircular. Din păcate, la parter, nu s-au păstrat cercevelele originale, ci doar la etaj. În ceea ce priveşte cele trei ferestre de la etaj, ele sunt structurate în 2 + 1 ochiuri. La parter, se remarcă ancadramentele ferestrelor şi uşii, care sunt realizate din benzi înguste, neprofilate, care se termină în partea

superioară cu un capitel simplu, abia sugerat, peste care se așează o sprânceană de cornișă realizată dintr-o bandă îngustă, neprofilată, așezată orizontal. Cele trei deschideri au și un mic timpan, decorat cu o casetă simplă, dreptunghiulară, ieșită în relief, marcată la mijloc de forma unui cerc adâncit în mortar. În partea inferioară a celor două ferestre laterale, se remarcă un solbanc masiv, greoi, realizat dintr-o bandă neprofilată. La etaj, cele trei ferestre sunt mărginite de câte un ancadrament format din două baghete laterale simple, neprofilate, care sunt surmontate, în partea superioară, de câte o elegantă consolă, decorată cu motive vegetale stilizate. Consolele sprijină o sprânceană de cornișă dreaptă, profilată în stil neoclasic, care aduce noutatea că este însoțită, în interiorul timpanului, de un șir de denticuli. Timpanul a mai fost decorat, în zona mediană, cu câte un buton din stuc, care reda un motiv floral circular, de mici dimensiuni.

Din fericire s-a mai păstrat un singur astfel de element decorativ, restul desprinzându-se de pe tencuială, odată cu trecerea timpului. Ferestrele sunt prevăzute cu un solbanc, de data aceasta profilat și mult mai elegant decât cele de la parter, iar sub acesta se mai regăsește, în plus, și un parapet decorat cu o casetă dreptunghiulară în care revine amplasat, la mijloc, același motiv floral de mici dimensiuni, care s-a regăsit și în timpanul ferestrelor. Pe marginile etajului, s-a optat pentru așezarea unor lezene terminat cu un luxuriant capitel compozit. Sub streașină, mai este observabilă o cornișă puternic profilată, însoțită, în partea inferioară, de un șir de denticuli.

Cele două etaje sunt separate de un brâu îngust, realizat din tencuială, cu o secțiune semicirculară. În ceea ce privește paramentul, acesta este lis. În ceea ce privește fațada dinspre curtea interioară, aceasta aduce două noutăți. S-a renunțat la console, în cazul ancadramentelor de fereastră, iar în partea superioară se poate observa un pinion triunghiular, prevăzut cu două lucarne dreptunghiulare, înalte, care au misiunea de a ilumina podul.

Figura 65. Casă de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În Fig. 66, putem observa anumite elemente de noutate pe care le aduce această clădire de tip urban, cu plan dreptunghiular (P + 1). Reținem de aici mai multe elemente unice, în cadrul elementelor arhitecturale prezente până astăzi la Sulina. În primul rând, este vorba de ecusoanele ferestrelor de la etaj, care, deşi plasate într-un ancadrament foarte simplu, dreptunghiular, neprofilat, redau nişte capete de femeie realizate din stuc. În al doilea rând, capitelurile compozite, care încununează trei lezene, se individualizează, deoarece şi ele, pe lângă binecunoscutele volute şi elemente vegetale specifice stilului eclectic, mai au în plus câte un cap de femeie. În al treilea rând, tot un element de noutate absolută, este prezenţa unei urne din stuc sau piatră (singura care s-a mai păstrat), amplasate deasupra cornișei, în extremitatea dreaptă.

Figura 66. Casă de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Un alt caz particular putem observa în Fig. 67. Aici timpanul unei ferestre a fost ocupat de o bandă lată, orizontală, care, datorită modelului de linii trasate, s-a transformat într-un bosaj plat. În alte cazuri, cum este cel din Fig. 68, ancadramentele de fereastră sunt doar sugerate sau incomplet realizate. În acest fel, atât sprânceana de cornișă, cât și solbancul s-au transformat în niște benzi de mortar simple, neprofilate, care se continuă în jos, la fel de simplu, sugerând prezenţa şi totodată înlocuind funcţia unor console. În același timp, se simte nevoia ca mai jos un șir de denticuli plasați dedesubtul cornișei de sub streașină, să fie plasată o exuberantă bandă decorativă, realizată pornind de la niște elemente circulare realizate în stuc. În alte situații, găsim preferinţa pentru aplicarea unor modele decorative din stuc, pe suprafaţa paramentului, cum este cazul din Fig. 69, în timp ce, în același caz, impresionează felul în care streașina a ieșit în afară,

aceasta fiind susținută, de data aceasta, de console de lemn, profilate. Se găsesc şi cazuri în care se apelează la cărămida arsă, pentru placarea şi decorarea unei părţi din parament. Din această cărămidă se realizează solbacurile sau o parte a ancadramentelor de fereastră ori câte un brâu orizontal, zimțat, cu scop decorativ. În alte cazuri, cum este cel de la Fig. 70, ancadramentele lipsesc cu desăvârșire, preferându-se un parament lis, simplu.

Figura 67. Casă cu elemente particulare. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 68. Casă cu elemente particulare. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 69. Casă cu elemente particulare. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 70. Casă cu elemente particulare. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În Fig. 71 este reprezentată o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular (P + 1), cu fațada paralelă cu strada a II-a. Această clădire prezintă mai multe caracteristici individualizatorii, pentru arhitectura din Sulina. În primul rând, parterul este realizat din zid, în acord cu modelul oferit de clădirile construite în stilul eclectic, „colonial" din Sulina, iar etajul este construit din lemn, în acord cu tipul „identitar" folosit la clădirile specifice pentru arealul citadin (sau de mici târguri) din Peninsula Balcanică. Mai mult, etajul este ieșit în rezalit şi este susţinut de trei console de fier ornamentale, ceea ce aduce o notă de pitoresc, în cadrul general al arhitecturii din localitate. Putem spune că avem de-a face cu o „casă hibrid", în care au fost combinate cu succes, două tendinţe arhitecturale diferite, dar totuși specific urbane: cea „neutră", „internaţională" sau „colonială", şi cea „identitară", specifică popoarelor balcanice. Fațada parterului, paralelă cu strada a II-a, este organizată în 4 axe (1 + 1 + 1 + 1) (cu mențiunea că al treilea gol, astăzi, a fost complet astupat cu tencuială), toate deschiderile reprezentând nişte ferestre dreptunghiulare, înalte. Din păcate, tâmplăria originală a fost înlocuită de una modernă de PVC, dar s-a păstrat modul de repartiție al ochiurilor de fereastră, dacă luăm ca reper ferestrele de la etaj, care au rămas neschimbate. Prin urmare, ele sunt compuse din 2 + 1 ochiuri. Lipsesc cu desăvârşire ancadramentele de zidărie, singurul element decorativ (şi funcţional, în acelaşi timp) fiind un solbanc puternic, foarte puţin profilat în partea inferioară, pentru a asigura funcţia lăcrimarului. Paramentul este apareiat cu nişte benzi orizontale, puţin ieşite în relief. De remarcat este că, prin trasarea unor linii drepte în stratul de tencuială, deasupra ferestrelor, în zona mediană, s-au sugerat contururile unui element de bosaj, plat, care joacă rolul unui ecuson izolat. Pe marginile parterului, au fost aşezate două lezene plate, canelate, care imită un stâlp adosat, cu soclu scurt şi capitel. Lezenele sunt realizate din tencuială şi dau un plus de eleganță fațadei. Se remarcă şi un soclu nu foarte înalt, tencuit şi vopsit în maro. Etajul este realizat complet din lemn. Fațada paralelă cu strada a fost organizată în 4 axe (1 + 1 + 1 + 1), (cu mențiunea că şi în acest caz, al treilea gol, astăzi, a fost complet astupat cu scânduri), în timp ce fațadele laterale au fost organizate în 2 axe, toate golurile reprezentând deschideri de ferestre. În ceea ce privește structura ferestrelor, acestea sunt formate din 2 + 1 ochiuri, sunt mărginite de un cadru simplu din lemn, realizat din scânduri înguste, neprofilate. Singurul element decorativ/ funcţional fiind o sprânceană de cornișă realizată sub forma unei scânduri de lemn dispuse oblic, care are cu precădere funcţia (şi forma) practică a unui

solbanc, decât cea mai mult decorativă a unei cornișe. La etaj, lipsesc lezenele, care au fost bine puse în valoare la parter. Streașina nu iese foarte mult în exterior. Lipsesc consolele şi cornişa din lemn, prezente în alte cazuri similare la Sulina.

Figura 71. Casă de pe strada a II-a. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 72. Case din periferia Sulinei. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În Fig. 72 ne sunt prezentate două clădiri cu plan dreptunghiular, cu parter. Deşi sunt foarte asemănătoare, totuşi, nu sunt identice, existând mici diferenţe în ceea ce priveşte mai ales dimensiunile golurilor. Aceste edificii pot fi încadrate, la fel de bine, atât în atmosfera tipic sătească, cât şi în cea orăşenească din Dobrogea, de aici venind dificultatea de a le încadra în mod precis în tipul urban sau rural de case. Casele au doar parter, sunt realizate din lemn şi sunt aşezate pe un mic soclu din cărămidă tencuită. Faţadele, dispuse paralel cu strada a II-a, sunt organizate în 4 axe (1 + 1 + 1 + 1 goluri), fiecare deschidere reprezentând o fereastră compusă din două obloane (compuse din 2 + 2 + 2 ochiuri) surmontate de un ochi decorat cu două baghete paralele în partea mediană. Se remarcă dimensiunile mari ale ferestrelor, în raport cu economia întregii faţade. Ferestrele originale păstrate, cele care nu au fost înlocuite de o tâmplărie PVC modernă, au ca singur element decorativ o sprânceană de cornișă aşezată imediat deasupra cadrului ferestrei, care este compusă dintr-o simplă scândură de lemn aşezată oblic, care se aseamănă formal (şi joacă funcţia practică) mai mult cu un solbanc sau cu un lăcrimar. Streașina nu iese în relief, ea nefiind acompaniată de console sau de o cornișă din lemn.

Figura 73. Case cuplate din periferia Sulinei. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În Fig. 73 ne sunt prezentate două case cuplate, cu plan dreptunghiular (D + P), care, la rândul lor, pot fi încadrate cu greu unei tipologii anume, deoarece ele pot fi regăsite, la fel de bine, atât în mediul urban, cât şi în cel rural. Particularitatea acestor case este dată de faptul că avem alăturate două soluţii complet diferite de rezolvare a paramentului. Demisolul este realizat din cărămidă tencuită în mod grosier. La parter, în partea stângă, s-a optat pentru un parament lis din tencuială, iar în al doilea caz, s-a optat pentru aşezarea unor benzi orizontale din carton stratificat şi presat, care imită scândurile de lemn. În primul caz, singura deschidere, reprezentată de o fereastră lată, cu trei canaturi, este bordată de un ancadrament alcătuit pe margini din două lezene bosate, cu o cornișă din mortar, trasă la șablon, după un model neoclasic de inspirație, care se repetă şi la baza ferestrei, pentru a ţine loc de solbanc. În plus, extremitatea stângă a fațadei este mărginită, de asemenea, de acelaşi timp de lezenă bosată, folosit în cazul ferestrei. Pentru casa din partea dreaptă, s-a renunțat complet la orice formă de ornamentare a paramentului. Lipsesc, în acest caz, lezenele şi ancadramentul de fereastră prevăzut cu cornișă şi solbanc. Streașina este scurtă, iar în cazul casei din stânga, se foloseşte o bandă orizontală, bosată, pentru a ţine locul unei cornișe. În cazul casei din dreapta, streașina nu este completată nici de console, nici de o cornișă.

*

În rândurile următoare ne vom concentra atenţia asupra unei alte tipologii de case din Sulina. Mai precis, ne referim la casele de tip urban, însă care poartă o amprentă identitară mult mai mare, specifică Peninsulei Balcanice. Ele nu pot fi atribuite cu certitudine unei etnii sau alteia, deoarece, după cum bine știm, popoarele balcanice au convieţuit împreună timp de secole, influenţându-se reciproc şi dezvoltând gusturi estetice comune. În aceste condiţii, grecii, turcii, albanezii, bulgarii, croații sau muntenegrenii, care au trăit la Sulina, au construit la fel. În acelaşi timp, nu trebuie să cădem în exclusivism, considerând că doar popoarele balcanice au construit case cu un specific etnic mai mult sau mai puţin pronunțat. Ba dimpotrivă, la fel de bine, ele au optat şi pentru construirea unor case într-un eclectism specific celei de-a doua jumătăţi a secolului al XX-lea şi primelor decenii din secolul al XX-lea. Acest eclectism, cu o pronunțată bază neoclasică, a fost specific, de asemenea, oraşelor şi târgurilor multietnice din toţi Balcanii, dar şi din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. Mai mult, Sulina are şi un

pronunțat caracter colonial, care a favorizat dezvoltarea unei duble caracteristici complementare, ea fiind, în acelaşi timp, fără a dezvolta vreo incompatibilitate, atât un oraş în care s-a construit în „stiluri internaţionale”, cât şi în stiluri cu o mai mare amprentă etnică.

În Fig. 30 este prezent tipul urban de casă, cu plan dreptunghiular (D + P), cu două faţade la stradă şi cu un demisol înalt, locuibil, prevăzut cu două goluri în care este aşezată câte o fereastră cu două canaturi şi şase ochiuri (2 + 2 + 2 ochiuri). În condiţiile în care demisolul este supraînălțat, parterul devine aproape un etaj, deoarece este prevăzut cu balcon. Una dintre faţade, cea paralelă cu str. a VI-a, este organizată în 4 axe (1 + 1 + 2 goluri), al treilea gol reprezentând o ușă de acces spre balcon (azi dispărut), iar restul ferestre. Uşa de la balcon nu este prevăzută cu geamuri, aşa cum este cazul tuturor clădirilor eclectice cu balcon din Sulina. În ceea ce priveşte ferestrele, se constată o altă particularitate. Ele sunt dreptunghiulare şi înalte, fiind alcătuite din 2 + 1 ochiuri, cu mențiunea că la baza celor două ochiuri se folosesc baghete decorative în formă de cruce, care împart fereastra. O altă noutate este folosirea altor două baghete paralele, aşezate la mică distanță, care împart, în zona mediană, ochiul superior al ferestrei. Referitor la fațada paralelă cu str. Eminescu, ea este organizată în trei axe (1 + 1 + 1), golurile fiind reprezentate de ferestre dreptunghiulare, înalte. În ceea ce priveşte paramentul, la demisol a fost folosită în exclusivitate cărămida arsă, singurele elemente individualizatorii fiind arcele de descărcare de deasupra ferestrelor demisolului, care primesc, pe lângă funcţia structivă, şi o funcţie decorativă explicită. Între niveluri apare un brâu decorativ, realizat din cărămidă arsă, subțire, puţin ieşit în relief. Întregul etaj este realizat din scânduri groase de lemn, aşezate orizontal şi încheiate pe colțuri. Axele sunt separate de lezene înguste din lemn, decorate cu trei baghete şi cu un capitel realizat într-o manieră stilizată, apelându-se la forme geometrice simple. Se remarcă streașina puternic ieșită în afară, care este susținută de lungi console din lemn, fasonate. La marginea streaşinei este aşezată o pazie din lemn traforat, care reproduce un model ondulat, neregulat.

În Fig. 38 este prezentată o casă de colț, de tip urban, D + P, amplasată la intersecţia str. a III-a cu str. Tudor Vladimirescu. Se remarcă subsolul supraînălțat, care poate fi considerat, la limită, şi parter, acesta fiind, de altfel, locuit. Demisolul este realizat din cărămidă cu parament lis, tencuit. În schimb, parterul este realizat în întregime din scânduri orizontale din lemn, încheiate pe colţurile clădirii. Casa are o fațadă paralelă cu strada a III-a, o alta paralelă cu

str. Tudor Vladimirescu, şi o alta cu vedere în curtea interioară de mici dimensiuni. În ceea ce priveşte faţada dinspre str. a III-a, la demisol nu este prezent niciun gol; în schimb, la parter, faţada este organizată în 3 axe (1 + 1 + 1 goluri), a doua deschidere reprezentând o uşă de acces spre bovindou (azi dispărut), iar în celelalte două deschideri apar două ferestre dreptunghiulare, înalte. În ceea ce priveşte faţada paralelă cu str. Tudor Vladimirescu, demisolul este organizat în 3 axe (1 + 1 + 1 goluri), unde apar trei ferestre moderne, cu tâmplărie PVC, de dimensiuni diferite: prima are două canaturi, a doua are un singur ochi dreptunghiular, înalt, iar a treia un singur ochi pătrat, de mici dimensiuni. La parter, faţada este organizată în două axe, care reprezintă golurile a două ferestre dreptunghiulare, înalte. La parter, sunt de reţinut lezenele de pe colţurile clădirii, care nu sunt altceva decât nişte stinghii subţiri de lemn, fără niciun element decorativ, acestea fiind bătute în cuie pe colţurile parterului. De reţinut sunt ancadramentele ferestrelor, realizate din stinghii simple de lemn, însă care se termină, în partea superioară, cu o frumoasă cornişă profilată în stil neoclasic, realizată tot din lemn. Avem de-a face, în acest caz, cu transpunerea modelului cornişelor din mortar, trase cu şablon, în lemn.

Un alt exemplu este reprezentat de o casă de tip urban, cu plan dreptunghiular, D + P, cu două faţade paralele cu străzile a III-a şi Costache Negri. Demisolul este supraînălţat, acesta fiind locuit. Pe latura paralelă cu strada a III-a, demisolul este organizat în 3 axe (2 + 2 goluri), deschiderile fiind reprezentate de patru ferestre dreptunghiulare, cu două canaturi (2 + 2 ochiuri). Latura demisolului paralelă cu str. Costache Negri este organizată în 2 axe (1 + 1 goluri), deschiderile reprezentând două ferestre. Deşi una dintre ferestre a fost recent modernizată, înlocuindu-se vechea tâmplărie din lemn cu una din PVC, împărţită în două canaturi cu câte un singur ochi, trebuie să remarcăm, în cazul celeilalte ferestre, prezenţa unor obloane simple de lemn, care închid complet fereastra. La parter, faţada paralelă cu strada a III-a este organizată în 2 axe (spre deosebire de demisol, care a fost organizat în 3 axe), acestea fiind reprezentate de două ferestre înalte, dreptunghiulare (2 + 1 ochiuri). Ferestrele sunt prevăzute cu un ancadrament simplu din lemn, realizat din stinghii neprofilate. Lipsesc sprânceana de cornişă sau solbancul. De remarcat este prezenţa unei lezene care separă axele faţadei, realizată dintr-o stinghie îngustă din lemn, decorată cu 3 baghete din lemn (cea mediană fiind mai lungă), care imită canelurile coloanelor din piatră antice, şi cu un capitel, tot din lemn, decorat cu un motiv treflat şi cu doi butoni (Fig. 74). Faţada

paralelă cu strada Costache Negri este organizată în trei axe, compuse din două deschideri de fereastră şi un bovindou în partea mediană. În ceea ce priveşte paramentul, la parter, datorită faptului că edificiul este locuit de două familii, una dintre acestea a ales să nu tencuiască demisolul, ci doar să îl vopsească cu var. În acest fel, am putut constata că inițial acesta a fost realizat din cărămidă arsă, iar că la margini, edificiul era prevăzut cu o lezenă din cărămidă, care pornea de pe un soclu puțin ieșit în relief. În cazul parterului, pereții au fost realizați în exclusivitate din scânduri de lemn aşezate orizontal. Ca elemente decorative, se remarcă nişte lezene la colţurile clădirii, realizate dintr-o scândură simplă de lemn, decorată în zona mediană cu trei baghete de lemn (cea din mijloc fiind mai lungă), care imită canelurile unui stâlp de piatră sau ale unei coloane antice, în timp ce în partea superioară sunt încununate de un capitel decorat cu un motiv treflat şi cu doi butoni. Streașina iese puternic în faţă, aceasta fiind susținută de nişte console subţiri din lemn, realizate din nişte scânduri tăiate pe marginea inferioară cu un motiv ondulat, neregulat. Capetele consolelor nu sunt vizibile, deoarece sunt acoperite de o scândură de lemn, plasată imediat sub scoc, care, mai mult ca sigur, înlocuiește o pazie prevăzută inițial cu un model ondulat pe marginea inferioară.

Figura 74. Casă de pe str. a III-a (detaliu). Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 75. Casă de pe malul stâng al Sulinei. Foto: Gigi Dumitru Olariu

În apropierea pontonului de pe malul stâng al Sulinei, se află o clădire cu plan dreptunghiular (D + P) (Fig. 75). Demisolul este supraînălțat, însă nu suficient de mult încât să poată fi locuit. Fațada principală, paralelă cu strada, este organizată în 3 axe la demisol (1 + 1 + 1) şi cu 3 axe la parter, care respectă aceeaşi distribuție a golurilor. La demisol, s-a mai păstrat doar deschiderea mediană, reprezentată de o ușă de acces în pivniță, dreptunghiulară, dar scundă; celelalte goluri laterale, ale unor ferestre dreptunghiulare, cu latura lungă pe orizontală, fiind astupate ulterior cu tencuială. La parter, se remarcă trei ferestre dreptunghiulare, foarte înalte (2 + 2 + 2 + 1 ochiuri). Ca elemente individualizatorii, ochiul de sus al ferestrei este decorat, în zona mediană, cu două baghete paralele din lemn. Ferestrele au un ancadrament simplu din lemn, realizat din stinghii subţiri, neprofilate. Ceea ce se remarcă este o scândură așezată oblic, deasupra ferestrei, care joacă rolul unei sprâncene de cornișă, însă cu o funcție care se apropie mai mult de cea a solbancului sau a lăcrimarului, adică aceea de a apăra fereastra de scurgerea ploii. O altă fațadă a parterului, cu vedere înspre curte, este organizată tot în 3 axe (1 + 1 + 1), cu mențiunea că al doilea gol este reprezentat de o ușă înaltă, cu două canaturi, prevăzută cu 3 + 3 + 3 + 1 ochiuri. În cazul ultimului ochi, se reia motivul decorativ al celor două baghete paralele de lemn,

aşezate în zona mediană. În ceea ce priveşte paramentul, la parter la demisol s-a aplicat un strat gros de tencuială, peste cărămida arsă, iar parterul este realizat în întregime din scânduri orizontale din lemn. Pe marginile parterului s-a aplicat câte o stinghie subțire de lemn, care joacă rolul unei lezene. Streașina este puțin ieșită în afară, lipsesc, în acest caz, consolele de lemn, acestea fiind înlocuite de o cornișă simplă din lemn.

*

La Sulina există foarte multe exemple de case, care pot fi cu uşurinţă încadrate în tipul rural de locuinţe. Acestea sunt repartizate mai ales pe străzile 4, 5 şi 6, precum şi pe străzile periferice sau pe malul drept al canalului Sulina. Din analizele noastre din teren, aceste construcţii sunt de dată mai recentă, marea lor majoritate datând din secolul al XX-lea. Nu ni s-au păstrat case modeste sau bordeie, care au fost pomenite de călătorii străini poposiți la Sulina în secolul al XIX-lea. Casele de tip țărănesc, care se regăsesc astăzi în localitate, reiau modelele mai vechi ale predecesoarelor lor din localitate sau, şi mai sigur, aduc în localitate modelul de case, care se regăsește peste tot în satele din Delta Dunării sau din restul Dobrogei. Prezenţa acestui tip de case trebuie pus pe seama mișcărilor demografice din secolul al XX-lea, care au fost caracterizate de o dezvoltare deosebită, din punct de vedere demografic, a Sulinei. Având o condiție economică modestă, țăranii şi pescarii dobrogeni, care s-au mutat la Sulina, pentru a intra în rândurile proletariatului, au importat aici şi tipul de construcţii cu specific țărănesc. În aceste condiţii, străzile mărginaşe ale Sulinei au aspectul unor ulițe de sat şi nu al unor străzi de oraş, în adevăratul sens al cuvântului.

În cele ce urmează, ne vom opri asupra câtorva exemple de case de tip rural, care se regăsesc la Sulina.

Poate fi identificată o casă de tip rural, cu plan dreptunghiular. Fațada laterală, reprezentată de latura scurtă, este orientată spre stradă, în timp ce fațada principală este orientată spre curte. Ea este amplasată pe malul drept al canalului Sulina, pe str. Pescarilor. Casa este puțin retrasă în raport cu strada, spaţiul liber rămas fiind destinat unei grădinițe cu flori şi viței de vie. Casa nu are prispă. Fațada laterală, cea paralelă cu strada, este prevăzută cu o fereastră dreptunghiulară, cu trei canaturi, amplasată puțin la dreapta, în raport cu axul de simetrie. Fațada principală, orientată spre curte, este organizată din trei axe (1 + 1 + 1), golurile fiind reprezentate de două ferestre cu trei

canaturi, amplasate pe margini, şi o uşă cu două canaturi amplasată la mijloc. Paramentul este realizat din scânduri de lemn vopsit în albastru, streaşina este ieşită în afară, fiind sprijinită de o serie de console din lemn fasonate, mărginite, imediat sub învelitoarea de tablă, de o pazie îngustă din lemn. Pazia este decupată cu un model mixt, compus din linii curbe şi ciucuri, care acompaniază console de lemn profilate. Acoperişul este în patru ape şi este învelit cu tablă. Lipsesc alte elemente decorative (cu rol funcţional), cum ar fi lezenele, ancadramentele, cornişele, solbancurile etc.

Un alt exemplu este reprezentată o casă de tip rural, cu plan dreptunghiular. Fațada laterală, reprezentată de latura scurtă, este orientată paralel cu strada, fiind retrasă de la aliniament, în aşa măsură încât, în faţa casei, să poată exista o grădiniță cu flori. Casa reia cu fidelitate tipul caselor tărăneşti din zonă, ea fiind prevăzută cu fronton, pe latura scurtă, şi cu tindă pe latura lungă. Frontonul are un timpan închis şi nu prezintă nicio lucarnă. Tinda este foarte îngustă, având un rol aproape decorativ, fiind realizată cu ajutorul unor stâlpi subţiri de lemn, vopsiți în albastru, aşezați la distanţe regulate. Fațada principală, orientată spre curte, este organizată din trei axe (1 + 1 + 1), golurile fiind reprezentate de două ferestre cu două canaturi, amplasate pe margini, şi o uşă cu două canaturi amplasată la mijloc. Fațada de la stradă este prevăzută cu o singură deschidere de fereastră, aşezată pe axul de simetrie al frontonului. Fereastra este dreptunghiulară, cu două canaturi, şi are dimensiunile medii, acestea fiind adaptate raportului dintre plinuri şi goluri tipic caselor tărăneşti din Delta Dunării. Clădirea este realizată din cărămidă tencuită, iar paramentul este lis. Se remarcă ancadramentele de fereastră, realizate din mortar. Acestea sunt plate, realizate din benzi drepte, în partea de sus şi de jos a ferestrelor, însă se particularizează părțile laterale ale ancadramentelor, care par a transpune în mortar secțiunea unui capitel realizat în lemn. Acelaşi fenomen se petrece şi în cazul lezenelor, aşezate la marginile pereţilor. Presupunerea transpunerii unor modele inițiale din lemn, în mortar, este confirmată de banda care separă parterul de frontonul triunghiular al fațadei paralele cu strada. În acest caz, banda din mortar nu face altceva decât să copieze modelul unei pazii de lemn, cu model ondulat simplu. De altfel, avem modelul de inspirație chiar prezent pe cele două laturi superioare ale frontonului, unde sunt aşezate două pazii de lemn, duble, cu model ondulat simplu.

Figura 75. Casă de tip rural de la periferia Sulinei.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

În Fig. 75 este reprezentată o casă de tip rural, cu plan dreptunghiular. Fațada laterală (reprezentată de latura scurtă), prevăzută cu timpan, este orientată paralelă cu strada, iar fațada principală, este orientată spre curte. Casa este retrasă de la aliniament, însă nu are suficient spațiu în față, pentru o grădiniță cu flori, cum se obișnuiește în mediul rural. Fațada de la stradă este prevăzută cu un gol de fereastră, amplasat puţin spre stânga, în raport cu axul frontonului, iar fațada principală este organizată în trei axe (1 + 1 + 1), reprezentate de două ferestre laterale, cu două canaturi, şi o ușă centrală, prevăzută tot cu două canaturi. Clădirea este realizată din cărămidă tencuită iar paramentul este lis. Se remarcă, ca elemente decorative, ancadramentele de fereastră, ale căror laturi fac aluzie la două scânduri de lemn, care, în partea superioară, sunt traforate cu un profil de capitel simplu. Sprânceana de cornișă şi solbancul sunt realizate din nişte benzi mai late, (pseudo)bosate, prin intermediul unor linii albe, care împart banda şi dau impresia existenţei unor bolţari adevărați, așezați unul lângă celălalt. Și în cazul lezenelor, aşezate pe marginile pereţilor, se aplică acelaşi procedeu al bosajului aparent. Frontonul fațadei scurte are un timpan închis cu scânduri de lemn, acesta nefiind prevăzut cu nicio fereastră de aerisire sau lucarnă. În schimb, partea superioară este decorată cu o scândură traforată,

conform tipicului caselor tărănești din Delta Dunării. Streașina nu este susținută de console sau de vreo cornișă, însă absența acestora este înlocuită de o bandă orizontală, întreruptă de linii de culoare albă, care descriu un bosaj aparent. Ca un element individualizator, se remarcă, imediat sub învelitoarea din tablă vopsită, o pazie îngustă, compusă în exclusivitate din denticuli.

În Fig. 76 este reprezentată o casă de tip rural, cu plan dreptunghiular. Fațada principală este prevăzută cu o prispă îngustă, ea fiind dispusă paralel cu strada, având o anumită retragere față de aliniament, care a permis spaţiul necesar unei grădinițe cu flori. Fațada principală este organizată în 3 axe (1 + 1 + 1 goluri), ea fiind alcătuită din două ferestre dreptunghiulare, cu patru canaturi, pe laturi, și cu o ușă de acces, simplă, la mijloc. Fațada laterală, cu vedere spre curte, este prevăzută cu o fereastră cu două canaturi. Celelalte laturi ale edificiului nu sunt prevăzute cu goluri. Prispa este îngustă, cu rol mai mult decorativ decât funcţional, ea sprijinindu-se pe șase stâlpi nefasonați, din lemn vopsit în maro. Ferestrele nu au un ancadrament deosebit, singurul element decorativ fiind o pazie lată, din lemn, cu un model ondulat neregulat, care este așezată imediat sub învelitoarea de tablă vopsită.

Figura 76. Casă de tip rural de la periferia Sulinei.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Casele de tip rural din Sulina prezintă anumite caracteristici particulare, în ceea ce priveşte „viaţa formelor” arhitecturale. Merită trecute în revistă, deoarece ele au o anumită varietate, care poate reprezenta un interes ştiinţific. Dacă dorim să găsim un element decorativ, care să caracterizeze prin excelenţă casele de tip rural de la Sulina, acesta este cu siguranță pazia. Paziile se întâlnesc foarte rar la clădirile de tip urban din localitate, iar dacă acestea se întâlnesc, ele joacă un alt rol, în raportul elementelor decorative de pe faţade.

Cel mai întâlnit tip de pazie este cel cu model ondulat, compus dintr-o alternanță regulată de tăieturi concave şi convexe. La fel de bine, motivul acesta simplu este compus dintr-o succesiune regulată de linii/ tăieturi concave. Însă şi în acest caz se întâlnesc anumite variații, determinate de frecvența, adâncimea sau de mărimea liniilor șerpuite traforate în scândură. Apare şi o dimensiune stilistică, anumite linii curbe, tăiate în adâncimea scândurii, fiind întrerupte de alte linii drepte, care întrerup curgerea fluidă a modelului, dând impresia unor fragmentări rigide, date de sugestia unor unghiuri drepte. În alte cazuri, frecvența şi apropierea tăieturilor curbe, dau impresia de ansamblu a unor zimți ce se aseamănă mai mult cu modelul „dinţi de lup”, decât cu cel ondulat, simplu. În alte cazuri, modelul simplu, ondulat, este completat de o mică perforație în adâncimea paziei, la baza fiecărei linii curbe, care sugerează deja privitorului ideea unei borduri decorative, alcătuite din franjuri. În plus, pentru a complica modelul, în unele cazuri, se adaugă peste, o altă pazie îngustă, generându-se astfel o pazie dublă. De altfel, la Sulina sunt folosite, în multe cazuri, paziile duble. În această situaţie, întotdeauna prima este mai lată, şi prezintă, de cele mai multe ori, un model ondulat, cu tăieturi concave succesive. În prelungirea aceste pazii este așezată o alta, mult mai îngustă, alcătuită, de obicei, dintr-un model realizat din tăieturi convexe, regulate, dispuse în mod succesiv.

Pot fi identificate la Sulina, decorând casele de tip rural, pazii cu model mixt, în care sunt intercalate fragmente de model ondulat cu fragmente de tipul „colți de lup”. În anumite cazuri, apar linii concave şi convexe, întrerupte de un „dinte de lup”. În alte cazuri, „dinții de lup” se arcuiesc şi formează, împreună cu secțiunea ondulată de model, alte modele, care trimit la nişte elemente florale stilizate. De la aceste motive incipiente, aflate la marginea dintre un model mixt strict geometric, şi unul mai mult figurativ, nu este decât un pas. În alte cazuri, aceste modele evoluează spre nişte pazii care, prin tăietura lor, redau nişte elemente florale, ce fac trimitere la motivul decorativ al lalelei.

În ceea ce privește locul de amplasare al paziilor, acestea sunt puse, de cele mai multe ori, pe marginile superioare ale frontoanelor caselor de tip rural. Se mai găsesc, la fel de bine, instalate imediat sub învelitoare. În alte cazuri, joacă rolul cornișei de la casele de tip urban, sau sunt bătute la extremitatea consolelor de lemn, în cazul în care streașina, susținută de acestea, iese mai mult în exterior.

În ceea ce privește materialul din care au fost executate, aproape în întregime, paziile au fost realizate din lemn nevopsit ori vopsit în albastru, verde sau maro. S-au întâlnit câteva cazuri izolate de pazii realizate din carton presat. Ceea ce este de notat, în ceea ce privește „viaţa formelor", anumite benzi decorative sau lezene, realizate din mortar, au preluat forma paziilor din lemn. Mai mult, apar cazuri de benzi sub forma unor pazii, care joacă rolul unor cornișe. Migraţia formelor şi transpunerea lor din lemn în mortar, a mai fost găsită și în cazul unei alte case de tip rural, care împrumută formele decorative ale caselor de tip urban. În acest sens, putem da exemplul unor lezene realizate în mortar, care reproduc tipul de lezene din lemn, cu trei baghete decorative din lemn, în care cea mediană este mai lungă; model care se regăsește doar la casele de tip urban din Sulina, dar care se încadrează în tipologia celor „identitare", cu specific balcanic. Se produce şi fenomenul invers, în care paziile de lemn reproduc un element de prestigiu al arhitecturii de zid. În acest sens, am identificat un exemplu în care apare o pazie decorată în exclusivitate cu denticuli, care face aluzie la cornișele însoțite de denticuli din cazul caselor de tip urban, eclectice, din Sulina (Fig. 77-89)

În ceea ce privește paramentul, tot la casele de tip rural, se întâlnesc anumite cazuri în care se realizează, într-un mod improvizat, din tencuială aplicată peste lemn, nişte lezene cu elemente decorative. În alte cazuri, scândurile orizontale de pe fațadele caselor sunt imitate de nişte benzi de carton presat, bătute în cuie şi, de cele mai multe ori vopsite, pentru a-şi păstra impermeabilitatea.

Figura 77. Tip de pazie la case de tip țărănesc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 78. Tip de pazie la case de tip țărănesc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 79. Tip de pazie la case de tip țărănesc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 80. Tip de pazie la case de tip țărănesc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 81. Tip de pazie la case de tip țărănesc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 82. Tip de pazie la case de tip țărănesc. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 83. Modelul paziei tărănești replicat în elemente decorative din mortar. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 84. Tip de pazie întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figura 85. Tip de pazie întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

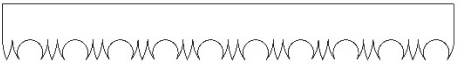

Figura 86. Tip de pazie întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figura 87. Tip de pazie întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figura 88. Tip de pazie întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Figură 89. Tip de pazie întâlnit la Sulina. Desen Gigi Dumitru Olariu

Parament, goluri şi detalii ornamentale în arhitectura religioasă

Arhitectura religioasă merită o analiză separată, în ceea ce privește paramentul și elementele decorative ale fațadei.

Din imaginile de epocă pe care le avem la dispoziţie, ne putem face o impresie generală despre modul în care se înfățișa geamia din Sulina, distrusă în urma celui de-al Doilea Război Mondial. Din păcate, nu ni s-au păstrat imagini ale fațadei principale. Clădirea a fost de plan dreptunghiular, fiind un monument religios de tip hală sau sală. Laturile lungi ale edificiului au fost organizate în 3 axe (1 + 1 + 1 goluri), care au reprezentat trei deschideri de ferestre. Latura

scurtă, din spate, a fost organizată în 2 axe (1 + 1 goluri), care au reprezentat două deschideri de ferestre. Ferestrele au fost de mari dimensiuni, dreptunghiulare, închise în partea superioară în arc semicircular. Din imaginile de epocă, care nu au cea mai bună rezoluţie, am putut identifica doar prezenţa unui ancadrament format dintr-o bandă simplă, neprofilată, mai ales în partea superioară a ferestrelor, în zona arcului. În partea dreaptă a fațadei, geamia a fost dotată cu un minaret înalt, prevăzut, în partea superioară, cu un balcon îngust și cu un acoperiș ascuțit, învelit în tablă, de formă conică. Putem spune că monumentul religios se caracteriza prin multă sobrietate, specifică viziunii despre lume a islamismului, care nu a cultivat fastul decorativ (Fig. 90).

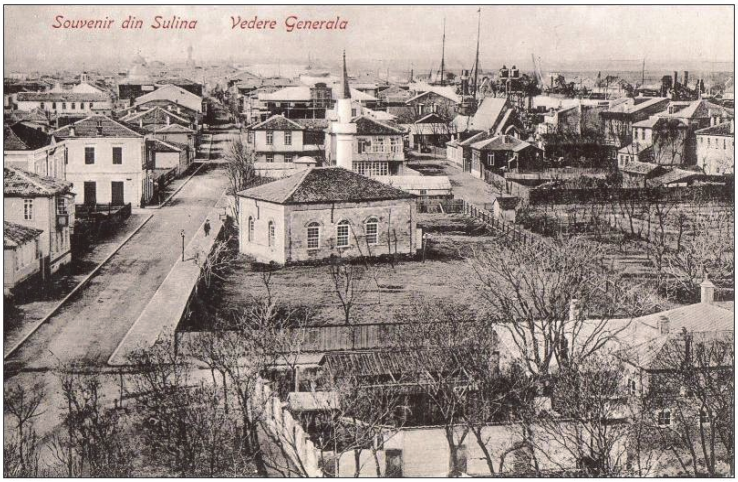

Figura 90. Fosta geamie din Sulina. Imagine de epocă.
Carte poștală de epocă

Un alt monument religios dispărut este Biserica Anglicană, bombardată și ea în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În cazul acesteia avem de-a face cu o biserică-sală cu absidă rectangulară decroșată și cu o campanilă plată, care surmontează fațada principală. Edificiul este realizat în stilul neogotic, fiind realizat din cărămidă arsă și este prevăzut cu contraforturi (cu rol mai mult decorativ, dat de stilul neogotic), pe laturile lungi ale edificiului. Din păcate, și în cazul acestui edificiu religios, nu ni s-au păstrat imagini cu fațada principală, pentru a avea o părere despre modul în care a fost organizată aceasta.

În schimb, avem imagini parţiale (deoarece vegetația acoperă o parte din zidurile bisericii) cu laturile lungi şi cu absida altarului. Se disting ferestrele deosebit de înalte, specifice limbajului artistic neogotic, încheiate în arc frânt. Cel mai bine, se poate observa fereastra triforă, cu partea mediană mai înaltă, amplasată pe latura absidei altarului, care sunt încadrate, în partea superioară, de o formă arhitecturală hibridă, care poate fi considerată pe rând şi în acelaşi timp, atât o sprânceană de cornișă în arc frânt, cât şi un arc de descărcare. În mod evident, în acord cu elementele de limbaj ale stilului neogotic, se pune accentul, şi în acest caz, pe dimensiunea decorativă a formei arhitecturale şi nu pe funcţia ei structivă. Pe una dintre laturi, se poate identifica un pridvor închis, cu un portal încheiat în arc frânt, care are funcţia de a facilita accesul în clădire. (Fig. 91)

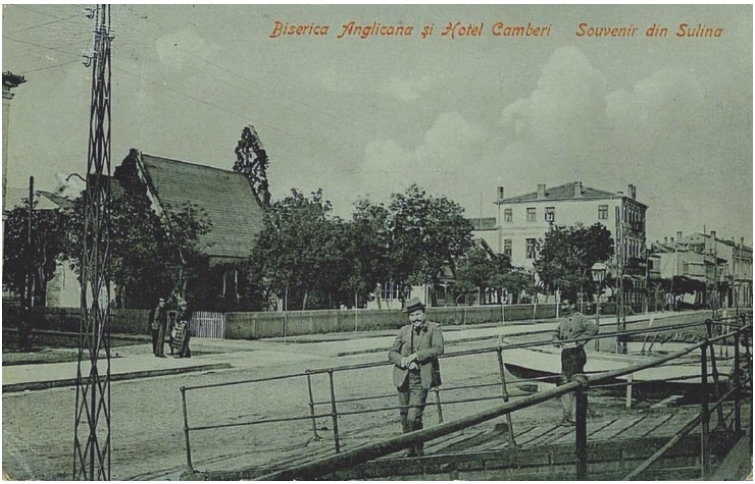

Figura 91. Fosta biserică anglicană din Sulina. Imagine de epocă. Carte poștală de epocă

Biserica catolică, păstrată în picioare până astăzi, se aseamănă, din punct de vedere planimetric şi formal, cu fosta biserică anglicană, deoarece ea este o biserică-sală, cu absida altarului (de această dată poligonală) decroșată şi cu o campanilă plată, care surmontează fațada principală. Aceasta din urmă este austeră, ea fiind marcată de un pridvor închis, de mici dimensiuni, prevăzut doar o deschidere largă, reprezentată de un portal simplu, cu arc semicircular, fără ancadrament. Zidurile fațadei sunt marcate doar de trei ferestre

circulare, elemente rare la Sulina, care se mai regăsesc doar în cazul arhitecturii religioase. Una dintre laturile lungi ale bisericii, cea care este paralelă cu strada, este organizată în 4 axe reprezentate de 4 goluri mari de fereastră, înalte, grupate la un loc, în zona mediană a peretelui, care se termină, în partea superioară, cu un arc semicircular. Partea din spate a bisericii este prevăzută, pe margini, aşezate simetric, cu câte o fereastră înaltă, dreptunghiulară, terminată în arc semicircular şi cu câte o fereastră circulară, în partea superioară, care joacă rolul unui luminător pentru pod. Absida poligonală este înzestrată cu trei ferestre dreptunghiulare terminate în arc semicircular. Pe colțuri, biserica mai este prevăzută cu câte un contrafort vertical, cu forme neoclasice. (Fig. 92)

Figura 92. Biserica catolică din Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Biserica grecească Sf. Nicolae se încadrează, la rândul său, în categoria edificiilor religioase cu plan longitudinal, fiind o biserică-hală cu absida altarului decroșată. În cazul ei, absida altarului este semicirculară şi de foarte mici dimensiuni, în raport cu restul corpului clădirii, ea fiind prevăzută cu o fereastră dreptunghiulară, terminată în arc semicircular, şi cu un ancadrament simplu, neprofilat, realizat din

tencuială. Locul campanilei plate, care se regăsea în cazul bisericii catolice şi bisericii anglicane, este luat aici de o atică prevăzută cu patru goluri cu terminația semicirculară și respectiv în arc plat (unul dintre acestea), care reprezintă, în fapt, nişte ferestre oarbe (care puteau juca şi rolul unor nișe care să păstreze o pictură murală). Tot în atică, spre marginile sale, sunt prezente două lucarne de formă triunghiulară, care reprezintă un element unicat în arhitectura de la Sulina. Laturile lungi ale edificiului religios sunt cele care ne atrag atenția. Ele sunt organizate în 5 axe (1 + 1 + 1 + 1 + 1 goluri), a treia deschidere reprezentând un portal de acces în edificiu, celelalte deschideri fiind reprezentate de ferestre. Se remarcă ferestrele înalte, terminate în arc semicircular, care sunt mărginite de nişte ancadramente drepte, realizate din benzi neprofilate, trase la șablon, din mortar. Acestea sunt încununate de un fronton triunghiular, simplu, dar care conferă multă eleganță edificiului. În ceea ce privește ancadramentul portalului, acesta este supraînălțat şi completat cu două lezene terminate cu un capitel corintic. Mai sus, între ancadrament şi frontonul triunghiular, în cadrul unui timpan mărginit de lezene simple, apare un luminător descris de un arc semicircular. (Fig. 93)

Biserica ortodoxă cu hramul Sf. Nicolae și Sf. Alexandru este cunoscută în Sulina mai ales sub denumirea de „catedrala ortodoxă" (Fig. 94). Ea este o biserică de tip triconc, prevăzută cu portic la intrarea de vest şi cu un alt portic adosat pe latura de nord, care are mai curând un rol decorativ, decât unul funcţional. Se remarcă cele trei turle, una, cea mare, amplasată deasupra naosului, în timp ce celelalte două, de mai mici dimensiuni, sunt amplasate deasupra pronaosului. Laturile edificiului religios sunt marcate de cinci axe. Deschiderile de mari dimensiuni sunt decorate, în partea superioară, cu câte un decor din stuc, sub forma unei cruci realizate dintr-un entrelacs, care face trimitere la motivele decorative ale stilului neoromânesc specific secolului al XX-lea. Tot aceluiași curent artistic îi pot fi atribuite şi bogatele ornamente vegetale din stuc, cu care sunt decorate părțile superioare ale edificiului religios.

Figura 93. Biserica grecească din Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 94. Biserica ortodoxă cu hramul Sf. Nicolae și Sf. Alexandru. Foto: Gigi Dumitru Olariu

VI. Locurile memoriei

Date generale

Studiind bibliografia de specialitate, se poate identifica în Dobrogea interbelică un anumit sentiment de solidaritate regională, care depășește barierele etnice. Mai mult, poate fi adusă în discuţie existenţa unui patriotism local/ patriotism regional, care pune în paranteză faptul de a face parte din aceeaşi comunitate naţională sau confesională, prin activarea unei anumite solidarități dobrogene, date de asumarea unui trecut istoric comun. În acelaşi timp, au putut fi identificate şi cazuri în care diferitele comunități etnice şi culturale dobrogene au traversat şi momente mai tensionate de convieţuire, putând fi sesizate anumite rezistențe identitare la contactul cu alteritatea. Se poate sesiza un anumit spirit conservator, deoarece vecinătățile istorice, în ciuda unor diferențe evidente, au fost adesea mult mai puternice decât sentimentul generic al apartenenței la o etnie/ confesiune specifică. Cercetătorul Mehmet Ali Ekrem a extras mai multe exemple relevante din *Analele Dobrogei*, revistă trimestrială a *Societăţii Culturale Dobrogene*, care a fiinţat în perioada anilor 1920-1938[186]. Sub titlul de exemplu, care nu trebuie generalizat, pot fi amintite observațiile notate de I Dumitrescu-Frasin, în 1929, în ceea ce privește modul în care au relaționat indigenii dobrogeni cu nouveniții, care aveau tot aceeași etnie, dar care, totuși, aveau un trecut istoric diferit: „Curios este faptul că vechii români băştinaşi nu se împacă mai deloc cu cei nou stabiliți și toate prieteniile și vorbele bune le păstrează pentru tătari şi nu pentru conaționalii lor. La izlaz coloniștii îşi au cireada lor, iar vechii români băştinaşi îşi ţin vitele lor cu ale tătarilor, într-altă cireadă”[187]. Putem distinge, prin acest exemplu, un fenomen al segregării pe criteriul „autohtonității”, care nu face posibilă o amestecare liberă și spontană a populațiilor, de tipul

---

[186] Constantin-Zamfir Dumitru, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879-1980)*, s. n., Constanţa, 1985, http://bjconstanta.ro/wp-content/uploads/Analele%20Dobrogei/Analele%20Dobrogei%20%20%20%20%20%20Revista%20Societ%C4%83%C8%9Bii%20Culturale%20Dobrogene.pdf, (accesat în 02.02.2021), p. 1.

[187] *Analele Dobrogei*, vol. I, 1929, p. 156, apud Mehmet Ali Ekrem, *op. cit*., p. 132.

melting pot-ului american. Se pot identifica două populaţii distincte: cea compusă din băştinaşi şi cea compusă din coloniști. Putem deduce că transferul cultural între cele două grupuri nu s-a făcut în mod rapid, existând o anumită ostilitate sau distanțare faţă de alteritate, care au facilitat mai curând o trăire în paralel – cu toate valorile materiale, culturale – decât o fuziune neîngrădită ori o nouă regrupare a populației dobrogene, făcută în funcţie de criteriile etnice şi confesionale.

Un alt exemplu relevant pentru felul de a fi al dobrogenilor din epoca interbelică, care pune încă o dată în lumină solidaritățile regionale, ce depășesc sau pun în paranteză diferențele de ordin religios, este extras tot din *Analele Dobrogei*. Dincolo de implicațiile care ţin de problematica alterității în general, cazul reprezentat de inițiativa turco-tătarului Kemal Hagi Ahmet, în calitatea sa de primar al localităţii, are o materializare directă în domeniul arhitectural. Cu această ocazie, am putut vedea cum şi celelalte comunități etnice şi confesionale au contribuit la construirea unor edificii de cult creștine, acestea fiind animate de ideea unei solidarități locale şi de o atitudine civică bazată pe o veritabilă „artă de a trăi în comun". În această ordine de idei, merită reproduse rândurile următoare, publicate în 1935, în *Analele Dobrogei*: „În anul 1890 se pusese piatra fundamentală şi se ridicase numai temelia bisericii românești din Medgidia; dar, din cauza lipsei de bani, lucrarea se oprise. Trecuse câtva timp şi nu era nădejde ca ea să fie dusă mai departe. Aceasta îl frământa amarnic pe Kemal, care nu putea înțelege ca, în orăşelul lui, musulmanii să aibă geamia lor, iar creștinii să fie lipsiți de biserică, lucru ce nu era «după socoteala lui – nici bun, nici drept». Până când, tot muncindu-se cu gândul, i-a venit în minte că ar trebui să ceară şi ajutorul ministrului cultelor. De audiență nu se temea Kemal, fiindcă, într-o încurcătură administrativă de sub regimul special al legii de organizare a Dobrogei, se prezentase el şi regelui Carol I şi căpătase dreptate"[188].

Gestul realizat de Kemal Hagi Ahmet nu este izolat, fapt care dovedește că în Dobrogea nu au existat inițiative de mecenat venite doar dintr-o singură parte, deoarece acestea au venit din ambele direcţii. Exemplul cel mai celebru este ctitoria regelui (creștin) Carol I, moscheea din Constanţa, edificiu religios care îi poartă numele[189].

---

[188] *Analele Dobrogei*, vol. I, 1935, p. 133, apud Mehmet Ali Ekrem, *op. cit*., p. 133.
[189] Construită în perioada 1910-1913. Arhitect Victor Ștefănescu.

Acest patronaj regal poate fi considerat un model pentru celelalte notabilități ale provinciei. Dar vedem că, prin gestul lui Kemal Hagi Ahmet, au existat oameni care, indiferent de etnia sau de religia lor, au susţinut material şi moral ridicarea unor monumente diferite de arhitectură religioasă, care au marcat mai apoi spaţiul identitar al aşezărilor dobrogene. Cu această ocazie, merită amintit că marea moschee din Constanţa a fost percepută în presa românească a vremii ca un edificiu religios care, deşi valorifică nişte modele arhitecturale şi decorative specifice lumii musulmane din Africa de Nord, se adaptează foarte bine sensibilității comunităților turco-tătare din Dobrogea: „Cronicarul ziarului *Drapelul* este de părere în 1910 că «Moscheea ce se va ridica la Constanța, opera dlui arhitect Victor Ștefănescu, va fi zidită în stilul arabo-egiptean, al cărui fast decorativ, zice *Viitorul*, după care luăm aceste detalii, cadrează atât de bine imaginația caldă și exotică a orientalilor adepți ai lui Mahomed»”[190]. Evident, acestor detalii arhitecturale şi decorative specificate deja din epocă, li s-au adăugat altele, venite atât pe filiera bizantină, cât şi pe cea neo-românească, stil arhitectural naţional, în plină formare şi expansiune.

Elementele occidentale sau nemusulmane din arhitectura turcilor dobrogeni, fie ea laică sau religioasă, pot fi puse pe seama unui proces lent, dar sigur, de occidentalizare a mentalității şi comportamentelor comunităților turco-tătare din România. Acest proces nu trebuie înţeles în mod singular, deoarece, în aceeaşi epocă, toate comunităţile tradiţionale europene au suferit acelaşi proces de metamorfoză. La fel s-a întâmplat şi cu lumea satului românesc, care în perioada interbelică a suferit un proces accelerat de modernizare, în condiţiile în care produsele de masă au avut o răspândire din ce în ce mai mare, puterea de cumpărare a crescut şi, în acelaşi timp, a existat un puternic fenomen de migrație de la sat la oraş. Din aproape în aproape, gusturile, comportamentele şi mentalităţile societăţilor tradiţionale s-au schimbat, occidentalizându-se. În cele din urmă, aceste schimbări profunde ale societăţii au afectat şi modul de construire, anumite modele arhitecturale, considerate a fi învechite, fiind înlocuite de altele, mai noi, aflate la modă. În această ordine de idei, revista *Analele Dobrogei* surprinde foarte bine procesul de occidentalizare al comunităților turco-tătare dintre Dunăre şi Marea

[190] Doina Păuleanu, Virgil Coman, *Moscheea Regală „Carol I” Constanţa (1910-2010)*, s. n., s. l., s. a., p. 24.

Neagră: „«Astăzi, tineretul, în special flăcăii, nu mai poartă nici fes, nici șalvari. Au împrumutat pantalonii sau pălăria sau căciula. Asemenea, am avut ocazia să văd vreo două fete, care, în locul șalvarilor şi al rochiei lungi până la pământ, purtau rochițe scurte până la genunchi»[191]. În modernizarea ținutei vestimentare a turcilor din Dobrogea un rol important l-au jucat şi reformele lui Atatürk"[192]. Aceste schimbări de mentalitate pot fi considerate drept niște manifestări exterioare, care au pregătit schimbările mult mai greoaie din domeniul arhitectural, în sensul că o pereche de pantaloni a fost înlocuită mult mai repede şi mai uşor decât s-au făcut înlocuirile estetice în construirea sau modernizarea unei construcţii arhitecturale.

Cercetările sistematice de istorie orală ale doamnei Petruța Teampău, cadru didactic al Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, au pus în evidență faptul că în memoria colectivă a locuitorilor din Sulina s-a impus un anumit „discurs nostalgic" asupra trecutului așezării. A fost identificată, în percepţia colectivă, impresia unui „Paradis pierdut" sau unei „perioade de aur" care s-a sfârșit în preajma celui de-al Doilea Război Mondial. Noile realități politice aduse de instalarea comunismului în România au destabilizat profund un întreg ecosistem cultural, care a fost marcat de bunăstare, convieţuire paşnică, interculturalitate şi stabilitate. În această ordine de idei, cercetătoarea clujeană, în cadrul unei analize ample, a precizat că: „O bună parte a cărții reia teme preferate ale discursului nostalgic al Sulinei: perioada de aur a Comisiunii, mai precis până către al Doilea Război Mondial, prosperitatea orășelului cu aer cosmopolit şi mic-burghez, în care oamenii trăiau în tihnă, vorbeau grecește sau rusește, petreceau împreună, mâncau bine, şi viaţa se derula într-un făgaș bine stabilit"[193].

Lucru important de subliniat, conform anchetelor întreprinse de aceeaşi autoare, în amintirea persoanelor vârstnice din Sulina, mai poate fi identificată o „a doua perioadă romantică" a localităţii, după cea marcată de activitatea Comisiunii (CED) şi a epocii interbelice, care poate fi fixată în anii 1970-1980. Această a două etapă idilică a păstrat, în memoria comunităţii locale, impresia unei renașteri marcate mai ales de aspectele economice şi demografice ale societăţii. Însă

---

[191] *Analele Dobrogei*, vol. I, 1929, p. 156.
[192] Mehmet Ali Ekrem, *op. cit*., p. 132.
[193] Petruța Teampău, *Sulina fabuloasă*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2013, p. 2-3.

idealizarea epocii comuniste poate fi pusă pe seama „nostalgicilor”, a celor care au colaborat sau au avut diverse beneficii de pe urma sistemului politic comunist. În același timp, se pot da și anumite posibile explicații cu implicații psihologice: dacă epoca interbelică a reprezentat pentru seniorii din Sulina „epoca paradisului copilăriei” lor, anii ’70-’80 au reprezentat perioada de apogeu a activității lor profesionale, fiind la o maturitate deplină, în floarea vârstei. Mai apoi, vârsta bătrâneții a fost acompaniată de dezamăgirile democrației incipiente din anii ’90, precum și de declinul economic accelerat al Sulinei, care, ieșind dintr-un sistem politico-economic centralizat și planificat, adaptat lumii comuniste, nu a mai putut ține pasul cu sistemul concurențial al capitalismului și al pieței libere, în care s-au impus noi rute comerciale fluviale și maritime. În acest fel, avem de-a face cu un discurs al nostalgiei despre „epoca de aur” a copilăriei și despre „epoca de aur” a maturității, care, printr-un proces complex de contagiune mentală a maselor, s-au suprapus peste existența localității în ansamblul ei.

Sentimentul „Paradisului pierdut” în mai multe rânduri a fost acutizat după evenimentele din 1989 și până astăzi, de declinul economic neîntrerupt al Sulinei, care a șters exuberanța de odinioară a localității și a impus un sentiment tern al neputinței. În continuarea celor afirmate mai sus, vin opiniile cercetătoarei Codruța Teampău, care a identificat și descris: „[...] această perioadă «romantică», când Sulina cunoaște într-adevăr un reviriment economic și social după anii gri de după război. Se schimbă fața orașului, se construiește, apar noi locuri de muncă, se schimbă și țesătura socială și demografică a Sulinei, în fine, începe o viață nouă. Desigur, notele optimiste în care este descrisă această perioadă au legătură și cu faptul că perioada respectivă merită recunoscută pentru că face parte nu doar din biografia oamenilor, ci și din istoria Sulinei. Desigur că poveștile despre epoca de aur a Comisiunii sunt seducătoare, cu patina și aerul lor boem, dar tind să monopolizeze discursul despre Sulina, cantonându-l într-un registru nostalgic și paseist. Descrierile vieții cotidiene din perioada comunistă completează un vid discursiv între mitologia interbelică a Sulinei Comisiunii și prezentul banal”[194].

Putem considera strada I din Sulina mai mult decât un *loc al memoriei*, ci un veritabil *spațiu al memoriei* colective. Spunem acest lucru, deoarece aici, de-a lungul unei singure străzi, sunt concentrate

[194] *Ibidem*, p. 4-5.

mai multe clădiri reprezentative şi monumente de for public, de o importanţă particulară pentru locuitorii din Sulina. Amintim, pentru a da câteva exemple, Hotel Camberi, palatul Comisiunii Europene a Dunării, Monumentul Marinarilor Eroi sau bustul lui Charles A. Hartley. Însă simplul fapt că aici a fost promenada oraşului, a acordat străzii I un primat simbolic, în raport cu celelalte străzi ale aşezării, transformând-o, în acest fel, într-un „spaţiu de prestigiu". Mai mult, strada I oferea trecătorilor, o imagine de ansamblu asupra întregii localităţi, deoarece ea surprindea străinii, prin varietatea etnică deosebită, conviețuind, unul lângă altul, greci, români, armeni, italieni, evrei etc. Paginile de memorialistică ale lui Zaharia Potârniche ne oferă șansa unică de a retrăi atmosfera Sulinei din epoca interbelică. El ne-a lăsat o grăitoare descriere a promenadei de pe strada nr. I, punctând principalele clădiri luate ca reper al deplasării în scop de loisir, schițând diversitatea etnică şi forfota spaţiilor comerciale: „La noi, la Sulina, promenada era de fapt pe strada Întâia, cum îi spuneam noi străzii Carol I. Plimbarea se făcea din faţa Palatului Comisiunii, până în zona magazinului de manufactură a lui Braunştein sau cel al lui Jack Panici, care aveau în apropiere şi manufactura lui Armeanu, unde era vânzător vărul nostru Vanghele, fiul mătușii Rona, căsătorită cu băcanul grec Marcari, sora mamei. Acolo priveau la vitrine şi îşi făceau planuri de viitor admirând mărfurile expuse, în timp ce negustorii, stând în faţa magazinului, îi invitau în prăvălie"[195]. De remarcat este că în cadrul comunităţii locale, funcționau denumirile date de localnici străzilor, şi nu cele date de autorități, sub condiționările politice ale epocii. Chiar dacă s-a dorit cinstirea regalităţii române, acordându-se unei străzi principale numele unui monarh român din dinastia domnitoare la acea vreme, localnicii au continuat să folosească vechea denumire a străzii, pe care ei o dăduseră într-un mod natural, denumindu-şi străzile, dispuse în mod paralel, cu numere, odată ce luau ființă. Un fenomen similar s-a petrecut în Transilvania interbelică (fenomen păstrat chiar până în zilele noastre), unde maghiarii denumeau, în cadrul comunităţii lor, străzile oraşelor ardelene cu vechile lor denumiri maghiare, exprimându-şi, în acest fel, un atașament faţă de vechile lor locuri şi spaţii ale memoriei şi, totodată, ostilitatea faţă de noile autorități

[195] Zaharia Potârniche, *Amintiri din Europolis*, vol. II, *Adio suveniruri tulcene! (1938-1942)*, pref. de Silvia Zabarcencu, Editura Favorit, Bucureşti, 2016, p. 35.

române, care au rebotezat aproape toate străzile cu vechi denumiri maghiare. Însă la Sulina, care era un oraș cosmopolit, denumirea unei străzi cu numele unei personalităţi politice, istorice sau literare, ar fi avut implicit şi o încărcătură etnică, care ar fi lezat identitatea celorlalte comunități. În acest fel, denumirea unei străzi cu o cifră, s-a dovedit o soluție neutră, fără implicații etnicizante, care ar fi luat în posesie, la nivel simbolic, un anumit spaţiu public.

Clădiri emblematice

Fără informaţiile de istorie orală, cei interesați de studierea arhitecturii din Sulina ar întâmpina dificultăți majore în ceea ce privește descifrarea etapelor de construire sau de reconstruire ale unei clădiri. Anumite informaţii mai pot fi extrase din documentele de arhivă, însă întreprinderea s-a dovedit una extrem de anevoioasă, deoarece multe arhive s-au pierdut ori cele rămase nu sunt sistematizate, în acest fel, cercetătorul fiind pus în situația „de a căuta acul în carul cu fân". În ceea ce privește uzina electrică, grație mărturiilor de istorie orală, am putut afla că în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale, turnul de apă a suferit un puternic incendiu. Prin urmare, înfăţișarea sa actuală nu mai este cea originală, deoarece construcția a fost refăcută parţial, în urma evenimentului nefericit amintit. Cu siguranță a fost refăcută întreaga învelitoare şi probabil au mai fost operate câteva modificări şi refaceri parţiale în partea superioară a edificiului: „Uzina electrică s-a făcut după ce s-a făcut uzina de apă. Uzina de apă avea nevoie de curent. Se ridica apa în turn, socotit în aşa fel ca şi cea mai înaltă clădire să aibă apă. Avea, cum le zice, hidrofoare. În timpul războiului, au dat foc la turnul de apă, ardea ca o lumânare. Bazinele au ruginit, le-au mai schimbat... dar de atunci merge întruna. Uzina are peste o sută de ani şi au treabă cu conductele; mai crapă câte una, dar o repară în două zile, trei zile. [...]"[196]. În ceea ce privește uzina de apă (Fig. 95), construcția ei a fost finalizată în anul 1903, ea fiind alcătuită dintr-un ansamblu de clădiri: turnul de apă, casa mașinilor (Fig. 96), bazinul de decantare, coșul casei mașinilor, locuinţa personalului uzinei şi latrina[197]. Cercetătoarea

[196] Petruţa Teampău, *Sulina. Altă lume, altă viaţă*..., Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2011, p. 9.
[197] Anca Filip, „Uzina de apă din Sulina", în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXI, nr. 1-2, 2010, p. 125-132.

Anca Filip a subliniat foarte bine importanţa memorială şi identitară deosebită a ansamblului de arhitectură industrială, opinii care merită reproduse în continuare: „Amplasată pe calea apelor la intrarea dinspre Vest în Sulina, vizibilă de la mare distanță, semnal ce marchează accesul în oraș, bine conservată și menținută în integralitatea sa, Uzina de apă alcătuiește un ansamblu emblematic pentru oraș, cu valoare istorică, arhitecturală și memorial-simbolică, fiind, în același timp un exemplu semnificativ de arhitectură industrială de la sfârșitul secolului XIX, reprezentativ pentru acest program de arhitectură”[198].

Figură 95. Uzina de apă, imagine din anul 1904.
Sursa A. Filip, *Uzina de apă din Sulina*, p. 17

[198] *Ibidem*, p. 132.

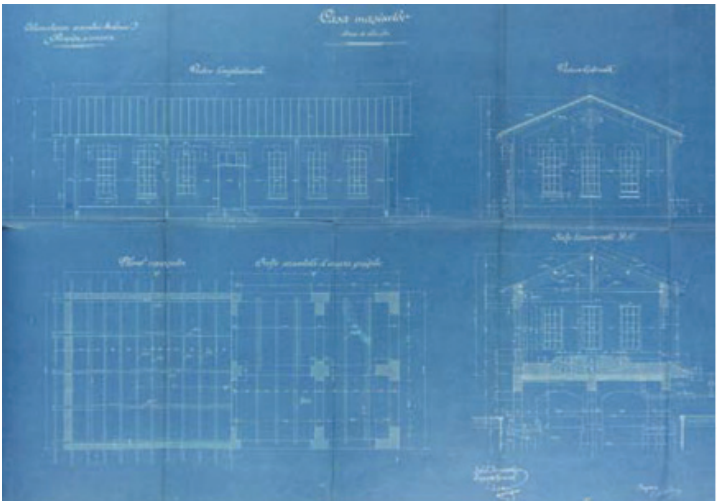

Figură 96. Casa mașinilor. Sursa A. Filip, *Uzina de apă din Sulina*, p. 17

Uzina electrică a reprezentat o țintă a aviaţiei militare rusești, în cel de-al Doilea Război Mondial, deoarece distrugerea ei ar fi însemnat oprirea producerii de curent electric la Sulina, ceea ce ar fi avut efecte deosebit de nefaste pentru organizarea apărării românești în faţa agresiunii străine. Memorialistul Zaharia Potârniche ne-a lăsat o descriere a atmosferei pe care au trăit-o oamenii, în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale, în clădirea uzinei electrice, pe fundalul bombardamentului sovietic: „Tata şi Pascal erau mobilizați la uzina electrică a oraşului, de unde priveau căderea bombelor lansate de aviatorii ruși, iar artileria noastră se dovedise foarte eficace prin baraje de foc continuu în zonele obiectivelor importante. Și acest bombardament se repeta de trei ori până la cinci ori pe zi. Din această cauză, în primele trei zile, s-a constatat că provizia de muniție pentru turnuri scăzuse foarte repede şi dacă nu era refăcut stocul necesar de rezervă, oraşul ar fi rămas fără apărare; şi gravitatea era cu atât mai mare, cu cât acolo, nefiind aerodromuri, nu puteau fi trimise avioane de vânătoare care să contribuie la respingerea atacurilor”[199]. Cu această ocazie, sunt puse în evidență şi vulnerabilitățile sistemului de

[199] Zaharia Potârniche, *op. cit.*, p. 242-243.

apărare românesc de la acea dată, care era foarte mult condiționat de așezarea geografică a Sulinei, care nu permitea și o apărare a zonei cu aviația militară română, din cauza lipsei unui teren plat, suficient de mare pentru a servi drept pistă de aterizare sau de lansare a avioanelor de luptă. În aceste condiții, doar norocul sau lipsa de experiență a piloților sovietici, au făcut ca o serie de clădiri importante din Sulina, să nu fie bombardate, încă din primele zile ale atacului aviatic rusesc din 1941.

Anumite locuri, monumente sau clădiri din Sulina s-au mai păstrat doar în amintirea oamenilor. Dacă nu au dispărut în întregime, în urma lor au rămas doar câteva resturi păstrate la vedere sau spații goale ori părăsite care indică, la nivel vizual, o absență. Golul lăsat în urmă (fie el încadrabil în domeniul arhitectural, urbanistic sau identitar) a fost perceput de locuitorii din Sulina nu doar ca o mutilare a trecutului colectiv, ci el a fost asumat și la nivel personal, de mulți cetățeni în parte, ca pe o pierdere aproape personală.

Cercetătoarea clujeană Petruța Teampău a înregistrat un veritabil discurs nostalgic al locuitorilor din Sulina, construit cu multă amărăciune în jurul unor ruine sau spații complet distruse. În acest sens, citatul următor este suficient de grăitor: „Dar ce frumos era la carantină! Erau tufe de agrișe, gard viu de trandafiri... și se tundea, erau oameni care se ocupau de asta! Nu ca acuma! Acolo se făceau baluri, chermeze... și după aceea comuniștii au dărâmat-o. De ce au dărâmat-o, nu înțeleg, când puteau să facă ceva acolo! Nu știu... Aproape de plajă erau amândouă.

Mai era și un laborator, unde se făceau experimente pe cobai”[200] În acest fel, putem observa cum timpul trecut și vechile locuri ale memoriei, astăzi dispărute, au fost idealizate, descriind aproape cadrele temporale și spațiale ale unui Paradis pierdut, în timp ce timpul prezent, descris într-un puternic contrast, se caracterizează drept un timp al ruinei și al ruinării sociale.

Totodată, este sesizabilă și o dimensiune politică, făcându-se implicit și o critică la adresa regimului comunist din România, care a distrus multe clădiri și spații ale memoriei din epoca interbelică. Nu în ultimul rând, oamenii din timpul prezent nu se mai pot ridica la înălțimea înaintașilor, care au aparținut unui timp trecut idealizat (și trebuie să recunoaștem că, în acest caz, pe bună dreptate), deoarece ei

[200] Petruța Teampău, *Sulina. Altă lume...*, p. 8.

s-au redus la calitatea pasivă de simpli constatatori ai dezastrului memorial, singura lor consolare mai fiind refugiul în retrăirea cu nostalgie a epocii interbelice.

Au rămas încă la Sulina câțiva „martori vii" ai vechii administrații CED, care constau din câteva clădiri cu rol administrativ sau logistic. Este vorba de fostul sediu al Serviciului Tehnic al CED, de fosta locuință a inginerului șef al CED și de „vilele gemene". Toate aceste clădiri au o valoare memorială deosebită pentru istoria și pentru identitatea arhitecturală a Sulinei.

În cercetările noastre desfășurate în localitate, am avut ocazia să acordăm o atenție particulară acestor clădiri, realizând o serie de relevee, care se vor regăsi mai jos. În ceea ce privește clădirile cu rol logistic, CED a asigurat personalului superior câteva locuințe de serviciu, amplasate în imediata vecinătate a sediului administrativ al societății. Menționăm, în primul rând, locuința fostului inginer șef al CED, celebrul inginer Sir Charles Hartley, care a fost construită în deceniile șapte și opt ale secolului al XIX-lea.

Accesul în construcție se face din strada I, din extrema sa sudică. Cu toate că s-a recunoscut valoarea istorică a acestei clădiri, ea fiind încadrată pe lista monumentelor istorice, ea se află astăzi într-o proastă stare de conservare. Datorită infiltrațiilor, în prezent clădirea prezintă nu numai mai multe fisuri ale paramentului, ci și degradări severe și chiar prăbușiri ale zidurilor de compartimentare și ale planșeelor din lemn.

Pe lângă degradările structurale, se pot observa cu ușurință de degradările de la nivelul finisajelor, datorate tot infiltrațiilor de capilaritate, cât și de apă pluvială. Din păcate, clădirea să află într-un pericol iminent de prăbușire. În aceste condiții, comunitatea locală va pierde nu numai o clădire istorică, ci și un important „martor de epocă" cu o importantă valoare memorială.

Tot un rol logistic au avut și „vilele gemene", construite la începutul secolului al XX-lea. Ele au avut misiunea de a satisface nevoile din ce în ce mai mari ale CED, în ceea ce privește buna sa funcționare, care presupuneau cazarea temporară a personalului cu funcții de conducere sau activități legate de protocol, pentru personalitățile venite aici pentru câteva zile.

Din păcate, de-a lungul timpului, cele două clădiri au suferit o serie de renovări mai mult sau mai puțin agresive, manifestate atât la nivel structural, cât și la nivelul finisajelor. De remarcat este că

multe dintre aceste intervenții sunt necorespunzătoare. Menționăm aici centurile perimetrale, planșeele din beton armat, scările sau holurile din beton. Dacă în cazul locuinței fostului inginer șef nu au fost realizate intervenții de reabilitare sau de restaurare, lucruri care au vulnerabilizat edificiul, în cazul „vilelor gemene" intervențiile ulterioare, mai mult sau mai puțin fericite, au salvat monumentul de la distrugere, dar i-au afectat din personalitatea inițială.

O soartă asemănătoare „vilelor gemene" a avut-o și fostul sediu al Serviciului Tehnic al CED, clădire construită între anii 1856-1863. Din păcate, și în acest caz, de-a lungul timpului, au existat un număr însemnat de intervenții la nivelul finisajelor, situații care au schimbat înfățișarea edificiului și i-au mutilat caracteristicile inițiale. Printre ultimele intervenții nefericite putem aminti montarea de ferestre și uși din PVC cu geam termoizolant. Nici interiorul clădirii nu a fost cruțat de renovări agresive. Amintim, în acest caz: montarea unor pereți de gips-carton sau înlocuirea pardoselii originale cu gresie și parchet laminat.

Vechea primărie a Sulinei a funcționat într-o clădire impozantă, asemenea unui palat, fiind amplasată pe strada I, în imediata apropiere a sediului Comisiunii Europene a Dunării. Clădirea a găzduit mai multe instituții publice, precum Subprefectura, Judecătoria și Percepția fiscală.

Din păcate, din cauza bombardamentelor aviației sovietice, care au avut loc în august 1944, clădirea a fost distrusă.[201] (Fig. 97). În aceste condiții, din 1944 și până în 1960, primăria a funcționat într-un spațiu impropriu, într-o casă de pe strada I, cu intrarea din strada a II-a, cunoscută la Sulina drept casa Paleologu.

De abia în 1960, primăria se mută într-o clădire care a fost gândită, de la bun început, pentru a avea o destinație publică: este vorba de actualul sediu al primăriei, situat pe strada I. În ceea ce privește actualul sediu al primăriei, el a fost construit inițial pentru a găzdui sediul nou-înființatului consulat sovietic la Sulina, care a funcționat inițial, începând din septembrie 1944, în două case amplasate pe strada a II-a, prima (fosta casă a pilotului Lisenco) fiind casa consulului, iar a doua găzduind instituția propriu-zisă. Consulatul

[201] Aurel Dimitriu, „Administrația locală", în Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, București, 2011, p. 56.

sovietic a activat la Sulina doar câțiva ani, deoarece, începând din anul 1950, acesta a fost mutat la Constanţa. Până la mutarea primăriei în această clădire, timp de un deceniu, între 1950 şi 1960, şi-au desfăşurat activitatea Direcțiunea Dunării Maritime, Administraţia Fluvială a Dunării de Jos, Miliţia şi Comitetul de partid PCR[202] (Fig. 98).

Tot cu ocazia bombardamentelor din cel de-al Doilea Război Mondial, au fost distruse şi alte instituţii publice. Amintim aici vechea clădire a Poliției, care a fost o clădire impunătoare (P + 1), situată pe partea de Sud a străzii a II-a, pe locul fostei bănci greco-române[203].

[202] *Ibidem*, p. 58.
[203] *Ibidem*, p. 77.

Figura 97. Sediul fostei Primării din Sulina (bombardat şi distrus în 1944), în care au funcționat, în perioada interbelică, şi Subprefectura, Judecătoria şi Percepţia fiscală (https://www.vila-alga.ro/imagini/sulina-veche.html#!prettyPhoto)

Figura 98. Sediul actual al Primăriei din Sulina (https://romaniamama.ro/administratie/consiliul-local-oras-sulina_8970.html)

Farurile

Cu siguranță, din cele mai vechi timpuri s-a făcut comerț pe brațul Sulina. Or traficul pe mare și pe marile fluvii, chiar dacă este făcut cu ambarcațiuni mici, care nu riscă să se împotmolească în depunerile aluvionare, necesita anumite repere vizuale, luminoase sau nu, fixate pe țărm. Nu putem spune cu exactitate când s-a instalat la capătul brațului Sulina un far. Putem presupune că încă din antichitate, din vremea vechilor greci, care au fost renumiți navigatori și care au colonizat țărmul Mării Negre, în Tomis, Histria, Callatis și nu numai. Depinzând de izvoarele scrise, deoarece nu au fost realizate cercetări arheologice în acest scop, putem spune cu certitudine că, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, turcii au avut construit un far la Sulina[204]. Mai mult, din mărturiile călătorilor veniți din Europa Occidentală, aflăm că, în 1757-1758, a fost construit un al doilea far la Sulina, care s-ar fi datorat ori unei inițiative moldovenești, ori uneia muntenești, în vederea ușurării traficului comercial pe Dunăre[205].

Sursele istorice sunt, de foarte multe ori, contradictorii, deoarece ele descriu un aspect parțial al realităților trecute ori își propun să dezinformeze sau să supraliciteze o realitate istorică, de la bun început. Așa că ele trebuie interpretate cu multă rezervă. Din alte izvoare, de data aceasta turcești, aflăm că doar în 1745 ar fi fost realizat, de către autoritățile turcești, primul far la Sulina. Acesta ar fi fost construit complet din temelii, la care s-a adăugat un sistem fortificat[206].

Într-o publicație franceză de la mijlocul secolului al XIX-lea, dedicată mărilor și coloniilor, avem o descriere deosebit de importantă a farului din Sulina, precum și a stării sale de conservare. În articolul călătorul-savant francez, farul din Sulina a fost integrat într-o descriere mai lungă dedicată farurilor rusești de la Marea Neagră și de la Marea de Azov. Din această mărturie de epocă aflăm că farul din Sulina a fost construit la marginea unei coaste joase și nisipoase, fiind amplasat pe latura stângă a Dunării. Mai mult, cercetătorul francez din

---

[204] Tudose Tatu, *Afurisita Strâmtoare...*, p. 23.
[205] *Ibidem*, p. 63.
[206] Tasin Gemil în vol. Colegiul Pedagogic Constantin Brătescu. Valori ale civilizației românești în Dobrogea, Editura Poligraf, Constanța, 1993, p. 238-240, apud Virginia Dima, Eugenia Vacovici, Constantin Bondar, „Dezvoltarea economică de-a lungul anilor, în Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, București, 2011, p. 81.

secolul al XIX-lea ne oferă și informații de natură tehnică de mare precizie referitoare la înălțimea fundației farului, situate la 0,6 m deasupra nivelului mării, iar construcția având 18,3 m. Mai mult decât atât, ne sunt oferite și date de mare precizie referitoare la vizibilitatea farului de la distanță, precum și despre amplasarea sa geografică: „se vede de la N.N.V până la S 1/4 S.V trecând prin E la distanța de 13 1/2 mile. Lat. 45 9' 38'' N. - Long. 27 21'"[207].

Dar istoricii arhitecturii ori cei interesați de restaurare sau de problematica dezastrelor și a vulnerabilităților, găsesc în articolul publicat de francezul Taibaut de Marigny, în revista *Annales maritimes et coloniales* din anul 1846, și o serie de date oferite cu câțiva ani înainte de un cercetător englez, publicate în *Buletinul Academiei imperiale de științe din Sankt Petersburg*. În această ordine de idei, aflăm următoarele: „Construcția acestui far a fost din nefericire atât de defectuoasă încât de 2 ani este amenințată de ruină și Dl. Upton, inginer englez care a fost trimis acolo, crede pe bună dreptate că este necesar de a fi la o distanță mai mare de fluviu; și aceasta fără a spune, cu mai multă grijă, atenție"[208]. Totuși, deși aceste informații sunt deosebit de clare și punctuale, trebuie să avem o anumită reținere în prelucrarea lor, dată fiind personalitatea celui care le-a furnizat. Informațiile aduse de domnul Tudose Tatu, despre viața și activitatea inginerului englez John Upton, ne susțin măcar, dacă nu îndoiala completă, atunci măcar punerea unui semn de întrebare asupra posibilității unor intenții ascunse în spatele acestui raport aproape dezastruos despre farul din Sulina.

Concluziile inspecției făcută de el farului din Sulina, în 1844, nu propuneau altceva decât demolarea vechiului far și construirea unuia nou. Trebuie să intuim aici și un interes personal al lui John Upton, probabil speranța de a coordona el viitorul șantier de construcții. Spunem acestea deoarece Upton a avut în spate o întreagă carieră de escroc. Deși a fost un bun profesionist, după datele deosebit de prețioase oferite cititorilor români de Tudose Tatu, John Upton a avut la activ mai multe escrocherii, deturnând fonduri importante, cel puțin în două rânduri, din sumele alocate șantierelor unde a activat. În cele din urmă, pentru a scăpa de condamnarea instituțiilor juridice engleze, a cerut protecția legației ruse din Londra și, la scurtă vreme, a intrat în slujba

---

[207] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării"*..., p. 171.

[208] Taitbout de Marigny în *Annales maritimes et coloniales*, XXXI, 3, tom I, Imprimerie Royale, Paris, 1846, p. 268-269, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării" împărăteşti*..., p. 171.

armatei țariste, rusificându-și numele. În cele din urmă, a făcut o frumoasă carieră în Rusia, avansând în gradele militare. Dar contribuția sa cea mai importantă, pentru care a rămas în istorie, este construirea celebrei scări Potemkin din Odessa, între 1837-1841, urmând planurile arhitectului italian Francesco Boffo[209].

Pentru perioada mai recentă, reprezentată de secolele XIX-XX, de care, de altfel, suntem interesați în cercetarea noastră, putem afirma cu certitudine că activitatea farurilor din arealul geografic românesc a fost influențată în mod decisiv de apariția la gurile Dunării a Comisiunii Europene a Dunării. Deși unele faruri datau din perioada otomană, încă din primul regulament de funcţionare al Comisiunii se stipulează şi modul în care trebuie administrate farurile de la Sulina, Insula Șerpilor (de pe teritoriul Ucrainei de azi) şi Schablar-Saghi (de pe teritoriul Bulgariei de azi)[210].

Încă din 1834, Taitbout de Marigny, unul dintre cei mai cunoscuți specialişti ai timpului său în domeniul navigației pe Marea Neagră, autor al unor tratate în domeniu, a atras atenţia autorităţilor politice şi administrative despre necesitatea construirii unor faruri la Sulina şi pe Insula Șerpilor[211]. Tot din mărturiile de epocă, aflăm că a existat, la Sulina, un far din lemn, construit de turci în anul 1802, dar care nu a rezistat multă vreme, deoarece el s-a dărâmat în deceniul patru al secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, rămășițele vechiului far au servit drept reper pentru construirea unui nou far, de data aceasta din zid, între anii 1838-1841. Mai aflăm şi faptul că deja, din epoca otomană, a existat şi un sistem de diguri, care aveau misiunea de a îngusta lățimea canalului și, prin urmare, de a crește înălțimea nivelului apelor Dunării, în scopul de a ușura trecerea ambarcațiunilor şi de a se evita înnămolirea vaselor[212].

Contextul politic din primele decenii ale secolului al XIX-lea, până la Pacea de la Adrianopol, a afectat nu doar calitatea navigației pe Dunăre şi Mare, în zona Sulina, ci şi soarta farurilor, în ceea ce priveşte starea de conservare a clădirilor. Cercetătorul Tudose Tatu de oferă o interpretare valoroasă, în această ordine de idei: „Din cele

---

[209] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării" împărăteşti*..., p. 172.
[210] Florin-Alexandru Duţă, „Farurile Comisiei Europene a Dunării din Delta Dunării şi de pe Insula Şerpilor (1856-1939)", în *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău*, IX, 2014, p. 161-162.
[211] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării"...*, p. 14.
[212] *Ibidem*, p. 19.

menționate mai sus se poate afla un lucru binecunoscut, anume că în anul 1802 turcii au reconstruit un far din lemn, construcţie care a rezistat până sub ruși în anul 1833. Acesta avea probabil să funcţioneze până la 1828, când, la izbucnirea războiului ruso-turc, instalația sa de iluminat fie a fost luată de osmanlâi la evacuarea localităţii, fie a fost distrusă de adversarii lor pravoslavnici, la preluarea acesteia. Cert este că ulterior farul a fost lăsat în paragină, având în vedere statutul zonei neutre dintre Canalul Sulina şi Sfântul Gheorghe conform prevederilor păcii de la Adrianopol, fără a mai lumina şi constituind doar un „point de mire", adică un punct de reper pe timp de zi al intrării pe Dunăre la Sulina. Afirmația diplomatului olandez ne indică faptul deloc neglijabil şi chiar extrem de important, că locația farului turcesc de la 1802 se afla exact pe locul celui ce avea să fie ridicat de ruși şi pus în funcțiune la 25 octombrie 1841. Este vorba de actualul far vechi, simbolul oraşului"[213].

Avem rara șansă de a avea informaţii scrise despre începuturile șantierului de construcţii a „vechiului far" din Sulina, care au fost lăsate posterității de către un căpitan de vas englez. Ni se descrie peisajul înconjurător, se menționează prezenţa unei mori de apă, ruinele fostului far turcesc şi, lucru important, aflăm date despre înălțimea caselor din Sulina, care, probabil, la acea dată, nu erau prevăzute cu etaj: „deoarece nu există nici-un obiect observabil care să marcheze intrarea; casele despre care se spune că sunt foarte joase, ca şi ruinele farului, nu le-am putut vedea. Oricum, acum se construiește unul la Sulina sau pe malul turcesc al fluviului, care va constitui un bun punct de reper atât ziua cât şi noaptea; există o mică moară de vânt, care împreună cu catargele corăbiilor [...] constituie cel mai bun punct de reper de recunoscut [...]"[214].

În vara anului 1840, într-o publicație periodică de limba franceză, apărută la Odesa, se dau asigurări despre determinarea autorităţilor rusești de a demara lucrările construirii unui nou far la Sulina, care să fie utilat cu cea mai modernă aparatură de semnalizare din domeniu. Anunțul sună promițător: „Guvernul imperial al Rusiei se angajează în plus să construiască în cel mai scurt timp pe amplasamentul cel mai convenabil la Gura de vărsare de la Sulina şi să monteze un far conform celor mai bune proiecte existente în

[213] *Ibidem*, p. 20.
[214] *Ibidem*, p. 94.

momentul de faţă, cu reflectoare puternice”[215]. La un an distanță, aceeași publicație din Odesa anunță cu mândrie finalizarea lucrărilor, gest care ne demonstrează că, cel puţin în acea epocă, autorităţile se ţineau de cuvânt, atunci când anunțau intenţia de a demara o lucrarea publică[216]. Potrivit istoricului Tudose Tatu, farul din Sulina a fost realizat, cel mai probabil, de englezul Charles Ackroyd, arhitect-șef al Marinei Mării Negre din cadrul Imperiului țarist. El a mai realizat şi alte lucrări importante pentru autorităţile ruse, precum depozitele şi cazărmile marine din Sevastopol, şi alte clădiri logistice la Nikolaev[217].

Romulus Seișanu a încercat o clarificare a prezenței farurilor la Sulina şi a datării etapelor de renovare, modernizate sau de reconstrucţie din temelii. În acest sens, potrivit cercetătorului român, în ceea ce privește vechiul far, cel aflat astăzi în oraşul-port Sulina, a fost construit în 1802, a fost înlocuit în 1833, reconstruit în 1842 şi modernizat în 1870[218].

Farurile din Sulina şi Insula Șerpilor au intrat sub controlul efectiv al căpităniei portului Sulina – care, la rândul său, funcţiona în cadrul Comisiunii Europene a Dunării –, în anul 1867. Însă CED nu s-a limitat doar la întreţinerea şi la administrarea vechilor faruri, ci a simțit nevoia construirii altora noi, conştientizându-se nevoia unei mai bune organizări a traficului fluvial şi maritim în zonă. Prin construirea unor faruri noi, pe de-o parte, se câștiga timp prețios, pentru transportul mai rapid a mărfurilor, iar pe de altă parte, se puteau evita mult mai uşor accidentele. Astfel că, încă din 1859, se instalează câte un felinar portativ la extremitatea canalului Sulina, pe ambele laturi ale digurilor[219]. În acelaşi an, CED a construit, în capătul brațului Sfântu Gheorghe, primul său far, fapt care a influenţat pozitiv transportul pe mare, înspre canalul Sulina. În acest fel, navele puteau naviga aproape de țărm, fără a se îndepărta prea mult în largul mării şi, în consecinţă, a pierde timp prețios. La scurtă vreme, în 1863,

---

[215] Journal d’Odessa, 13/25.07.1840, apud Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”*..., p. 129.
[216] Tudose Tatu, *„Cheia Dunării”*..., p. 129.
[217] *Ibidem*, p. 129.
[218] Romulus Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării şi Insula Şerpilor. Schiţă monografică, studii şi documente*, Editura Ziarului Universul, Bucureşti, 1928, apud Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, Bucureşti, 2011, p. 106.
[219] Florin-Alexandru Duţă, *art. cit*., p. 163-164.

reprezentanții CED aduc în discuţie și construirea unui far la Sulina, cu scopul declarat de a asigura o mai mare securitate a transportului pe brațul Sulina[220].

Ca urmare a Tratatului de la Berlin, din 1/13 iulie 1878, farurile existente la Sulina au intrat în mod definitiv în posesia Comisiunii Europene a Dunării, un an mai târziu. Schimbarea statutului juridic al farurilor din Sulina a avut și urmări în ceea ce privește domeniul nostru de interes ştiinţific, în sensul că sume din ce în ce mai importante de bani, provenite din taxele „dreptului de far", au fost investite de către CED în întreţinerea și modernizarea acestor clădiri. Astfel că, după cum ne informează cercetătorul Florin-Alexandru Duţă, „dacă în bugetul pe 1873 se prevedea în total pentru faruri suma de 14.210 franci, acesta crește la 33.070 franci în 1879 şi la 35.784 franci în 1887"[221]. După lucrările de renovare din deceniile opt și nouă ale secolului al XIX-lea, până în anii Primului Război Mondial, nu au mai fost realizate intervenții semnificative de interes pentru domeniul studiului arhitecturii. Singurele intervenții s-au limitat strict la domeniul modernizării aparaturii tehnice de semnalizare. Cea mai semnificativă intervenţie de acest tip este introducerea iluminatului electric în farurile administrate de CED și a transmiterii pe bază de curent electric a semnalelor luminoase. Propunerea de modernizare a venit din partea delegatului italian Corte, în anul 1889, însă punerea ei în aplicare a venit doar la mai bine de două decenii mai târziu, în 1910-1911, când se introduce iluminatul electric la farurile din Sulina și din Insula Șerpilor[222].

Vechiul far din Sulina a jucat un rol foarte important pentru comunitatea locală, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Deși nu mai avea o relevanță practică, în ceea ce privește traficul naval pe brațul Sulina, acesta era folosit cu intermitență, pentru a lumina portul pe timp de noapte, în cazurile speciale când militarii români se aprovizionau pe Dunăre cu muniție de război. În același timp, a fost folosit cu succes ca punct de observație, pentru a detecta la timp sosirea avioanelor de luptă rusești, în vârful lui fiind instalată și o sirenă, pentru a anunța pericolul unui iminent bombardament inamic. Cu toate că a avut un rol de prim ordin, în sistemul defensiv românesc, și că a reprezentat o țintă prioritară a avioanelor militare rusești,

---

[220] *Ibidem*, p. 164.
[221] *Ibidem*, p. 169.
[222] *Ibidem*, p. 171-172.

vechiul far din Sulina nu a fost distrus, în urma deselor şi intenselor bombardamente ale aviaţiei sovietice. Norocul a făcut ca acesta să fie atins superficial, de câteva schije rătăcite, care au provocat doar câteva pagube neglijabile[223].

Al doilea far de importanţă simbolică din Sulina este farul de pe digul de Nord (sau de pe malul stâng al gurii de vărsare a canalului Sulina) (Fig. 99-102). El este construit la inițiativa Comisiunii Europene a Dunării, în anul 1887. Corpul său este construit în întregime din metal și este prevăzut, în partea superioară, cu o terasă circulară. Începând din anul 1922, acest far nu a mai fost folosit pentru semnalizarea pe timp de noapte a traficului naval, deoarece au fost extinse digurile canalului de vărsare a brațului Sulina în Marea Neagră. Tot în acelaşi an, și farul din metal de pe digul de Sud, a fost scos din uz. Mai mult, el a fost dat jos de pe postamentul lui. Cu toate acestea, cele două faruri amplasate pe digurile construite de CED, în secolul al XIX-lea, au rămas folosite de populația locală din Sulina, deoarece traseele către cele două faruri au devenit nişte destinații ale amatorilor de promenade. În aceste condiţii, cele două faruri nu au fost trecute în uitare, odată cu scoaterea lor din circuitul naval, ci au fost „adoptate" de localnici, transformându-se în nişte obiective de turism local și în nişte destinații accesibile și pitorești, pentru petrecerea timpului liber. În aceste condiţii, s-a luat hotărârea ca, în 1960, farul din metal, de pe digul sudic, luat de pe postament, în 1922, să refie aşezat în picioare, din rațiuni estetice și memoriale. Astfel, deși nu mai funcționau demult, cele două faruri au fost integrate în spațiul natural, urban și identitar de la Sulina, ele căpătând o funcție simbolică și identitară pentru comunitatea locală. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, farul de pe malul de Nord a folosit drept punct de observare, pentru identificarea la timp a navelor militare inamice[224].

[223] Virginia Dima, Eugenia Vacovici, Constantin Bondar, „Dezvoltarea economică de-a lungul anilor, în Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, Bucureşti, 2011, p. 107.
[224] *Ibidem*, p. 106-107.

Figura 99. Farul de pe digul de Nord. Foto internet.

Funcţia farurilor istorice de la Sulina a fost luată de actualul far, construit în epoca comunistă, între anii 1978-1980, acesta fiind poziționat în apropierea vărsării actuale a brațului Sulina în mare şi fiind dotat cu toată aparatura modernă necesară semnalizării traficului naval contemporan[225].

[225] *Ibidem*, p. 108.

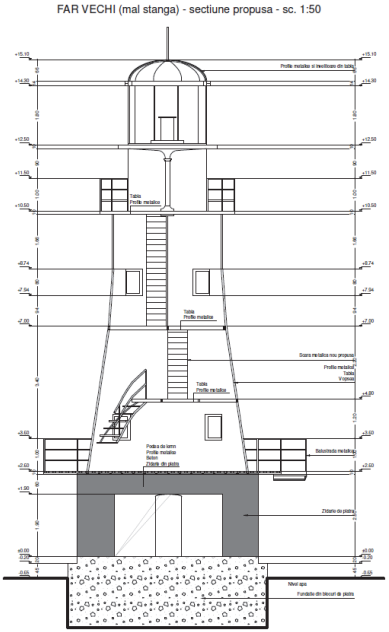

Figură 100. Secțiune - Far mal stânga. Sursă Gigi Dumitru Olariu

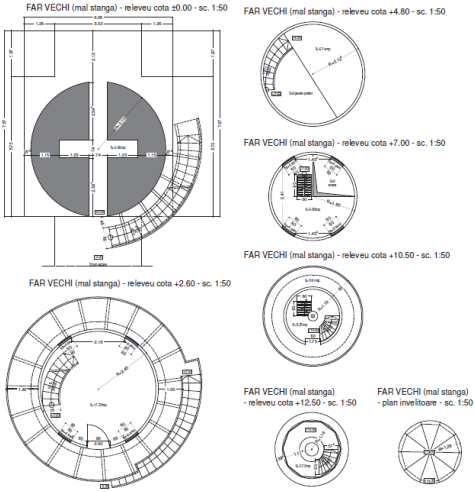

Figură 101. Far mal stânga - relevee nivel și învelitoare A2 Sursă Gigi Dumitru Olariu

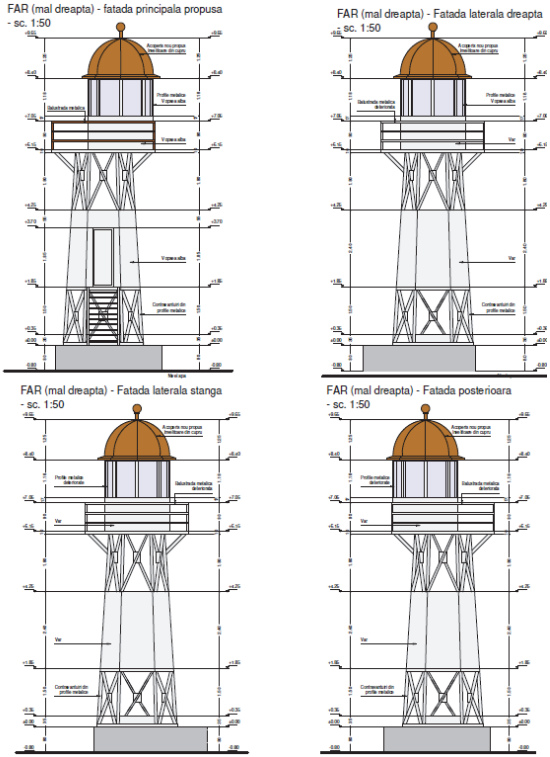

Figură 102. Far mal dreapta - Fațade. Sursă Gigi Dumitru Olariu

Monumente de for public

Scriitorul Zaharia Potârniche, în memoriile sale, ne povestește o întâmplare din 1939, care are relevanță pentru interesul nostru legat de studierea „locurilor memoriei". Mai precis, este vorba de aducerea, în faţa Palatului Comisiunii Europene a Dunării, a două tunuri din timpul Războiului de Independență. Gestul acesta nu era întâmplător, deoarece se expuneau în spaţiul public, la inițiativa primarului, două arme grele de artilerie, în timpul desfășurării unui alt conflict armat: al Doilea Război Mondial. Autorităţile locale au încercat, în acest fel, să sublinieze, la nivel vizual, capacitatea României de a câștiga un război, cu ajutorul armelor şi forței militare. Din păcate, rezultatul nu a fost cel scontat, ba dimpotrivă, a fost unul contrar. Mărturia lui Zaharia Potârniche ne demonstrează că oamenii din 1939 nu au fost receptivi la mesajul mobilizator pe care primarul din Sulina a dorit să-l insufle cetățenilor români de la acea vreme. Mai curând, privitorii au perceput cele două arme de artilerie de epocă, din secolul al XIX-lea, ca pe niște reprezentante ale incapacității militare a ţării şi a lipsei sale de modernizare. De altfel, după terminarea războiului, cele două tunuri de epocă au şi fost luate din spaţiul public, considerându-se că misiunea lor mobilizatoare a luat sfârșit. În plus, mesajul naţional(ist), mobilizator, nu mai era în acord cu interesele sovieticilor, care au monopolizat viaţa politică a României anilor '50, în acest fel, expunerea publică a tunurilor din timpul Războiului de Independență fiind indezirabilă. În cele ce urmează, merită să redăm un extras din amintirile scriitorului originar din Sulina, care ne spune că în următorul fel au fost percepute cele două tunuri, în anul 1939: „[...] m-am alăturat lui îndreptându-ne spre zona hotelului Camberi şi apoi spre mica noastră grădină publică, cu gândul de a ne așeza pe o bancă şi a sta de vorbă. Dar el s-a oprit în faţa portiței basculante de fier a acesteia dorind să mergem mai departe prin faţa Palatului C.E.D. Atunci mi-a arătat cele două tunuri grele, vechi, aduse de actualul primar, fost ofițer de artilerie, pentru a le așeza acolo ca pe niște relicve ale Războiului nostru de Independență, şi stând puţin pe gânduri, mi-a spus cu puţin haz: «Îţi dai seama, dragul meu, că tunurile astea trăgeau cam una, două lovituri la o oră... cum ai da unui bolnav o lingură de doctorie tot la o oră...». Ce s-o fi întâmplat cu ele mai târziu, fiindcă de fapt au dispărut de acolo nu peste multă vreme? Am zâmbit amândoi şi ne-am continuat drumul [...]"[226].

[226] Zaharia Potârniche, *op. cit.*, p. 92-93.

Monumentul Marinarilor Eroi (Fig. 103) a fost ridicat de Liga Navală Română şi de Asociaţia Veteranilor de Război, fiind dedicat celor care au apărat pe calea apei Delta Dunării şi Basarabia, el purtând următoarea inscripție: „În memoria eroilor care s-au jertfit pentru apărarea Deltei Dunării şi eliberarea Basarabiei în cel de-al doilea război mondial”[227]. Vasilica Mitrea ne-a lăsat o descriere referitoare la modul în care a fost cinstită amintirea eroilor marinari, la care au participat reprezentanții principalelor instituții locale şi județene. Este important de remarcat că Monumentul Marinarilor Eroi a fost pus în legătură directă cu Cimitirul din Sulina, unde au fost îngropați o parte dintre cei morți pentru țară: „S-a intonat Imnul de Stat al României, după care s-a plecat la Cimitirul din Sulina, unde şi aici s-au depus coroane de flori, la două monumente ale marinarilor români”[228]. În acest fel, a fost subliniată, în aceeaşi măsură şi în acelaşi timp, legătura directă dintre un monument de for public şi defuncții a căror memorie o reprezintă – acesta fiind încărcat cu o valoare reprezentativă concretă, nu abstractă, lipsită de concretețea realităţilor trecute –, dar şi legătura dintre un loc al memoriei (monumentul) şi un alt loc al memoriei (cimitirul), realizându-se astfel un *traseu memorial* sau un *traseu al memoriei locale şi naţionale*. Trebuie observat că avem de-a face, în acest caz, cu un fenomen de monopolizare etnică a memoriei colective sau de epurare etnică a trecutului, deoarece, atât prin monumentul de for public, cât şi prin acțiunea de comemorare, a fost readusă în atenţia publică doar amintirea eroilor etnici români şi au fost cinstite doar acțiunile militare care au dus la crearea României Mari, prin anexarea, în urma conflictelor armate purtate pe apă, a provinciilor învecinate cu marea: Dobrogea şi Basarabia.

Deşi se desfăşoară în fiecare an[229], ne este documentat evenimentul de cinstire a memoriei celor căzuți la datorie (realizat la Monumentul Marinarilor Eroi) din anul 2021. Cu acea ocazie, a fost realizat un ceremonial religios în faţa monumentului şi au fost depuse coroane de flori, din partea mai multor organizații culturale şi de stat. Şi de această dată, a fost realizată o legătură directă între monumentul ridicat în cinstea marinarilor militari, amplasat în centrul oraşului Sulina, şi mormintele anumitor militari de marină, aflate în cimitirul

[227] Vasilica Mitrea, *op. cit.*, p. 29-30.
[228] Vasilica Mitrea, *op. cit.*, p. 30.
[229] https://cugetliber.ro/stiri-cultura-educatie-eroii-marinari-din-delta-dunarii-si-de-pe-fluviu-comemorati-la-sulina-437718 (accesat în 16.04.2022).

din localitate. Astfel, chiar înainte de începerea ceremonialului religios din fața monumentului, au fost depuse mai multe jerbe de flori la mormintele lt. col. Mihail Drăghicescu (Fig. 104) și maistrului militar Otto Angelescu[230] (Fig. 105). Activităţile de comemorare ale eroilor neamului au fost continuate de un eveniment ştiinţific, cu rol de memorare şi rememorare a trecutului. A fost vorba de simpozionul „Momente marcante din istoria Marinei Române", organizat în cadrul Liceului Jean Bart, la care au participat ofițeri de armată, cercetători şi muzeografi specializaţi în istoria marinei militare. În cele din urmă, s-a dorit şi lăsarea unor urme materiale, care să facă posibilă cultivarea memoriei locului şi pe viitor. Astfel că „bibliotecii orășenești Jean Bart din Sulina, i-a fost donat un pachet de volume despre istoria marinei române, realizate de colectivul științific al Muzeul Național al Marinei Române"[231].

Din punct de vedere morfologic, Monumentul Marinarilor Eroi este compus dintr-o cruce înaltă, realizată din bare de fier, peste care, în zona de intersectare a brațelor, sunt suprapuse o timonă şi o ancoră. La baza crucii este amplasată o plăcuță de marmură albă unde este scris un text comemorativ şi unde sunt enumerați ctitorii monumentului. Crucea este vopsită în alb, iar brațele timonei şi ancora sunt vopsite în negru, realizându-se, în acest fel, un contrast cromatic, care are menirea de a individualiza cele trei elemente simbolice ale monumentului. Prin punerea în legătură a timonei şi a ancorei, se sugerează, în mod explicit, legătura monumentului comemorativ (a crucii) cu domeniul activităţilor maritime. Timona poate fi interpretată, din punct de vedere teologic, drept o metaforă a „căii drepte" în credință, iar ancora, drept o metaforă a stabilității şi fermității în credință. Monumentul nu se remarcă printr-o valoare artistică deosebită, fiind mai curând o lucrare de artizanat, caracterizată de modestie şi sinceritate.

[230] https://lnr.ro/manifestarea-anuala-dedicata-comemorarii-eroilor-marinari-din-delta-dunarii-si-de-pe-fluviu-sulina-2021/ (accesat în 16.04.2022).
[231] https://lnr.ro/manifestarea-anuala-dedicata-comemorarii-eroilor-marinari-din-delta-dunarii-si-de-pe-fluviu-sulina-2021/ (accesat în 16.04.2022).

Figura 103. Eveniment comemorativ la
Monumentul Marinarilor Eroi din Sulina
(https://m.cugetliber.ro/redirect-stiri-cultura-educatie-eroii-marinari-din-delta-dunarii-si-de-pe-fluviu-comemorati-la-sulina-437718)

În acest context, merită să acordăm câteva rânduri mormântului lt. col. Mihail Drăghicescu, care, după cum am putut observa, a fost pus în legătură directă cu Monumentul Marinarilor Eroi, cu ocazia festivităților de comemorare a marinarilor din Sulina. Mormântul său are aspectul mai curând al unui monument de for public, decât al unui monument funerar obișnuit. La o analiză formală, criticii ar putea ezita între catalogarea monumentului funerar al lt. col. Mihail Drăghicescu drept un kitsch total sau o operă de artă avangardistă. Ineditul situației este dat de faptul că în locul unei cruci obișnuite sau al

unei plăci de mormânt, monumentul funerar este realizat printr-o alăturare de ready-made-uri din domeniul maritim: pe un soclu circular sunt încrucișate, în poziţie ridicată, trei vâsle; în zona de întâlnire a vâslelor este poziționat un colac de salvare, pe care sunt trecute numele defunctului şi anii de viaţă; în partea superioară, paletele vâslelor prind la mijloc o mină marină, de culoare neagră, încununată cu o cruce albă de mici dimensiuni. La baza mormântului, sunt așezați patru stâlpi de ancorare a navelor, de mari dimensiuni, legați între ei de lanțuri, care joacă rolul unui gard de împrejmuire.

Figura 104. Activităţi de comemorare la mormântul lt. col. Mihail Drăghicescu (Cimitirul din Sulina)
(https://lnr.ro/manifestarea-anuala-dedicata-comemorarii-eroilor-marinari-din-delta-dunarii-si-de-pe-fluviu-sulina-2021/)

În schimb, monumentul funerar al maistrului militar Otto Angelescu se încadrează în tipicul obișnuit. Astfel de monumente se întâlnesc în rândurile protestanților și catolicilor: stelă sculptată în gresie, dând impresia unei lespezi înfășurate într-un material cu franjuri, ce cade la pământ în patru trepte succesive. În mijlocul stelei se desfăşoară o filacteră, unde sunt trecute numele celui defunct şi condiţiile în care a murit.

Figura 105. Activităţi de comemorare la mormântul lui Otto Angelescu (Cimitirul din Sulina)
(https://lnr.ro/manifestarea-anuala-dedicata-comemorarii-eroilor-marinari-din-delta-dunarii-si-de-pe-fluviu-sulina-2021/)

În imediata apropiere a clădirii Comisiunii Europene a Dunării, pe colțul din dreapta, a fost amplasat bustul inginerului britanic Charles A. Hartley, personalitate marcantă care a activat la Sulina (Fig. 106). Monumentul a fost inaugurat, în anul 2016, cu ocazia sărbătoririi a 160 de ani de la întemeierea CED, în prezenţa oficialităților locale, judeţene şi naţionale. La eveniment a luat parte şi dl. Horia Teodorescu, președintele Consiliului Județean Tulcea, care a subliniat de ce este important gestul de cinstire a memoriei lui Charles A. Hartley: „Mă înclin cu respect în fața faptelor ce stau mărturie acelor timpuri marcate de progres, când ținutul nostru a cunoscut o dezvoltare majoră și de necontestat odată cu instalarea aici a Comisiei Europene a Dunării. Meritele lui Sir Charles Augustus Hartley sunt incontestabile, de aceea acest bust ce a fost dezvelit astăzi, în onoarea domniei sale, este un omagiu adus unui om care a făcut atât

de multe pentru dezvoltarea navigației pe Dunăre și a județului Tulcea”[232].

Din punct de vedere formal, bustul, realizat din bronz, este amplasat pe un postament din piatră. Este realizat într-un stil realist, putându-se recunoaște cu ușurință trăsăturile anatomice specifice, care l-au caracterizat pe Charles A. Hartley: sprâncene puternice, o barbă și o mustață proeminente.

Figura 106. Bustul lui Charles A. Hartley (https://www.turistulliber.ro/destinatii/judetul-tulcea/sulina-viziteaza-orasul-din-inima-deltei-dunarii/)

[232] https://www.dobrogeanews.ro/sulina-160-de-ani-de-la-infiintarea-comisiei-europene-a-dunarii/ (accesat în 16.04.2022).

VII. Cimitirele din Sulina

Date generale

Alătură de Cimitirul Bellu din Bucureşti sau de Cimitirul Vesel din Săpânța, cimitirul din Sulina este unul dintre cele mai cunoscute locuri de veci din România. Cimitirul din Sulina nu a fost niciodată perceput ca un loc unitar, atât în trecut, cât şi în prezent. În realitate, a fost vorba de mai multe cimitire distincte, aşezate unul în vecinătatea celuilalt, deoarece fiecare comunitate religioasă şi-a avut propriul spaţiu atribuit, bine delimitat, pentru îngroparea morților, la care s-a adăugat şi cel destinat angajaţilor Comisiunii Europene a Dunării. Nici astăzi, din punct de vedere administrativ, nu putem vorbi de existenţa unui singur cimitir la Sulina, deoarece, în registrul monumentelor istorice figurează cu coduri de identificare diferite, următoarele cimitire: cimitirul Comisiunii Europene a Dunării, cimitirul comunităţii ortodoxe, cimitirul comunităţii catolice, cimitirul comunităţii musulmane şi cimitirul comunităţii mozaice[233]. Folosirea substantivului „cimitir" la singular este dată de o anumită comoditate a exprimării, care își propune să evite confuziile, mai ales în condiţiile în care, la o privire neinformată, toate cimitirele amintite dau impresia unui tot unitar. În plus, sub denumirea de „cimitirul din Sulina", acest element de specific local s-a păstrat în memoria colectivității locale şi este prezentat ca obiectiv turistic.

Cimitirele în lumea tradițională sau veche din Europa au fost aşezate în jurul bisericilor parohiale. Doar din epoca (pre)modernă, datorită apariţiei politicilor igieniste, ele au început să fie mutate în afara zidurilor oraşului, pentru a se evita transmiterea bolilor. În acelaşi timp, dintr-o perspectivă laicistă, s-a dorit şi separarea, într-un mod simbolic, la nivel vizual, a lumii celor vii de lumea celor morți. Sulina, fiind o aşezare urbană nouă, a avut plasat cimitirul actual, de la bun început, la marginea localității, însă cu certitudine, chiar dacă nu s-au mai păstrat crucile de lemn sau piatră, primele morminte trebuie să fi fost plasate în jurul bisericii. Secolul al XIX-a a fost marcat în Dobrogea de aceste schimbări realizate sub semnul unei

[233] Edith-Adriana Uncu, „Inscripţiile în limba greacă din cimitirul maritim din oraşul Sulina: o sursă insuficient exploatată pentru investigarea comunității elene locale", în *Studii şi Articole de Istorie*, LXXXVII, 2020, p. 97.

modernități târzii. Istoricul Laurențiu Mănăstireanu surprinde această schimbare de mentalități, care a avut o consecinţă directă nu numai asupra sănătății publice, dar şi asupra urbanismului şi dezvoltării în spaţiu a localităţilor. De reținut sunt următoarele: „Creștinii din vechile așezări românești dobrogene erau înmormântați conform datinei în jurul vechilor biserici clădite din lemn sau chirpici, cât mai aproape de sfântul lăcaș. La Agighiol, în curtea bisericii, în spatele paraclisului care marca locul vechii biserici, în anul 1930 se mai putea citi pe una dintre pietrele de mormânt: «sub această piatră odihnește robul lui D-zeu preotul Gheorghe 1853». După revenirea Dobrogei la țară şi împroprietărirea celor care se stabileau definitiv aici, sporind populația satelor, vechile cimitire devin neîncăpătoare şi în aceste condiţii, primăriile se văd obligate să înființeze noi cimitire în afara satelor. La Nalbant, de pildă, cimitirul din jurul vechii biserici sfințite în anul 1839 devenind neîncăpător, în anul 1856 se deschide un cimitir nou, la vreo 100 de metri distanță de primul; cum în jurul acestuia sătenii încep a-şi construi case, în anul 1880, din considerații igienice se deschide un alt cimitir, de această dată, în afara vetrei satului. Astfel, apropierea care se stabileşte între cei vii şi cei morți în umbra bisericii dispare, mormintele sunt scoase afară din sat [...]”[234]. Un fenomen asemănător trebuie să se fi petrecut şi în Sulina, care, cu o populaţie din ce în ce mai mare, de confesiuni diferite, a avut nevoie urgentă de nişte spaţii special amenajate, încă de timpuriu, pentru înhumarea morților.

Legea pentru înmormântări, din 1864, prevedea nenumărate reguli de organizare a cimitirelor, dintre acestea, precizându-se necesitatea ca toate cimitirele să fie amplasate, de preferinţă pe o înălţime, la cel puţin o distanţă de 200 metri în afara localității, să fie protejate de garduri, iar arborii plantați împrejur să nu fie atât de deşi încât să blocheze circulația aerului. Treptat, treptat, aceste cerințe au fost respectate, în marea majoritate a localităţilor dobrogene, deoarece raportul unui medic, din 1902, certifică faptul că dintr-un total de 105 cimitire ortodoxe de pe raza județului Tulcea, doar 19 nu respectă distanța minimă cerută față de casele din localitate[235].

Specificul multietnic al Sulinei a făcut ca, cel puţin în teorie, fiecare comunitate confesională să-şi aibă propriul cimitir, aflat la o distanță faţă de teritoriul locuit, care depăşea cu 100 metri cerinţele

---

[234] Laurențiu Mănăstireanu, *op. cit.*, p. 195.
[235] *Ibidem*, p. 196.

minimale impuse de legiuitor. În aceste condiţii, după cum ne informează cercetătorul Laurenţiu Mănăstireanu: „La Sulina, de pildă, toate cele cinci cimitire din oraş înfiinţate în anul 1870 erau situate la un loc, în strada Cimitirelor, la o distanţă de 300 metri de ultimele case din marginea de răsărit a oraşului, în apropierea mării. În anul 1905, cimitirul ortodox avea o suprafaţă de 7.080 mp şi era întrebuinţat de români, greci, ruşi şi armeni; cimitirul catolic avea 2.436 mp, iar cel protestant era de 1.512 mp, cel mahomedan avea 2.300 mp, iar cel israelit măsura 880 mp. Având în vedere că la acea vreme populaţia oraşului Sulina era 4.845 suflete din care 3.808 ortodocşi, 341 catolici, 191 musulmani, 230 israeliţi, 236 armeni şi 39 protestanţi, rezultă că cimitirul ortodox cu cei 1,85 mp pe locuitor era cel mai expus aglomerării”[236]. Cimitirul ortodox va deveni cel mai aglomerat şi din alte două motive. Primul dintre acestea a fost reprezentat de căsătoriile mixte. Mulţi parteneri de etnii diferite au ales să fie îngropaţi în cimitirul ortodox, alături de ceilalţi membri români ai familiilor lor, avându-se în vedere că, deja, datorită fenomenului puternic de românizare, început în mod accelerat din perioada interbelică, copiii rezultaţi în urma mariajelor mixte[237] se considerau deja români, fiind vorbitori, de cele mai multe ori, doar de limba română. Singurele elemente distinctive mai rămânând numele străine sau confesiunea. Al doilea element care a favorizat aglomerarea cimitirelor ortodoxe, şi implicit a celui din Sulina, a fost însăşi legea pentru înmormântări din 1864, care prevedea că oricine poate fi îngropat în orice cimitir creştin, fără deosebire de rit, considerându-se că acest lucru este posibil, dacă nu există cimitire speciale[238]. Evreii şi musulmanii, fiind comunităţi închise, nu au încurajat căsătoriile mixte, însă în rândul comunităţilor creştine de diferite confesiuni, acestea s-au practicat, fără mari opreliști.

Comisiunea Europeană a Dunării (CED) au avut un rol fundamental în ceea ce priveşte aspectul şi organizarea actualului cimitir din Sulina. În secolul al XIX-lea, inginerul șef al CED a fost însărcinat pentru a amenaja un cimitir unde să fie îngropaţi cei care lucrau în cadrul organismului internaţional care activa şi la Sulina. Comisiunea Europeană a Dunării şi-a avut sediul la Galaţi, fiind

---

[236] *Ibidem*, p. 202.
[237] Existența căsătoriilor mixte la Sulina este confirmată și de memorialistică. Cf. Zaharia Potârniche, *op. cit.*, p. 35.
[238] Laurenţiu Mănăstireanu, *op. cit.*, p. 200.

înființată la 4 noiembrie 1856, după ce s-a stabilit necesitatea existenţei sale – pentru buna funcţionare a comerţului la gurile Dunării – la conferința de pace de la Paris, care a avut loc în urma încheierii Războiului Crimeii (1853-1856)[239]. Încă de la început, cimitirul a fost folosit şi de comunitatea locală, aici fiind îngropați reprezentanții unui mare număr de etnii – români, turci, tătari, lipoveni, englezi, greci, evrei, italieni etc. –, pentru ca osemintele rămase din vechiul cimitir să fie reînhumate în prima criptă construită[240].

Ne putem face o impresie despre cum arăta cimitirul din Sulina, înainte de reamenajările inițiate de reprezentanții CED, grație unui desen în creion din 1850 (Fig. 107). În prim plan, aşezat pe nişte movile, este reprezentat cimitirul. În planul al doilea, la stânga, unde se unește cerul cu pământul, putem presupune că este reprezentat un stufăriș, iar la dreapta, se profilează silueta localităţii Sulina. Putem identifica două mori de vânt, turla unei biserici, câteva case cu acoperişul în două ape şi, într-un mod bine definit, un far prevăzut cu trei ferestre pe înălţime. În ceea ce priveşte cimitirul, prima impresie a privitorului este aceea a unui loc aflat în paragină. Ies în evidență monumentele funerare înclinate la stânga sau la dreapta, pe cale de a se prăbuși la pământ, ori cele care s-au mai păstrat în picioare doar fragmentar. La o privire mai atentă, putem observa că anumite morminte au fost împrejmuite cu un gard din lemn alcătuit din scânduri amplasate orizontal, una peste alta, ori din șipci dispuse vertical, la o distanță regulată una de cealaltă. Unele morminte sunt prevăzute cu sarcofage. În ceea ce priveşte religia celor îngropați la Sulina, desenul ne surprinde prin alăturarea unor monumente funerare care aparţin unor religii sau confesiuni diferite: în primul plan, la mijloc, pot fi identificate trei monumente care au aparținut cultului mozaic sau musulman; se disting crucile rușilor lipoveni (prevăzute cu două brațe, unul orizontal paralel şi unul înclinat), cruci greceşti, cruci latine şi cruci latine cu învelitoare în două ape.

---

[239] Gheorghe Oancea, *Comisiunea Europeană a Dunării – implicaţii comerciale şi geopolitice europene*, https://tulcealibrary.ro/wp-content/uploads/2017/01/comisiunea-europeana-a-dunarii.pdf, pp. 1-2.
[240] Vasilica Mitrea, *op. cit*., p. 42.

Figura 107. Sulina la 1850 (carte poștală care reproduce un desen de epocă)

După analiza datelor oferite de imaginea de la jumătatea secolului al XIX-lea, putem trage concluzia că în cimitirul din Sulina nu au existat reguli foarte precise în ceea ce privește dispunerea mormintelor, după criterii foarte stricte confesionale sau cronologice. Se remarcă şi o evidentă dezordine în amplasarea crucilor sau a celorlalte monumente funerare, neputând fi identificată nici o anumită dispoziţie geometrică, care să traseze nişte fronturi cadastrale şi căi de acces amenajate. Lucrurile s-au schimbat însă în deceniile șase-șapte ale secolului al XIX-lea, când CED a început reamenajarea cimitirului. Cum majoritatea angajaţilor de la acea epocă ai CED erau de confesiune protestantă, s-a încercat individualizarea cimitirului protestant, în raport cu monumentele funerare ale celorlalte confesiuni, care, deşi aflate în majoritate, erau încă dezorganizate, în ceea ce privește structura. Mai mult decât atât, această primă reorganizare a cimitirului a încercat să respecte și cronologia, în dispunerea locurilor de veci, situaţie care a favorizat mai târziu o mult mai ușoară datare a mormintelor. Tot din procesul de reorganizare a cimitirului a făcut parte și reînhumarea tuturor marinarilor britanici morți înainte de 1864, care au fost așezați într-o serie de morminte prevăzute cu plăci funerare aproape identice ca formă. În acelaşi timp, nu au fost uitați nici angajații britanici importanți care au lucrat la CED sau marinarii

de rang superior, care au fost reînhumaţi şi dispuşi pe un rând aparte[241]. Deşi partea britanică a cimitirului din Sulina este una dintre cele mai bine organizate, numărul monumentelor funerare păstrate până astăzi nu este foarte mare. Faptul că de-a lungul celor optzeci de ani de activitate ai CED, au trăit la Sulina mult mai mulţi cetăţeni britanici decât numărul mormintelor (care au aparţinut acestei comunităţi etnice şi confesionale) păstrate până astăzi în cimitirul localităţii, l-a făcut pe istoricul Petre Covacef să presupună că prezenţa unui număr mic de monumente funerare britanice se explică prin trei cauze: – în primul rând, cetăţenii britanici şi-au încetat încă în viaţă activitatea la Sulina şi, după pensionare, s-au repatriat; – în al doilea rând, de-a lungul timpului, s-au distrus sau au fost îndepărtate plăcile degradate care au aparţinut britanicilor, pierzându-se în acest fel şi urma lor; – în al treilea rând, osemintelor celor defuncţi au fost repatriate, fiind recuperate de familiile lor[242].

Cimitirul romano-catolic este amplasat în partea de Est a ceea ce înţelegem astăzi prin denumirea generică de „cimitirul din Sulina", care în realitate este un conglomerat de mai multe cimitire diferite. Comunitatea catolică a fost compusă din italieni, francezi, croaţi etc., iar cimitirul a fost folosit între mijlocul secolului al XIX-lea şi 1990, când, conform informaţiilor oferite de Petre Covacef, a fost înmormântat ultimul enoriaș catolic[243]. Dintre cei îngropaţi aici se numără foştii funcţionari străini care au lucrat la CED, marinari ori meseriaşi care au activat la Sulina. Tot Petre Covacef ne atrage atenţia că nu s-a respectat întocmai o separare absolută a celor îngropaţi, după criteriul confesional. Datorită căsătoriilor mixte ale cetăţenilor străini catolici, cu reprezentante ale localnicelor, majoritar ortodoxe, mormintele unor catolici s-au pierdut printre cele ale ortodocşilor din cimitirul românesc[244]. Din punct de vedere estetic, cimitirul catolic este dominat de o cruce mare din metal, cu un Christ răstignit.

Cimitirul ortodox ocupă cea mai mare suprafaţă dintre cimitirele confesionale de la Sulina. Inclusiv referindu-ne la etnia celor îngropaţi aici, cimitirul ortodox îl depăşeşte chiar şi pe cel romano-catolic, în ceea ce priveşte varietatea naţionalităţilor înhumate

---

[241] Petre Covacef, *Cimitirul viu de la Sulina*, Editura Ex Ponto, Constanţa, 2003, p. 12.
[242] *Ibidem*, p. 14, 24.
[243] *Ibidem*, p. 24.
[244] *Ibidem*, p. 25.

una alături de cealaltă. Își dorm somnul de veci aici membrii ai comunităților de români, greci (primele două etnii fiind cele mai numeroase), bulgari, albanezi sârbi etc. Totodată, angajații care au lucrat la Comisiunea Europeană a Dunării, proveniți din Balcani sau uneori din Europa Centrală, au fost îngropați aici. Aproape toți au fost reuniți de confesiunea comună ortodoxă.

În pământul cimitirului ortodox din Sulina își dorm somnul de veci mai multe personalităţi, care au marcat destinul istoric al Sulinei sau care prezintă interes şi astăzi, datorită originii lor familiale nobile, trecutului aventuros, morții tragice sau faptelor deosebite. În acest fel, cimitirul ortodox este un important „loc al memoriei" din Sulina. Din punct de vedere artistic, el prezintă un interes deosebit, deoarece găzduiește mai multe monumente funerare cu o valoare estetică deosebită. În acelaşi timp, există şi o varietate morfologică foarte mare, în ceea ce priveşte modul în care au fost realizate monumentele funerare.

Cimitirul evreiesc mai găzduiește astăzi relativ puține monumente funerare, deoarece ele au fost distruse de trecerea timpului şi mai ales de actele de vandalism, cu conotație antisemită, din ultimii ani. Suntem de părere, asemenea doamnelor Virginea Dima şi Eugenia Iacovici Lungu, că actele de vandalism nu au fost realizate de localnicii din Sulina, deoarece, de-a lungul istoriei, nu au mai fost semnalate astfel de gesturi într-o localitate renumită la nivel european prin spiritul său cosmopolit şi prin deschiderea faţă de alteritate: „Credem că distrugerea cimitirului nu a fost provocată de locuitorii Sulinei, întrucât aceştia au fost educați în spiritul toleranței religioase şi etnice. Prin 1950-1960, se mai puteau admira câteva monumente din marmură neagră, roşie, albă sau de alte culori, cu inscripții artistice bilingve sau în scrierea veche ebraică. Astăzi se pot vedea numai rămășițele unor morminte, într-o incintă a cimitirului cu poarta încuiată, şi nu se mai distinge o înhumare recentă"[245]. Faptul că cimitirul a ieșit din uz, este atestat de un alt tip de profanare, deoarece nu mai este respectată demnitatea oamenilor îngropați în acest cimitir. Spunem acest lucru, deoarece în imediata vecinătate a cimitirului evreiesc, anumiți iubitori de animale din Sulina au ales să-şi îngroape

[245] Virgina Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Cultele, locaşurile de cult, cimitirul din Sulina", în Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, Bucureşti, 2011, p. 272.

câinii, punând peste gropile lor nişte pietre tombale din beton, fiecare dintre acestea având trecute pe ele numele câinelui. În acest sens, merită se citäm dintr-un reportaj din presa naţională: „La ieşirea estică a cimitirului, după gard, se află trei plăci de beton. Pe ele sunt gravate numele: Charly, Wolfy și Cora – un stăpân grijuliu și-a îngropat câinii lângă cimitir. Cel mai probabil involuntar, însă gestul atrage o aură mistică. În mitologia greacă, porțile infernului erau păzite de un animal fabulos, un câine cu trei capete și coadă de șarpe. Cerberul împiedica întoarcerea sufletelor către lumea celor vii. Așezarea către mare deschide simbolistica spre mai multe semnificații, fie că vorbim de naștere sau moarte, oglinda cosmosului sau reprezentarea ființei umane.[246]". Nu putem fi de acord cu „interpretarea intelectualizantă" a gestului de a îngropa animale în imediata apropiere a cimitirului evreiesc, deoarece, după cum spuneam, acest gest reprezintă un alt act regretabil de profanare a memoriei celor morți şi îngropați aici.

Cimitirul musulman mai are astăzi foarte puține monumente funerare. Probabil, datorită faptului că majoritatea au fost realizate din lemn, ele au dispărut, odată cu trecerea timpului şi cu stingerea comunităţii musulmane de la Sulina, care nu s-a mai îngrijit de întreţinerea sau de înlocuirea vechilor monumente funerare din lemn deteriorate. Cimitirul a luat fiinţă la inițiativa Comisiunii Europene a Dunării şi nu este mai vechi, în forma sa actuală, de anul 1871, când a fost întemeiat. Din punct de vedere memorial, se ştie că aici au fost îngropaţi Kapudan, nepotul unui viceguvernator din Trapezunt; Azarian Efendi, polițist al oraşului, mort în 1876; şi Ali, fost paznic al farului din Sulina, mort în 1913[247].

S-au păstrat în memoria colectivă poveștile mai multor monumente funerare. Ele sunt la marginea dintre legendă şi istoria trăită, de multe ori, datorită trecerii timpului, fiindu-ne destul de greu să apreciem cât din aceste relatări este invenție şi cât este realitate. Vasilica Mitrea ne oferă informaţii prețioase despre câteva

---

[246] Elena Filimon, *Sulina. Cimitirul Maritim din Sulina – Cum să ai un pirat şi să nu ştii ce să faci cu el*, https://www.hotnews.ro/stiri-perspektiva-25898299-sulina-cimitirul-maritim-din-sulina-cum-pirat-nu-stii-faci.htm (accesat în 12.03.2023).

[247] Petre Covacef, *op. cit*., p. 36-37; Virgina Dima, Eugenia Iacovici Lungu, „Cultele, locaşurile de cult, cimitirul din Sulina", în Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms, Bucureşti, 2011, p. 272.

monumente funerare, care au rămas în amintirea comunității locale datorită situațiilor extraordinare în care au murit oamenii, ori datorită statutului lor social deosebit. De fiecare dată, nu lipsesc notele romanțate ale istorisirii – poveștile tragice de dragoste ocupând un loc fruntaș – sau diferite picanterii despre caracterul ori aspectul fizic al celor trecuți în lumea celor drepți. În această ordine de idei, redăm cele relatate de Vasilica Mitrea: „După aceea ne-a arătat două morminte, unde alături își duc somnul de veci doi îndrăgostiți italieni, înecați și găsiți îmbrățișați, spunându-se că s-au sinucis din dragoste, morminte în formă de cruce, înmormântați unul lângă celălalt. Am mers apoi la mormântul Prințesei Ecaterina Moruzi, plecată și ea de tânără, într-o altă dimensiune, cu o cruce înaltă la cap, având sculptat pe ea un îngeraș. Ea a murit înecată pe o copcă. S-a spart gheața. Fusese o femeie foarte inteligentă, dar nu prea frumoasă. Se spune că, la curte, i se spunea Muma pădurii. / Pe piatra funerară stă scris: / Și buzele ce am gustat / Și răul ce am îndurat / Trecută încă o ceață / Atâta numai am trecut / E binele ce am făcut în viaţă”[248].

Figura 108. Pietre funerare din cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

[248] Vasilica Mitrea, *op. cit.*, p. 43.

Anumite monumente funerare au stârnit imaginația localnicilor și turiștilor în așa măsură, încât povestea creată în jurul lor a falsificat realitatea istorică. De fapt, cele două plăci funerare decorate în formă de cruce, nu au aparținut unui cuplu de îndrăgostiți italieni (după cum ne informează mai sus inclusiv Vasilica Mitrea), ci unor englezi: William Webster și Margaret Ann Princle (Fig. 108). De altfel, se poate observa cu ușurință că textele cioplite pe cele două plăci funerare sunt în angleză, nu în italiană. Însă, printr-un fenomen de contagiune memorială, istoria orală a făcut ca perechea celor doi să fie asociată cu povestea livrescă a lui Romeo și Julieta, devenind, în acest fel, mult mai romantică și mai dramatică. A existat, însă, un sâmbure de adevăr, care stă la baza legendei. Mai precis, în anul 1868, un tânăr, pe nume William Webster, ofițer secund, a venit să-și viziteze tatăl, John Webster, care lucra pe atunci la Comisiunea Europeană a Dunării, în calitate de șef mecanic pe o navă. Tânărul, în vârstă de 25 de ani, după cum ne informează și inscripțiile tombale, a venit însoțit de logodnica sa, Margaret Ann Princle, care avea pe atunci doar 23 de ani. În vizită, au mai venit și mama și sora fetei. Mai mult ca sigur, a fost vorba de o vizită de curtoazie, prin care tânărul logodit dorea să-și prezinte tatălui viitoarea soție și câțiva dintre membrii familiei acestea. Din nefericire, s-a întâmplat un eveniment tragic, deoarece nava, pe care cei patru au fost îmbarcați, s-a scufundat, singura supraviețuitoare fiind sora lui Margaret Ann Princle[249]. Acest destin tragic, trebuie să fi avut un impact puternic pentru nefericitele familii îndoliate, dar și pentru întreaga comunitate. În acest fel, se poate explica și aspectul deosebit al monumentelor funerare și faptul că au fost gândite cu forme identice. Povestea celor doi a supraviețuit peste decenii, ea regăsindu-și un ecou, după ce a suportat anumite modificări, inclusiv în celebrul roman al lui Jean Bart, *Europolis*, a cărui acțiune se petrece tot la Sulina.

Se regăsesc în zona cimitirului Comisiunii Europene a Dunării, unde au fost așezate și cele două morminte descrise anterior, mai multe morminte care aparţin tot unor cetățeni britanici. Plăcile funerare sunt inscripționate în întregime în engleză. Pe lângă numele celor defuncți, care le poate determina identitatea națională, mai aflăm și informaţii prețioase legate de vârsta, de ocupația sau de cauzele decesului. Există un grupaj de morminte, relativ compact, unde sunt înmormântați marinari britanici, morți în deceniile șase și șapte ale

[249] Petre Covacef, *op. cit*, p. 22.

secolului al XIX-lea. Din informaţiile oferite de monumentele funerare, aflăm că aceştia au activat pe nave comerciale sau militare şi că majoritatea au murit tineri şi foarte tineri, la vârste de: 17, 20, 26, 35, 37 sau 39 de ani. De obicei, moartea prin înec a reprezentat principala cauză a deceselor[250]. În ceea ce priveşte acest şir compact de monumente funerare, toate realizate în acelaşi fel, în bibliografia de specialitate s-a avansat următoarea teorie: „În spatele Capelei mortuare, se află un ansamblu de opt morminte ale marinarilor britanici din vremea Războiului Crimeii, fiind cele mai vechi din ceea ce a fost primul cimitir. Toate plăcile de căpătâi sunt realizate din marmură, cu aproximativ aceleaşi dimensiuni şi inscripţii asemănătoare, ceea ce denotă că au fost realizate în acelaşi atelier”[251]. Nu putem fi de acord cu avansarea teoriei, conform căreia cei îngropaţi aici au murit în timpul Războiului Crimeii, deoarece acesta a durat între anii 1853-1856, iar dacă trecem în revistă doar anii în care au decedat cei înmormântaţi aici, vom putea observa cu uşurinţă că ei au murit în ani diferiţi celor în care s-a desfăşurat războiul. Mai precis, apar ani precum cei următori: 1852, 1856, sau 1858. În ceea ce priveşte activitatea unui singur atelier, care ar fi realizat toate aceste monumente funerare, considerăm că această presupoziţie se susţine prin simple argumente de ordin estetic şi morfologic, deoarece asemănarea dintre acestea este izbitoare.

În cadrul cimitirului Comisiunii Europene a Dunării se regăsesc mormintele mai multor cetăţeni britanici, care au avut o contribuţie deosebită în dezvoltarea Sulinei. Printre acestea, merită pomenit William Simpson. Placa de mormânt, din marmură, ne informează asupra faptului că acesta a murit în 1870, la vârsta de 47 de ani, dar şi faptul că aceasta a fost ridicată pe cheltuiala Comisiunii Europene a Dunării, în cadrul căreia defunctul a activat 13 ani. Gestul venit din partea instituţiei, acela de a suporta costurile realizării plăcii tombale, era o formă de recunoaştere a activităţii pe care William Simpson a desfăşurat-o la Sulina. Mai precis, el a fost unul dintre colaboratorii principali ai lui Charles Hartley, în ceea ce priveşte lucrările de reamenajare a canalului Sulina, de extindere a jetelelor şi de construire a celor două faruri plasate pe diguri[252]. Activitatea lui William Simpson, desfăşurată timp de 13 ani în cadrul acestor şantiere

---

[250] *Ibidem*, p. 14-15.
[251] Virgina Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Cultele, locaşurile de cult*..., p. 265.
[252] Petre Covacef, *op. cit*., p. 15-16.

de anvergură, care au remodelat aspectul canalului Sulina, au influenţat în mod considerabil creşterea calităţii vieţii la Sulina, deoarece activităţile economice au cunoscut un nou avânt, ele putându-se desfăşura, în plus, în condiţii de siguranţă a traficului fluvial mult mai mare.

În linii generale, pe teritoriul cimitirul Comisiunii Europene a Dunării sunt îngropaţi mai mulţi marinari străini, care şi-au găsit sfârşitul tragic în zonă, în urma unor naufragii şi accidente. O altă categorie a celor îngropaţi aici este reprezentată de inginerii şi mecanicii care au lucrat în cadrul CED. Dintre aceştia, se remarcă mormântul inginerului şef adjunct E. Macnussen, mort în 1919, care a fost de naţionalitate daneză. Un alt caz este reprezentat de germanii Friederich Milch, mort în 1889 şi de Roland Leukert, mort 1927. Însă ceea ce frapează este numărul mare de britanici înhumaţi aici, în comparaţie cu reprezentanţii altor naţiuni. De altfel, din cercetările întreprinse până în prezent de Petre Covacef, ne putem face o imagine generală despre dimensiunile comunităţii de britanici de la Sulina, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „În perioada cât CED a funcţionat la Sulina, comunitatea occidentală – reformată sau protestantă, nu a fost foarte numeroasă în comparaţie cu restul populaţiei. Totuşi, dacă într-o statistică locală din anul 1904, numărul de supuşi britanici la Sulina se ridica la 24 de locuitori, după ce în linii mari lucrările aflate în sarcina CED se terminaseră odată cu recepţia din 1894, este de presupus că între 1860-1890, colonia englezească de la Sulina a fost mult mai numeroasă. Undeva, într-o statistică, se vorbeşte de 60 de cetăţeni englezi”[253].

Cimitirul ortodox găzduieşte unul dintre cele mai interesante puncte de atracţie turistică de astăzi. Este vorba de mormântul prinţesei Ecaterina Moruzi. Aceasta s-a născut la Constantinopol, în 1836 şi a murit la Sulina, în 1836. Deşi s-a ridicat un somptuos monument funerar din marmură dedicat memoriei prinţesei, osemintele sale au fost transportate la Constantinopol, în cripta familiei. În jurul morţii acestui personaj de viţă nobilă s-au ţesut mai multe legende. Una dintre acestea a fost înregistrată de Virgina Dima şi Eugenia Iacovici Lungu şi descrie următoarea situaţie tipică pentru imaginarul romantic: prinţesa şi-ar fi „însoţit alesul inimii la acest capăt de lume, că tatăl o dezmoştenise pentru nesăbuinţa ei, dar aflând de moartea ei, a plâns-o amarnic, că a înălţat monumentul existent şi

[253] Petre Covacef, *op. cit*., p. 15-16.

a plătit un paznic ca să aibă grijă ca pe mormântul ei să înflorească mereu trandafiri”[254].

Figura 109. „Mormântul piratului”. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Printre principalele atracții ale cimitirului din Sulina este „mormântul piratului” (Fig. 109), la care vin turişti chiar şi din străinătate, doar pentru a-şi satisface această curiozitate[255]. După cum ne informează Vasilica Mitrea, pe mormântul piratului stau scrise următoarele: „«Contugotinus Gheorghioi, 1838-1871, născut în Kefalonia, înmormântat de fratele său», iar în josul criptei, sculptat acel simbol al piraților – craniul cu două oase în formă de cruce”[256]. Legenda urbană spune că aici ar fi fost îngropat un fel de haiduc al timpului său, considerat de alții a fi pirat, care a fost împușcat de autorități[257]. Însă Edith-Adriana Uncu ne lămurește asupra identității celui care zace în „mormântul piratului”. Este vorba despre traducerea textului cioplit pe placa din marmură albă, așezată pe locul de veci:

---

[254] Virgina Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Cultele, locaşurile de cult*..., p. 262.
[255] Vasilica Mitrea, *op. cit.*, p. 44.
[256] *Ibidem*.
[257] Petre Covacef, *op. cit.*, p. 33.

„Aici zace Georgios E. Kontogouris cetățean de seamă născut în Kefalonia în data de 14 octombrie 1838 care s-a înălțat spre Domnul în 25 martie 1871. Fratele îndoliat Grigorios”[258]. În acest fel, aflăm că defunctul a fost o personalitate de seamă a localităţii, şi nu un marginal, tâlhar. De altfel, un craniu însoțit de două oase se găseşte pe nenumărate monumente funerare, în general, inclusiv la Sulina găsindu-se alte câteva exemple de acest fel. Craniul însoțit de două oase este o reprezentare generică a Morții, iar prin prezenţa crucii – care de altfel este prezentă pe aceeași placă de mormânt – aceste oase fac trimitere la rămășițele trupești ale lui Adam, de pe muntele Golgota, care se aflau exact în locul în care a fost răstignit Iisus Hristos. În acest fel, prin alăturarea crucii mântuitoare cu oasele lui Adam, se sugerează ideea reînvierii morților, prin jertfa făcută de Iisus. Din această lectură a monumentului funerar putem descifra adevăratul sens al monumentului funerar. Cu toate acestea, legenda funcționează şi în afara realităţilor istorice, fără a avea vreo legătură cu acestea, ea atrăgând în continuare turiștii curioși la Sulina.

Cimitirul Comisiunii Europene a Dunării

Atât aspectul, cât şi calitatea materialelor ori talia monumentelor funerare au fost direct influențate de statutul social al deținătorilor ori a comanditarilor. Din informaţiile pe care le avem, până în 1939, cele mai importante poziții ierarhice şi administrative în cadrul CED au fost ocupate de străini, mai ales englezi, danezi şi francezi. Cu câteva excepții, angajații români ai acestei instituţii au ocupat mereu funcţii inferioare: „[...] mai puțini români erau ridicați într-o funcţie mai mare, comandant de navă sau șef-mecanic. Marea majoritate erau francezi, englezi şi aşa mai departe. O să vă dau un exemplu, un inginer hidrograf foarte bun, care a botezat-o pe sora mea, un om – o bucată de pâine. Era singurul inginer român care era în funcţie mai înaltă. În rest, erau numai englezi, francezi, ei predominau”[259]. Această situaţie a avut consecințe directe asupra veniturilor financiare ale diferitelor etnii care au lucrat la CED. În acest fel, se poate explica şi faptul că deținătorii celor mai spectaculoase monumente funerare (atât în ceea ce priveşte talia, cât şi calitatea artistică) au fost străinii, deoarece au avut mijloacele

[258] Edith-Adriana Uncu, *art. cit*., p. 117.
[259] Petruţa Teampău, *Sulina trăită...*, p. 114-115.

economice de a face nişte comenzi mai costisitoare, în timp ce românii, mai prost remunerați, au fost nevoiți să se mulțumească cu nişte cruci mai mici sau mai simple.

Credem că ar merita, în cele din urmă, o scurtă caracterizare a cimitirelor din Sulina şi din punct de vedere estetic. Această abordare ne-ar ajuta foarte mult să înțelegem modul în care au circulat formele artistice, la Sulina, în rândul diferitelor comunități etnice. Preferințele pentru un stil artistic sau altul nu au fost condiționate, după cum vom vedea, doar de cerinţele cultice ale unei confesiuni sau alteia, ci şi de dorinţa oamenilor de a se ataşa la un anumit set de valori, care au avut şi profunde implicații identitare. În altă ordine de idei, se realizează şi un circuit închis al circulației formelor artistice, deoarece, după ce am analizat modul în care oamenii au ales să-şi construiască locuinţele, vom vedea, în cele ce urmează, modul în care au ales să-şi construiască locurile de veci. Se pot face, astfel, anumite paralelisme, preferințele pentru un tip de casă sau altul, le vom putea explica, în cele din urmă, la cimitir, deoarece, putem spune că, aşa cum au ales oamenii să trăiască în timpul vieţii, la fel au ales să-şi lase vizibilă trecerea pe acest pământ, prin alegerea unui tip sau altul de monumente funerare.

Cimitirul Comisiunii Europene a Dunării, deşi este de cele mai mici dimensiuni, se caracterizează printr-o concentrare de monumente funerare, care se disting prin originalitate şi prin calitatea execuției artistice. Putem distinge două tipuri principale de monumente funerare: stele/ pietre funerare şi lespezi funerare. Cum majoritatea celor înhumați aici au fost protestanți sau anglicani, multe monumente funerare sunt complet lipse de cruci, iar când acestea sunt prezente, au o dimensiune redusă sau completează piatra funerară sau lespedea de mormânt, fără a fi un element de sine stătător, cum este cazul pentru majoritatea monumentelor ortodoxe, de exemplu.

În categoria stelelor, se remarcă cele opt pietre de mormânt ale marinarilor britanici morți în deceniile şase şi şapte ale secolului al XIX-lea, plasate toate într-un şir, la distanţe egale (Fig. 110). Deşi, la prima vedere, ele par la fel, la o privire mai atentă vom putea observa că acestea doar se aseamănă, fără a fi identice. Asemănarea izbitoare poate fi pusă pe seama aceluiași atelier, care le-a executat pe toate. Caracteristica comună tuturor acestor stele este aceea că sunt realizate din beton turnat în formă, sunt lipsite de orice fel de element decorativ, prezintă doar inscripții care ne informează asupra numelui sau anului morții. Sunt nişte plăci simple, nu foarte înalte, terminate

în partea superioară ori în arc supraînălțat, arc trilobat sau arc trilobat cu întreruperi. Același tip de monument, turnat în beton sau tăiat în marmură albă, se mai găsesc în cazul câtorva englezi, cu mențiunea că aceste stele sunt de dimensiuni mai mari. Şi în cazul lor lipsește orice fel de element decorativ, inclusiv crucea, ele fiind însoțite doar de un text referitor la cei defuncți. Se observă, însă, tendinţa de renunțare la arcul supraînălțat, în ceea ce privește modul în care este rezolvată partea superioară a monumentelor funerare, cum a fost cazul stelelor marinarilor englezi, şi preferinţa pentru formele în arc frânt. Această tendință poate fi pusă pe seama stilului neogotic, specific romantismului, care s-a manifestat şi pe teritoriul României de astăzi, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Apar stele dreptunghiulare, plate, realizate în mod voit cu partea superioară terminată în arc frânt. Acestea sunt atât turnate în beton, cât şi tăiate în marmură roşie sau albă. În plus, în cazul lor, se observă inserarea unor elemente decorative vegetale. Este interesant de observat că, deşi forma stelei este de factură romantică, decorația este una de factură Biedermeier sau neoclasică (Fig. 111 și Fig. 112). Sunt exemple în care apare câte un element decorativ vegetal de dimensiuni mai mari, care ocupă un loc privilegiat pe piatra funerară. În aceste cazuri, el îşi depăşeşte funcţia marginală, strict decorativă, şi capătă o adevărată funcţie simbolică, morală sau teologică. În acest sens, merită amintită piatra de mormânt a Isabellei Jane Robinson, care este tăiată în marmură albă şi este terminată în partea superioară în arc frânt. Ea este decorată cu o ramură de vâsc frântă la capăt, care ocupă locul unde alte monumente catolice sau ortodoxe sunt decorate cu câte o cruce. În acest caz, ramura de vâsc, care se știe că, printre multe altele, simbolizează și curăția spirituală, a fost frântă, sugerându-se, într-un mod simbolic, sfârşitul neașteptat al unei vieţi exemplare (Fig. 113).

În cazul altei stele plate, cioplite în marmură albă, de data aceasta de formă dreptunghiulară, apare în partea superioară, deasupra unui text în limba germană, o decorație cioplită în piatră în care este reprezentată o cruce peste care este așezat, formând în acest fel litera X, un buchet de flori. Avem de-a face, în acest caz, cu un model decorativ mai complex Pe margini, și în spate, piatra nu este șlefuită, ba dimpotrivă, pe ea este cioplit un model rusticat, specific unei sensibilități romantice, care face trimitere la colţurile de stânci, aşa cum se regăsesc ele în natură. Mormântul a aparținut lui Roland Leukert (Fig. 114).

Figura 110. Monumente funerare. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figură 111. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 112. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 113. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 114. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figură 115. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

În cadrul grupului reprezentat de stelele plate, am putut identifica un exemplu în care, partea superioară păstrează forma unghiurilor ascuțite, numai că ea se transformă într-un veritabil fronton triunghiular, prevăzut cu volute şi cu vrejuri ale căror extremități se termină tot în formă de volută. Este folosit un limbaj artistic specific eclectismului din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. În rest, nici în acest caz nu este prezentă crucea pe suprafaţa plăcii turnate în beton. Ca trăsături individualizatorii, merită amintite nişte elemente decorative simple, care separă textul în engleză de pe întinsul monumentului funerar. Ele sunt identice cu vinietele Biedermeier din tipăriturile de carte ale epocii. În acest caz, putem sesiza o anumită „contaminare" din domeniul artei tipografice, textul pietrei funerare fiind tratat asemenea unui text de carte, care are nevoie de semne de demarcare a textului, asemenea cazului reprezentat de cărțile tipărite (Fig. 115).

Sensibilitatea romantică, prin care se dorește întoarcerea la natură şi la nişte forme artistice în care intervenţia omului să fie minoră (cel puţin sugerată), este exemplul unei stale scunde, care reprezintă un bloc de marmură albă, paralelipiped dreptunghic, cioplit într-un stil rusticat, pentru a se da impresia unei pietre cu o fasonare „sălbatică", așa cum se găsește ea în natură. Peste piatra astfel obţinută, care, de fapt, este o „pseudopiatră" – așezată pe un soclu finisat, tot din marmură – a fost sculptată o filacteră, bine șlefuită, peste care este cioplit un text scurt. Filactera contrastează cu restul monumentului funerar, cioplit într-o manieră rusticată (Fig. 116).

Figură 116. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Un monument funerar aparte este cel al lui E. L. C. Macnussen, personalitate marcantă, care a avut contribuţii importante în lucrările de reamenajare şi întreţinere a canalului Sulina, desfășurate de Comisiunea Europeană a Dunării. Monumentul, realizat probabil chiar în anul morții lui Macnussen, 1919, sau în imediat cei următori, reprezintă o piatră masivă de marmură albă, șlefuită doar pe latura din faţă. În rest, sunt puține intervenții asupra pietrei funerare, păstrându-se atât în partea superioară, cât şi în spate, formele brute ale pietrei neprelucrate şi marginile nefasonate, care descriu liniile neregulate ale desprinderii pietrei din blocul din care a fost extrasă. Monumentul reţine doar numele şi anii de viaţă ai celui defunct. Singurul element decorativ, care are şi funcţii cultice, este o cruce cu brațele egale, cioplită în partea superioară a stelei şi vopsită în negru. Monumentul, unic în cadrul cimitirului de la Sulina, este specific romantismului târziu, prin care artiștii au încercat să revină la formele brute, originare ale naturii, în care intervenţia omului să fie cât mai redusă. În cazul acestui mormânt, apare singurul gard de împrejmuire (sau cel puţin singurul care s-a mai păstrat până în zilele noastre) din cimitirul Comisiunii Europene a Dunării. (Fig. 117).

Figura 117. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

O altă categorie importantă este reprezentată de lespezile funerare. Acestea sunt realizate din marmură, din beton sau din combinația celor două materiale. Sunt amplasate pe orizontală, fiind de mari dimensiuni, având de obicei, mărimea aproximativă a unui sicriu. În toate cazurile lespezile de mormânt înlocuiesc pietrele de mormânt/ crucile, amplasate la căpătâiul mormintelor. De obicei, sunt realizate din plăci din marmură albă/ beton, de câțiva centimetri grosime. Întâlnim plăci simple de marmură, încadrate de o ramă de beton, fără niciun element decorativ. Ele doar înregistrează numele celui defunct și eventual alte date complementare. Alte plăci sunt decorate doar cu o cruce de tip latin, iar altele, pe lângă cruce, mai au cioplite pe colțuri elemente vegetale. Un exemplu în acest sens este lespedea de mormânt a lui Thomas Rutherford, care este prevăzută pe colțuri cu câte un buchet de flori.

Cele mai spectaculoase lespezi de mormânt sunt cele care au aparținut cuplului de îndrăgostiți britanici, William Webster și Margaret Ann Princle, despre care am scris acum câteva pagini. Lespezile sunt turnate în beton, ele fiind puternic ieșite în relief, având forma unor sarcofage, peste care a fost așezată o cruce. Laturile lungi ale sarcofagelor sunt inscripționate cu un text în engleză, de-o parte și de alta, oferindu-ne date despre defuncți, despre membrii familiei, care au comandat monumentele funerare, precum și câte un psalm din Vechiul Testament. Monumentele funerare impresionează prin simplitate și eleganță. Lipsesc elementele decorative suplimentare. Cele două monumente funerare se încadrează stilistic în curentul artistic romantic, neogotic.

Cimitirul catolic

Cimitirul catolic prezintă o și mai mare varietate de monumente funerare. În primul rând, putem identifica crucile cioplite în piatră sau lemn și crucile turnate în beton sau fontă. În al doilea rând, putem identifica stelele mai mult sau mai puțin plate, care sunt încununate (de această dată, spre deosebire de monumentele funerare din cimitirul CED), de o cruce de mai mici dimensiuni. Aceste monumente pot fi considerate și niște soluții morfologice mixte. În al treilea rând, se disting monumentele funerare sub forma unor obeliscuri sau coloane, care fac trimitere la modelele funerare antice. În al patrulea rând, se disting plăcile de mormânt și sarcofagele. În multe cazuri, în cimitirul catolic, mormintele celor îngropați aici sunt

împrejmuite de câte un gard din fier forjat sau din bare de fier și stâlpi de beton.

În ceea ce privește crucile cioplite în piatră sau turnate în beton, de cele mai multe ori, acestea sunt încadrate, la intersecția brațelor, de o formă circulară simplă sau decorată cu raze. Crucile simple, fără nicio decorațiune suplimentară, sunt rare. Un exemplu, în acest sens, este crucea lui E. S. Calogero, mort în 1925. Ca elemente individualizatorii, crucea este amplasată pe un postament realizat tot din beton, peste care este așezată o placă de tablă cu un text în limba italiană. În punctul de încrucișare a brațelor, este așezată o fotografie cu chipul celui decedat. Peste mormânt a fost turnată o placă simplă de beton, fără niciun element decorativ, iar pe margini, locul de veci este împrejmuit de un gard compus din stâlpi turnați în beton, legați între ei cu două bare metalice simple, dispuse orizontal. După cum spuneam, în majoritatea celorlalte cazuri de cruci din piatră sau turnate în beton, brațele crucii sunt acompaniate de o formă circulară simplă sau decorată cu raze. Ca elemente decorative suplimentare, apar: cununile de lauri, forme geometrice simple, elemente vegetale stilizate, (reprezentate de cele mai multe ori din vrejuri sau frunze) sau reprezentări ale chipului lui Iisus Hristos sau ale îngerilor (Fig. 118-119).

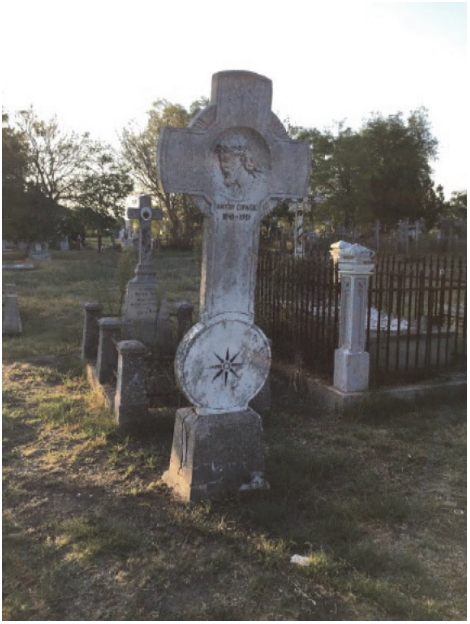

Figura 118. Monument funerar. Cimitirul din Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 119. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 120. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Ca elemente de noutate, pentru primele decenii ale secolului al XX-lea, apar cruci turnate în fontă. Ele sunt, de cele mai multe ori, de forme simple, cu extremitățile terminate în formă trilobată. Ele sunt aşezate, de fiecare dată, pe postamente scunde din beton sau sunt turnate direct în beton, în centura de împrejmuire a mormântului. În majoritatea cazurilor, pe aceste cruci simple sunt inscripționate doar numele celui defunct şi anii în care acesta a trăit. În cazuri rare, este prezentă şi o ramă din metal, care a avut rolul de a încadra o fotografie cu chipul celui defunct. Pot fi identificate şi exemple de cruci simple, cu brațele terminate în formă circulară, care sunt încadrate de elegante elemente decorative din fier forjat. Crucile păstrează doar câte o placă circulară, ovoidală sau dreptunghiulară din tablă, unde este înscris numele celui defunct (sau chiar inițialele acestuia) şi eventual anii în care a trăit. În acest din urmă caz, este de remarcat faptul că putem încadra crucile de fontă, decorate cu elemente din fier forjat în cadrul unui romantism întârziat, specific începutului de secol al XX-lea. În schimb, în cazul gardului din fier forjat, care împrejmuieşte locul de veci, formele grilajului fac parte deja dintr-o sensibilitate Art Nouveau. Tot din primele decenii ale secolului al XX-lea este exemplul unei cruci turnate în fontă, prevăzută, de această dată, cu elemente decorative stilizate, pe care o putem atribui ca aparținând curentului artistic neogotic. Crucea dă impresia privitorului că este o veritabilă dantelărie din metal. Pe lângă elementele vegetale stilizate, ca element decorativ particularizant, se poate observa, în jumătatea inferioară a brațului lung al crucii, o amforă greacă peste care se încolăceşte un şarpe. Mormântul, prevăzut cu o placă de marmură albă, este împrejmuit de un gard neogotic din fontă. Ies în evidență cei patru stâlpi laterali, decorați cu mulurile unei ferestre gotice terminate în arc frânt. Curentul artistic al romantismului târziu este identificabil şi în cazul unor cruci simple din fontă turnată. În acest sens, putem cita exemplul unei cruci de mici dimensiuni, dar care este perforată cu elemente decorative care fac trimitere la ferestrele bifore gotice, terminate în arc frânt şi la ferestrele gotice circulare, cu patru lobi. În plus, ca elemente decorative suplimentare, extremitățile brațelor crucii sunt prevăzute cu câte trei fleuroni de factură neogotică (Fig. 120).

În cimitirul catolic sunt prezente şi exemple de stele plate, cioplite în marmură albă, de factură neoclasică/eclectică. Acestea sunt prevăzute cu elemente decorative compuse din ghirlande circulare sau semicirculare de flori. Capitelul este decorat ori cu o sprânceană de cornișă încoronată cu un vrej, asemenea unui fleuron, ori preia formele

unui capitel de stelă funerară antică, decorată în plus cu elemente vegetale simple (flori sau frunze). În partea superioară, stelele erau prevăzute cu câte o cruce de mici dimensiuni (în exemplele găsite, monumentele funerare au fost profanate sau/ şi au fost afectate de trecerea timpului, datorită acestui fapt, crucile sunt absente).

Pot fi identificate şi monumente funerare hibride, specifice romantismului târziu, în care o stelă cioplită într-o manieră rusticată, pentru a se imita o piatră găsită în mediul natural, este surmontată de o cruce simplă, decorată cu un model circular, în zona de intersecție a brațelor. În zona inferioară, unde, prin intermediul bosajului rusticat se imită o piatră naturală, este așezată o filacteră șlefuită cu numele defunctei, anii de viaţă şi alte câteva cuvinte în limba franceză (Fig. 121). Un alt exemplu din această categorie hibridă, de data aceasta de o execuţie artistică mult mai bună, este un monument funerar cioplit în marmură neagră. Din punct de vedere stilistic, lucrarea este încadrabilă într-un romantism târziu, specific sfârșitului de secol al XIX-lea. Singurul element decorativ, care, de altfel, marchează din punct de vedere stilistic personalitatea monumentului funerar, este o fereastră trilobată – cu muluri tipice neogotice –, oarbă, în interiorul căreia este cioplită o inscripție cu caractere neogotice. La fel ca în multe cazuri din cimitirul catolic, mormântul este împrejmuit cu un gard din fier forjat, neogotic.

Figura 121.
Monument funerar. Cimitirul din Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

O categorie aparte este formată din obeliscuri şi stele care fac trimitere la antichitatea romană. Acestea sunt reprezentate doar de câteva exemple, care au un grad mare de originalitate, în raport cu celelalte monumente funerare din cimitirul catolic. Apelul la modelele antice, specifice romantismului din a doua jumătate a secolului al XX-lea, este reprezentat de două monumente funerare care au aparținut aceleaşi familii.

În primul caz, avem de-a face cu o stelă simplă, care copiază modelul antic al unei stele romane. Nu apar nicio inscripție lămuritoare sau vreun element decorativ (se remarcă doar capitelul), ci doar inițialele defunctului.

În celălalt caz, baza monumentului s-a transformat într-un soclu care susține un fragment de coloană antică. În acest caz, la baza monumentului este cioplită o cruce şi brațele ascuțite la capete, sub care apare un text scurt în italiană.

Lipsesc, însă, numele sau inițialele numelui celui decedat. Prezența unui fragment de coloană, fără caneluri, se încadrează plenar în curentul romantic, ce a avut o sensibilitate aparte pentru ruinele antice, făcând apel, în acest fel, la tema plină de nostalgie a lui „ubi sunt" (unde sunt cei dinaintea noastră?) (Fig. 122).

Un alt exemplu din această categorie restrânsă este dat de monumentul funerar al lui Giovanni Matteucci, realizat din marmură neagră, elegant finisată. Monumentul este de dată mai recentă (realizat probabil în 1932, data decesului lui Matteucci sau în anii imediat următori), el fiind singular, din punct de vedere formal, în cadrul cimitirului catolic din Sulina. Exemple asemănătoare, mai vechi, pot fi găsite doar în rândul monumentelor funerare greceşti din cimitirul ortodox.

Monumentul funerar se caracterizează prin multă simplitate şi sobrietate. Placa masivă de marmură neagră nu are niciun element decorativ, ea fiind prevăzută doar cu un text în limba italiană, iar în partea superioară, ies în relief, formele unei cruci (Fig. 123).

Figura 122. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figură 123. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Cimitirul ortodox

Cimitirul ortodox prezintă o varietate mare de monumente funerare, iar cele mai spectaculoase, din punct de vedere artistic, aparţin comunităţii greceşti. În încercarea de a face o împărțire tipologică, în primul rând, cele mai numeroase sunt crucile simple din lemn, sau cele turnate în fontă sau beton. O altă categorie este alcătuită din cele cioplite în piatră sau turnate în beton. O alta este reprezentată de monumentele funerare în formă de obelisc. Nu în ultimul rând, putem distinge o categorie hibridă, în care sunt combinate formele specifice unei stele sau obelisc, în partea inferioară a monumentului, pentru ca partea superioară a acestuia să fie reprezentată de o cruce. În anumite situații sunt prezente şi plăcile de mormânt, cele mai reprezentative fiind cele cioplite în marmură albă. Însă ele sunt întotdeauna însoțite şi de o piatră de căpătâi (cruce, stelă, obelisc), nefiind autonome, cum este cazul monumentelor din cimitirul Comisiunii Europene a Dunării (protestant) şi cel romano-catolic.

Figura 124. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Crucile cioplite în piatră sau turnate în beton ori fontă, au, de cele mai multe ori, forme simple, în anumite cazuri cele trei brațe superioare terminându-se într-o formă trilobată. Ele nu sunt prevăzute

cu elemente decorative, ci doar, în anumite cazuri, au o fotografie cu imaginea celui defunct. În rest, reţin doar un text mai scurt sau mai lung cu informaţii despre cel decedat. Pot fi identificate şi exemple de cruci cioplite în marmură, cu braţele cu terminaţia ascuţită şi cu un model decorativ circular, prevăzut cu raze, care este plasat în zona de întâlnire a celor patru braţe ale crucii. În plus, ca element decorativ apare o cunună cu lauri, realizată în mod realist sau schematic (Fig. 124) sau câte un cap de înger. Romantismul târziu este reprezentat în cimitirul ortodox prin mai multe exemple de monumente funerare cioplite în piatră, prin care se imită trunchiurile de copaci sau pietrele găsite în stare naturală, apelându-se la o cioplitură rusticată. Doar în ultimii ani, au apărut crucile din lemn inspirate de troiţele tradiţionale româneşti, care sunt decorate cu elemente geometrice alcătuite din brâuri zimţate sau din simbolul soarelui (Fig. 125).

Figura 125. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Stelele, realizate de obicei din marmură albă sau din beton turnat, sunt nişte plăci decorate de fiecare dată cu câte o cruce, dar şi cu alte elemente decorative complexe, de o foarte bună calitate artistică. Întâlnim decoraţii formate mai ales din domeniul marinăriei, trădându-se, în acest fel, ocupaţia celor defuncţi: timonă, vâsle, ancoră. Există stele care, prin forma capitelului sau prin elementele decorative sculptate, fac trimitere directă la un model antic de inspiraţie, din lumea greco-romană. În acest sens, se remarcă, datorită calităţii artistice deosebite, monumentul funerar de la Fig. 126, unde sunt sculptate, în marmură albă, un vas de cult antic – a cărui conţinut este aprins, în vederea realizării unui ceremonial religios –, aşezat pe o masă, şi o creangă ruptă de stejar. Stilistic, acest monument poate fi încadrat în curentul neoclasic. În alte cazuri, stelele sunt decorate cu un înger care plânge, tratat într-o manieră neoclasică. Sub impactul sensibilităţii romantice, care face apel la ruine, este prezentă la Sulina şi o stelă simplă, plată, realizată din marmură albă, care, în partea superioară, este „ruptă", precum o coloană antică. Avem de-a face, în acest caz, cu sugerarea ideii de ruină antică. Singurul element decorativ, este o cruce, cioplită superficial pe suprafaţa lisă a pietrei (Fig. 127).

Figura 126. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 127. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Poate cea mai celebră stelă a cimitirelor din Sulina este cea a prințesei Ecaterina Moruzi. Ea impresionează prin dimensiuni şi prin calitatea execuției artistice. Este realizată în stilul eclectic, iar ca elemente decorative, cioplite în marmura albă a monumentului funerar, putem distinge o filacteră însoțită de o ramură de măslin, blazonul familiei Moruzi, plasat sub o sprânceană de cornișă foarte arcuită. Monumentul este încununat de o cruce peste care a fost așezată o frunză de laur şi o ramură de finic (curmal, care este considerat a fi simbol al biruinței).

Câteva stele, datorită complexității lor, pot fi cu greu încadrabile într-o categorie anume. Acestea sunt însoțite de colonete cu capiteluri compozite şi de sculpturi cu personaje mitologice, care fac trimitere la antichitatea greco-romană.

Figura 128. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

În ceea ce privește obeliscurile, se pot distinge două preferințe stilistice. Una este alcătuită din monumentele în stil neogotic, care în anumite cazuri ating o virtuozitate artistică deosebită. Ele se termină cu câte un capitel în formă de arc frânt sau ascuțit, prevăzut cu croșete. În vârf, într-un caz, apare și un fleuron de factură gotică, peste care este așezată o cruce. Ca elemente decorative suplimentare, apar cioplite în piatră și cununile de flori sau chipul lui Iisus Hristos în medalion. Sub influența neoclasicismului, există mai multe exemple de obeliscuri simple, decorate doar cu o cruce pe suprafața lor sau în vârf, ori cu câte un element care face trimitere la ocupația celui defunct (cum ar fi o lopată încrucișată cu un târnăcop, iar mai jos un compas, dovadă că a lucrat la întreținerea canalului Sulina). Tot neoclasicismului i se datorează printre cele mai frumoase monumente funerare din întreg cimitirul multietnic din Sulina, datorită complexității lor și calității execuției. Ele fac trimitere la

antichitatea greco-romană, mai ales prin intermediul elementelor decorative: ghirlande de flori (festoane), ramuri de finic, ramuri de măslin, brâuri compuse din palmete sau capiteluri prevăzute cu volute (Fig. 128).

Plăcile de mormânt, aproape toate executate în marmură albă şi aparţinând membrilor comunităţii greceşti, au ca decoraţiuni: cruci, cununi de măslin, ramuri de măslin, ancore sau meandre, care, mai ales ele, fac trimitere la antichitatea greacă.

Un caz aparte este reprezentat de mormântul a doi copii, fraţii Anna şi Gerasimos, morţi tineri, la 2 şi respectiv 11 ani. Monumentul a fost ridicat de părinți, în amintirea celor doi copii răpuși de boală, la sfârşitul secolului al XIX-lea[260]. În acest caz singular, sunt sculptați în marmură albă cei doi copii, cu mult realism, punându-se accentul pe transmiterea unor sentimente puternice de tristețe şi empatie cu cei trecuți în lumea celor drepți prea devreme. Monumentul funerar se încadrează, atât tematic cât şi stilistic, în romantismul târziu din secolul al XIX-lea. (Fig. 129).

[260] Edith-Adriana Uncu, *art. cit*., p. 108.

Figura 129. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Cimitirul rușilor-lipoveni

În zona de întâlnire a cimitirului Comisiunii Europene a Dunării cu cimitirul catolic şi cu cel al rușilor-lipoveni, se află trei cruci de piatră, care au aparținut unor femei (Marta, Varvara şi Mateia), care prezintă o influenţă stilistică provenită din mediul artistic romano-catolic. Forma crucilor de piatră este aceea a unor cruci latine. În cazul unei cruci, ca element preluat din mediul catolic, apare cercul cu raze din zona de intersecție a brațelor crucii, însă execuția artistică este mult mai modestă. O cruce este de dimensiuni mai mici şi nu prezintă niciun element decorativ. Se remarcă doar o bordură înaltă a crucii. În cazul celei de-a treia cruci, cele trei brațe superioare sunt decorate cu o formă trilobată, iar la baza crucii este reprezentat semnul morții: un cap de mort şi două oase încrucișate (Fig. 130).

Figura 130. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

În ceea ce privește cimitirul rușilor-lipoveni, nu am identificat monumente funerare foarte vechi sau monumente care să prezinte un interes deosebit din punct de vedere artistic. Deoarece majoritatea crucilor rușilor-lipoveni au fost realizate din stingii subțiri de lemn, putem pune dispariția celor mai vechi cruci lipovenești pe seama slabei rezistențe în timp a materialului din care acestea au fost realizate. În ultimii zeci de ani, modelul crucilor din lemn a fost preluat şi transpus în cruci realizate din marmură, fontă, țeavă sudată sau beton. De remarcat este faptul că majoritatea au păstrat formele suple ale modelelor inițiale, fiecare cruce fiind prevăzută cu două brațe suplimentare, unul orizontal, paralel cu solul, şi unul înclinat. Crucile nu prezintă niciun element decorativ, ci reține, pe o plăcuță din tablă adăugată sau, pur şi simplu scris cu vopsea, direct pe cruce, numele celui decedat şi (eventual) anii în care acesta a trăit. Ca o particularitate specifică doar rușilor-lipoveni, în anumite cazuri, crucile de lemn sunt vopsite complet în albastru (aceeaşi culoare cu care își vopsesc şi casele sau gardurile gospodăriilor) (Fig. 131-132).

Figura 131. Monumente funerare. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 132. Monumente funerare. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Cimitirul evreiesc

Din păcate, cimitirul evreiesc a fost profanat, în ultimii ani. În acest fel, mai multe monumente funerare au fost vandalizate, ele fiind răsturnate la pământ, sparte sau deteriorate în mod semnificativ. Acest gest barbar ne demonstrează că nu au dispărut încă sentimentele şi atitudinile antisemite din ţara noastră. Cu toate acestea, din monumentele funerare rămase în picioare sau din fragmentele celor distruse, ne putem face o părere generală despre caracteristicile morfologico-stilistice ale cimitirului evreiesc din Sulina. Putem identifica mai multe tipuri de monumente. În primul rând, se disting stelele plate, dreptunghiulare, terminate în formă de semicerc, în partea superioară. În al doilea rând, se disting sarcofagele şi lespezile de mormânt. În al treilea rând, monumentele funerare în formă de obelisc. În al patrulea rând, micile plăcuţe din marmură, care reţin doar numele celui defunct şi anii în care a trăit. Nu în ultimul rând, există şi situaţii hibride, în care sunt prezente, atât pietrele de mormânt, cât şi sarcofagele.

Figura 133. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Cele mai numeroase monumente funerare iudaice sunt reprezentate de lespezile dreptunghiulare, cioplite în gresie sau marmură albă şi terminate în partea superioară (în majoritatea cazurilor) în formă semicirculară. Pe suprafaţa lor sunt cioplite texte în limba ebraică sau germană. Singurele elemente decorative sunt vinietele simple, preluate din domeniul cărților tipărite, care despart paragrafele textelor cioplite, anumite elemente vegetale simple, rudimentar reprezentate, sau contururile câte unui vas de cult. În anumite cazuri, apare reprezentată Steaua lui David sau câte o cunună de lauri (Fig. 133). S-au păstrat şi câteva exemple de sarcofage şi lespezi de mormânt. Acestea din urmă, fiind realizate dintr-o gresie slabă, sunt cele mai prost păstrate. În unele cazuri, lespezile realizate din beton, mai păstrează pe ele numele celor defuncți. În ceea ce privește sarcofagele, sunt preluate modelele antice, romane sau iudaice, realizate dintr-un singur bloc de piatră, asemenea unui capac masiv de coșciug, de formă semicirculară (Fig. 134) sau din mai multe plăci de marmură, acoperite cu un capac cu secțiunea în formă triunghiulară. Ca elemente decorative, se întâlnesc vinietele, preluate din elementele decorative folosite în domeniul tiparului, care despart paragrafele textului cioplit pe sarcofag, sau câte o cunună de lauri. Cât privește monumentele funerare sub formă de obelisc, acestea sunt realizate din marmură albă, marmură neagră sau din beton. De cele mai multe ori, pe suprafaţa lor apar cioplite texte bilingve, în ebraică şi în română. Elementele decorative folosite sunt Steaua lui David sau câte un element vegetal cu o execuţie simplă, uneori chiar naivă. Un caz aparte este reprezentat de monumentul funerar al soților Ernestina şi Simon Braunstein. Acesta este reprezentat de un obelisc cioplit în marmură albă, prevăzut cu un text în ebraică şi română. Iese în evidență partea superioară a obeliscului, care capătă forma unui capitel decorat, realizat într-un Art Nouveau târziu, decorat cu Steaua lui David, cu câteva elemente vegetale de o foarte bună execuţie artistică, marcate de mult realism, şi de o bordură realizată din două baghete (Fig. 135).

Figura 134. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Există, în cimitirul evreiesc, şi monumente funerare extrem de simple. Un bun exemplu, în acest sens, este cel din imaginea de la Fig. 136. Peste o placă de mormânt turnată în beton este așezată doar o plăcuță din marmură albă, de formă dreptunghiulară, care reţine, în limba ebraică, doar numele defunctului, la care se adaugă anii în care acesta a trăit. Mormântul este împrejmuit de un gard pe care îl putem încadra, din punct de vedere morfologic, în atmosfera specifică stilului Art Deco. Acest gard de împrejmuire, realizat în întregime din ţevi şi benzi de fier, reprezintă un unicat, nemaiîntâlnindu-se aşa ceva la Sulina, nici în cimitir şi nici în perimetrul urban.

Figura 135. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 136. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

O particularitate a monumentelor funerare evreiești este aceea că, în multe cazuri, pe suprafaţa lor sunt cioplite texte bilingve, în ebraică şi în limba română.

Cimitirul musulman

În cimitirul musulman s-au mai păstrat până astăzi foarte puține monumente funerare. Deşi nu au fost semnalate profanări ale mormintelor musulmane la Sulina, dispariția majorității mormintelor comunităţii formate din turci, tătari şi arabi poate fi pusă pe seama slabei rezistențe a materialelor din care acestea au fost confecționate, probabil din lemn. Am mai putut identifica doar câteva exemple de monumente funerare din lemn, care sunt alcătuite dintr-o simplă stinghie de lemn, înfiptă în pământ, care, în partea superioară ori este ascuțită ori este ornată cu forma unui turban oriental, vopsit în roşu (Fig. 137). Cele care s-au păstrat, în marea lor majoritate, sunt realizate din calcar sau marmură albă. Sunt simple, reprezentând nişte plăci înguste şi înalte, terminate în partea superioară în arc semicircular sau frânt, ori sunt decorate cu un turban vopsit în roşu. Majoritatea sunt inscripționate în limba arabă şi nu prezintă niciun decor. (Fig. 138) Excepție de la regulă fac doar două pietre, care nu sunt încununate de un turban, dar care, în schimb, sunt decorate cu un model alcătuit dintr-o vază cu flori, realizat într-o manieră artistică orientală (Fig. 139).

Figura 137. Monument funerar. Cimitirul din Sulina. Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 138. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

Figura 139. Monument funerar. Cimitirul din Sulina.
Foto: Gigi Dumitru Olariu

VIII. Concluzii

În lucrarea de faţă am încercat o înţelegere a specificului arhitectural şi identitar al Sulinei, pornind de la o abordare metodologică transdisciplinară, într-un context gnoseologic mai larg. În primul rând, am simțit nevoia de a încadra această așezare umană în peisajul identitar dobrogean, caracterizat de un spirit intercultural predominant, în care diferite comunități etnice au conviețuit în mod pașnic împreună, timp de secole. În acest sens, locuitorii Sulinei se integrează plenar în felul de a fi al dobrogenilor. Dar Sulina este mai mult decât o simplă localitate dobrogeană. Datorită compoziţiei sale etnice deosebit de variate, ea reprezintă şi o excepție de la regulă, deoarece pe întinsul ei nu au trăit doar comunităţile etnice istorice ale Dobrogei (români, ruși-lipoveni, bulgari, tuci, tătari şi evrei), ci nenumărați reprezentanți ai altor națiuni europene sau chiar extraeuropene, fapt datorat specificului de oraş-port al localităţii, dar mai ales datorat activității desfășurate aici de *Comisiunea Europeană a Dunării* (1856-1938). Astfel, au trăit la Sulina şi: britanici, francezi, germani, danezi, austrieci, italieni, croați, sârbi, armeni, indieni, africani etc.

O atenţie particulară am acordat izvoarelor istorice referitoare la specificul arhitectural şi la evoluţia urbanistică a Sulinei. În acest sens, am analizat referirile călătorilor străini şi mai apoi români, din secolele XIX-XX, referitoare la Sulina. De asemenea, de un real folos ne-au fost şi imaginile de epocă (gravuri, desene şi fotografii), care, doar ele, au mai păstrat imaginea mai multor clădiri. Prin exploatarea izvoarelor scrise şi imagistice de epocă, ne-am putut face o idee despre caracteristicile generale ale spaţiului construit din vechea Sulină, în condiţiile în care majoritatea clădirilor nu s-au mai păstrat deloc până în zilele noastre sau, dacă s-au păstrat, acestea au suferit intervenții majore.

Deoarece nu au mai fost realizate lucrări dedicate specificului arhitectural al Sulinei, am considerat necesară realizarea unei topografii incipiente a monumentelor arhitecturale reprezentative din localitate. În acest fel, am putut avea la dispoziţie un material pe care să-l supunem analizei, care este, de altfel, primul de acest fel din bibliografia de specialitate. Am considerat că este foarte importantă descrierea amănunțită a mai multor case de locuit, clădiri publice laice sau edificii religioase, deoarece, în acest fel am fixat în scris şi am

documentat fotografic o serie de elemente arhitecturale care sunt amenințate cu dispariția, datorită stării proaste de conservare a mai multor clădiri abandonate sau intervențiilor nefericite de modernizare din ultimii ani.

Înțelegerea unui spaţiu construit multietnic a ridicat şi serioase probleme metodologice. Am preferat să descompunem analiza edificiilor, fie ele laice sau religioase, pe bucăți, la fel cum se demontează mecanismul unui ceasornic, pentru a-i vedea modul e funcţionare. După ce am studiat fiecare parte în mod separat, ne-am putut face o imagine despre viaţa formelor arhitecturale ori artistice şi despre modul în care acestea supraviețuiesc sau se metamorfozează în timp. Am ales această metodă fragmentară, deoarece ne-am dat seama că identitățile etnice şi culturale se ascund în spatele anumitor detalii arhitecturale sau în spatele unor elemente decorative. În acest fel, detaliile au fost cele care au dat înţeles întregului. Pentru a fi mai bine înțeleși, de exemplu, paziile au fost folosite aproape în exclusivitate la casele de tip rural, construite pe străzile mărginaşe, pe parcursul secolului al XX-lea. Ele au preluat nişte modele locale mai vechi, care au dispărut între timp, dar mai ales au adus la Sulina tipul de casă țărănească, folosit în Delta Dunării, sub influenţă mai ales lipovenească. În acest fel, ruşii-lipoveni s-au arătat mult mai conservatori, nerenunțând la tipul lor tradiţional de casă, aducându-l şi într-un spaţiu construit de tip urban. Anumite lucarne, datorită complexității lor artistice, preiau modele de prestigiu specifice neoclasicismului european din secolul al XIX-lea, care pot fi aşezate, fără rezerve, alături de alte exemple de acelaşi timp din marile oraşe românești sau occidentale.

În urma analizei noastre, am identificat trei tipologii de case. Casele de tip urban, construite într-un stil eclectic provincial, dominat de elemente neoclasice. Acest tip are o dimensiune identitară „neutră", deoarece el este „internaţional", regăsindu-se, sub variații minime, în nenumărate alte locuri de pe continentul european şi nu numai. Spunem nu numai, deoarece acest tip este şi unul „colonial", specific locurilor din lume unde s-au instalat reprezentanți ai marilor națiuni/ imperii ale Europei Occidentale. În astfel de case, realizate din zid, prevăzute de cele mai multe ori cu etaj, au trăit britanicii, francezii, italienii, germanii, danezii, dar şi grecii, evreii şi românii din Sulina. Opţiunea proprietarilor pentru un astfel de construcţii a trădat un anumit tip de gândire, un anumit tip de gust, o anumită manieră de a-şi exprima (sau nu) identitatea etnică. Alte case de locuit au făcut parte tot din tipul urban de case, dar care are o uşoare dimensiune identitară,

specifică arhitecturii din secolul al XIX-lea, din Peninsula Balcanică. Aceste case, de cele mai multe ori, au fost prevăzute cu demisol supraînălţat, realizat din zid, şi cu etajul construit din lemn. Elementele decorative ale fațadelor au fost realizate din lemn și au împrumutat sau copiat, atât elemente venite din lumea satului (pazii), cât și elemente venite din lumea oraşului, care a consacrat stilurile istorice (cornișe, lezene, colonate cu capitel etc.). În astfel de case au locuit mai ales populațiile de origine balcanică, fără însă a se putea face distincția dacă au fost greci, turci, bulgari etc.). Au existat şi cazuri hibride, în care tipul urban „internaţional" a fost combinat cu tipul urban „identitar". Ultimul tip a fost reprezentat de casele de tip rural, mai modeste, care au importat la Sulina tipul de case specifice Deltei Dunării. În astfel de case au trăit mai ales românii şi rușii-lipoveni.

Capitolul dedicat cimitirelor din Sulina are o importanţă majoră pentru cercetarea noastră. Pe de-o parte, el clarifică problema implicațiilor identitare din spaţiul construit de la Sulina, deoarece el ne oferă ocazia de a vedea cum reprezentanții diferitelor etnii, care au trăit aici, au ales să-şi marcheze estetic locul de veci. Opţiunea pentru un stil artistic sau altul, în arta funerară, a avut şi implicații identitare profunde. În acest fel, am putut observa cum în cazul grecilor, de exemplu, monumentele funerare eclectice şi neoclasice au avut o mare răspândire. Cu toate acestea, s-au făcut trimiteri identitare, tot prin intermediul detaliilor, deoarece putem identifica, pe plăcile sau pe pietrele de mormânt, meandre antice, frunze de finic sau personaje mitologice, care, toate, fac trimitere la antichitatea greacă. Cei mai conservatori, dintre populațiile creștine, au fost rușii-lipoveni. Aceștia au ales să pună la căpătâiul morților crucile simple, specifice cultului lor, prevăzute cu două brațe suplimentare, unul orizontal, paralel, şi unul înclinat. Multe dintre ele au fost vopsite în albastrul specific rușilor-lipoveni, culoare cu care şi-au vopsit şi casele de tip rural în care au locuit la Sulina. Şi musulmanii, datorită specificului religiei lor, s-au caracterizat prin mult conservatorism, monumentele lor funerare neavând nicio influenţă străină. În schimb, în cazul evreilor, influențele artistice occidentale (eclectism, Art Nouveau şi Art Deco) au fost mult mai prezente, ei dând dovadă, în acest sens, de o disponibilitate mult mai mare de integrare identitară, aderând la curentele artistice internaţionale. Cimitirele din Sulina au însă şi o particularitate aparte, faţă de clădirile din oraş. Aici sunt identificabile mai multe monumente funerare şi elemente de feronerie specifice stilului neogotic, elemente care cu greu pot fi găsite la edificiile din

oraș. Dincolo de implicațiile artistice pe care le au cimitirele din Sulina, ele au și o dimensiune memorială deosebită, fapt care a fost avut în vedere, în cadrul cercetării noastre.

Dimensiunea identitară, multietnică a Sulinei a fost pusă în valoare și prin analiza „locurilor memoriei". Am cercetat, astfel, mai multe monumente publice dispărute sau încă *in situ*. Ne referim aici la casele de locuit, la vechiul far, la edificiile religioase din Sulina, la Monumentul Marinarilor Eroi sau la bustul lui Charles A. Hartley etc.

Sperăm că prin cercetarea de față am adus un plus de cunoaștere asupra subiectului analizat. Trebuie avută în vedere, totuși, că această cercetare este prima de acest fel din bibliografia de specialitate, și că ne-am confruntat, de multe ori, cu limitările impuse de o bibliografie sumară. În cele din urmă, merită reprodus un citat din Jean Bart, care, deși a fost publicat în 1933, este de o tulburătoare actualitate, prin dimensiunea lui profetică, dar și prin dificultățile pe care le-am întâmpinat, în acest demers reconstitutiv: „[...] Cine știe câți eruditi pedanți, cu ochelari după urechi, își vor stoarce creerii ca să reconstituie, din câteva ciolane sau cioburi desgropate, o lume dispărută./ Scheletele și craniile descoperite aici, așa de variate vor încânta știința, vor provoca discuții nesfârșite asupra tipului uman care a trăit odată pe malurile acestea./ Sulina, intrată în arheologie, va fi o nouă problemă de rase, pentru care mii de volume se vor înșira în rafturi de biblioteci./ Va putea smulge știința taina trecutului Sulinei?/ Va ridica măcar un colț din vălul ce va acoperi o lume îngropată, de atâta vreme căzută în uitare?/ Va descifra știința, din urme fragmentare, viața ce-a fost aici odinioară? Oraș cosmopolit – Sulina – un mozaic de rase la gura bătrânului Danubiu./ Dar noi ce cunoștințe avem de orașele din Pontul Euxin, din vremea când Dariu Histaspe a trecut cu oastea lui pe-aici, pe la gurile Istrului, rătăcindu-se în țara Sciților, în spatele Rusiei de azi?"[261].

[261] Jean Bart, *op. cit*., p. 223.

IX. Glosar

Spaţiu construit – totalitatea clădirilor şi monumentelor construite de oameni într-un teritoriu delimitat.

Identitate culturală – „Identitatea culturală se referă la identificarea cu un anumit grup sau la sentimentul de apartenență la acesta pe baza mai multor categorii culturale, incluzând naționalitatea, etnia, rasa, sexul și religia. Identitatea culturală este construită și întreținută prin procesul împărtășirii cunoașterii colective, precum tradiţiile, patrimoniul, limba, estetica, normele și obiceiurile. Având în vedere că indivizii, în mod tipic, se afiliază la mai mult de un singur grup, identitatea culturală este de natură complexă și are multiple fațete."

(https://centerforinterculturaldialogue.files.wordpress.com/2019/03/kc22-cultural-identity_romanian.pdf)

Interdisciplinaritate – „Interdisciplinaritatea este un adjectiv care descrie interacţiunea dintre două sau mai multe discipline. Această interacţiune poate să meargă de la simpla comunicare a ideilor și până la integrarea mutuală a conceptelor organizatoare, a metodologiei, procedurilor, epistemologiei, terminologiei, datelor și a organizării cercetării și educaţiei dintr-un câmp larg de studiu [...]". (Lattuca, L. (2003). Creating Interdisciplinarity: Grounded Definitions from College and University Faculty History of Intellectual Culture, 2003, Volume 3, No. 1, apud http://docsoc.sas.unibuc.ro/wp-content/uploads/2013/09/DOCSOC_E2_Raport-cercetare-interdisciplinara.pdf)

Multietnic – „din mai multe etnii" (https://dexonline.net/definitie-multietnic)

Loc al memoriei (*lieu de mémoire*) – concept lansat de istoricul francez Pierre Nora care desemnează un loc fizic sau un obiect care are o valoare identitară și memorială pentru o comunitate umană. Expresia este folosită în cercetările din domeniul studierii identităților colective, memoriei sau patrimoniului.

X. Bibliografie selectivă

Volume

1. Bachelard, G. (1961). *La poétique de l'espace*. Presses Universitaires de France
2. Ballantyne, A. (2007). *Deleuze and Guattari for architects*. Routledge
3. Bart, J. (1993). *Europolis*. Editura Gramar
4. Bondar, C., Dima V., Lungu E. I. (2011). *Sulina. Monografie*. vol. II, Editura Rawex Coms
5. Bursan, I. G. (2019). *Relaţia om-mediu în Delta Dunării, din perspectiva rezilienței. Studiu de caz zona Popina - Sfiştofca – Com. C. A. Rosetti*, teză de doctorat, coord. prof. univ. dr. József Benedek, Universitatea Babeş-Bolyai
6. Chiselev, A. (2019). *Dinamica rituală a tradițiilor de peste an. Tradiții emblematice ale etniilor din Dobrogea de Nord*. Editura Ex-Ponto
7. Costachie, S. (2003). *Evreii din România. Aspecte etnografice*. Editura Top Form
8. Covacef, P. (2003). *Cimitirul viu de la Sulina*. Editura Ex Ponto
9. Deleuze, G. & Guattari, F. (1980). *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*. Éditions de Minuit
10. Diaconu, P. (1970). *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Editions de l'Académie de la République socialiste de Roumanie
11. Duvagi, I. (coord.) (2016). *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul Rural. Zona Delta Dunării*. Ordinul Arhitecţilor din România
12. Duvagi, I. (coord.) (2016). *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Dobrogea de Sud*. Ordinul Arhitecţilor din România
13. Duvagi, I. (coord.) (2016). *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Dobrogea centrală şi Munții Măcin*. Ordinul Arhitecţilor din România
14. Ekrem, M. A. (1994). *Din istoria turcilor dobrogeni*. Editura Kriterion
15. Gociman, O. C. (2006). *Investigarea habitatului. Abordare ecosistemică. Curs de teoria proiectului*. Editura Universitară „Ion Mincu"

16. Gociman, C. (2006). *Managementul reducerii riscului la dezastre – strategii de arhitectură şi urbanism*. Editura Universitară „Ion Mincu”
17. Gociman, C. (2002). *Tipologia hazardului şi dezvoltarea durabilă*. Editura Universitară „Ion Mincu”
18. Gociman, C. O., Georgescu, E. S., Florescu T. C. et alii (2016). *Strategii şi rezilienţă în reducerea riscului la multihazard*, Editura Universitară „Ion Mincu”
19. Hale, J. (2017). *Merleau-Ponty for Architects*. Routledge
20. Heidegger, M. (2003). *Fiinţă şi timp*. Editura Humanitas
21. Ionescu, M. D. (1904). *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea*. Atelierele Grafice I.V. Socec
22. Ionescu, M. D. (1904). *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică şi militară*. Atelierele Grafice I. V. Soceco
23. Lahovari, G. I., Brătianu C. I., şi Tocilescu G. C. (1902). *Marele Dicţionar geografic al Romîniei alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe*, (V)
24. Lefebvre, H. (1981). *La production de l'espace*. Éditions Anthropos
25. Limona, R. (2009). *Populaţia Dobrogei în perioada interbelică*. Editura-online Semănătorul
26. Lüsebrink, H. J. (2005). *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. Metzler Verlag
27. Magris, C. (1994). *Danubius*. Editura Univers
28. Manuilă, S. (1928). *La population de la Doboudja*, Institut Central de Statistique
29. Mănăstireanu L. (2015). *Viaţa religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918)*. Centrul de Studii Transilvane
30. Merleau-Ponty, M. (2001). *Phénoménologie de la Perception*. Gallimard
31. Mihu, A. (2002). *Antropologia culturală*. Editura Dacia
32. Mitrea, V. (2016). *Sulina şi Delta Dunării*. Editura Studis
33. Morris D. (2004). *The Sense of Space*. State University of New York Press
34. Nicoară, T. (2005). *Istoria şi tradiţiile minorităţilor din România*, Ministerul Educaţiei şi Cercetării
35. Nora, P. (2008). *Pierre Nora en Les lieux de mémoire*, Ediciones Trilce

36. Norberg-Schulz C. (1980). *Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli
37. Pătrașcu, D. V. (2014). *Dobrogea. Evoluţia administrativă (1878-1913)*. Editura Institutul European
38. Păuleanu, D., Coman, V. (s. a.), *Moscheea Regală „Carol I" Constanţa (1910-2010)*. s. n.
39. Pârâu, S. (2007). *Multiculturalitatea în Dobrogea*. Editura Ex-Ponto
40. Pârâu, S., Titov, I., Magiru, M., Dobrinescu, C. A. (2010). *Memoria culturală a comunităţilor locale din Dobrogea*. s. n.
41. Potârniche, Z. (2016). *Amintiri din Europolis*, vol. II, *Adio suveniruri tulcene! (1938-1942)*. Editura Favorit
42. Seișanu, R. (1928), *Dobrogea. Gurile Dunării şi Insula Şerpilor. Schiţă monografică, studii şi documente*. Editura Ziarului Universul
43. Spinei, V. (2009). *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Brill Publishing Houses
44. Szabó, B. (2004). *Dicţionar ilustrat de structuri portante istorice*. Editura Utilitas
45. Tatu, T. (2013). *„Cheia Dunării" împărăteşti. Sulina cea mâlită*. Editura Sinteze
46. Tatu, T. (2006). *Împrăştiatele poveşti ale portului de aur*. Editura Sinteze
47. Tatu, T. (2020). *Afurisita Strâmtoare de Sulina au Sünne Boğazi (1745-1786)*. Editura Axis Libris
48. Teampău, P. (2011). *Sulina. Altă lume, altă viaţă...*, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene
49. Teampău, P. (2013). *Sulina fabuloasă*, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene
50. Tuşa, E. (2011). *Imaginar politic şi identităţi colective în Dobrogea*. Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale, D. (2012). *The memory of place. A phenomenology of the uncanny*. Ohio University Press
51. Sadoveanu, M. (2015). *Ostrovul lupilor*. Editura MS
52. Ţeposu, E., Puşcariu, V. (1932). *România balneară şi turistică*, Editura Cartea Românească

Studii şi articole

53. Băjenaru, I. (2012). Anghel Saligny: omul şi monumentul. În *Urbanism. Arhitectură. Construcţii*, (III, 1)
54. Bîrdeanu, N. (1969). Greva muncitorilor din portul Sulina din luna mai 1913. În *Studii şi Articole de Istorie*, (XIII)
55. Cioroiu, C. (1996). Etnii trăitoare alături de români în Dobrogea. În *Analele Dobrogei*
56. Cloşcă, G. (2012). Rușii-lipoveni (staroverii) din Brăila. Repere istorice şi culturale. În Hristian, C., Pricop, G., Smaznov, E. (edit.). *Greci, evrei, ruși lipoveni, turci. Brăila*, Muzeul Brăilei – Editura Istros
57. Dima ,V., Lungu, E. I. (2011). Vremuri şi oameni. În Bondar, C., Dima, V., Lungu, E. I. *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms
58. Dimitriu, A. (2011). Administraţia locală. În Bondar C., Dima V., Lungu E. I. *Sulina. Monografie*, vol. II, Editura Rawex Coms
59. Dragoslav, I. (1914). Sulina. În *Albina. Revistă Enciclopedică Populară*, (XVII, nr. 32, 4)
60. Duţă, F. A. (2014), Farurile Comisiei Europene a Dunării din Delta Dunării şi de pe Insula Șerpilor (1856-1939). În *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău*, (IX)
61. Filip, A. (2010). Arhitectura bisericii – expresie a afirmării identităţii cultural-religioase în comunităţile multietnice. Studiu de caz: Sulina. În Ciubotaru, M., Lefter, L. V., Ichim, A., şi Iftimi, S. (coord.). *Monumentul*, (XI, 2)
62. Filip, A. (2010). Uzina de apă din Sulina. În *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, (XXI, 1-2)
63. Ibram, N. (2018). Repere istorice şi culturale ale convieţuirii interetnice şi interconfesionale în Dobrogea – ținut românesc. În *Akademos,* (4)
64. Ismail, N. (2016). Identitatea istorică a comunităţii turco-tătare din România. În Adriana Cupcea (coord.). În *Turcii şi tătarii din Dobrogea*. Editura ISPMN
65. Munteanu, M. (2014). Evoluţia intereselor marilor puteri în sectorul Dunării românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău*, (IX)
66. Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire, În *Representations*, (26)
67. Papadima, O. (1978) Introducere. În Brăiloiu C., Comişel E., Găluşcă-Cîrşmariu T. *Folclor din Dobrogea*. Editura Minerva

68. Pelliot, P. (1920). A propos des Coumans. În *Journal Asiatique*, (XV)
69. Popoiu, P. (1991). Arhitectura tradițională din Dobrogea. Zonă eșantion: comuna Topalu, județul Constanţa. În *Revista Monumentelor Istorice*, (LX, 1)
70. Serbov, M. (2016). Dobrogea – spaţiu al locuirii interetnice şi al multiculturalității. Studiu de caz: Sulina. În *Buletinul Sesiunii Studenţilor şi Masteranzilor Filologi*, (1)
71. Stroe, A. (2008). Localităţile balneo-climaterice din România în date și cifre. Privire generală. În *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, (XIX. 1-2)
72. Uncu, E. A. (2020). Inscripțiile în limba greacă din cimitirul maritim din oraşul Sulina: o sursă insuficient exploatată pentru investigarea comunității elene locale. În *Studii şi Articole de Istorie*, (LXXXVII)
73. Zaharia, P. (1977-1978). Sulina – porto-franc (1870-1939). În *Peuce*. *Rapoarte asupra cercetărilor de arheologie, numismatică şi istorie*, (VIII)
74. Zabarcencu, S. (2016). Amintiri din Europolis sau Cartea nemuririi unui oraş – Sulina. În Potârniche, Z. *Amintiri din Europolis*. vol. II, *Adio suveniruri tulcene! (1938-1942)*, Editura Favorit